

DANSK SPROGHISTORIE

TIL

SKOLEBRUG

AF

HENRIK BERTELSEN

DR. PHIL., UNDERVISNINGSINSPEKTØR

SJETTE UDGAVE

I

TEKSTER OG SPROGHISTORISKE OVERSIGTER

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - MDCCCXXVII

*Handy Andersen Biografi over nordisk stilhistorie 1939
per tale til Vigandsmodgen Falckenstjerne I*

Magasin
12.396

Sjette Udgave afviger kun ved enkelte Ændringer fra femte Udgave.

Marts 1927.

HENRIK BERTELSEN.

Odense
Universitetsbibliotek

76-27297

INDHOLD

	Side
Forklaring af de anvendte Forkortelser og Lydtegn	V
✓ I. Oldtiden	1
✓ Den indoeuropæiske Sprogæt	1
✓ Urnordisk	7
✓ Olddansk	8
✓ Sprogudviklingen i Urnordisk og Olddansk	11
✓ II. Middelalderen	22
Skaanske Lov	26
✓ Jyske Lov	29
Sjællandske Kirkeret	32
En middelalderlig Lægebog	34
Lucidarius	36
Københavns Bagersvendes Skraa	39
Rimkrøniken	41
Peder Laales Ordsprog	43
✓ Sprogudviklingen i Middeldansk	44
III. Den nyere Tid	73
Poul Helgesen: Svar til Hans Mikkelsen	73
Hans Tavsens: Svar til Biskop Jens Andersen	76
Christiern Pedersen: Om børn ath holde till Scole	78
✓ Christian den Tredjes Bibel	80
P. Palladius: Om den leppede Hosedieffuel	83
✓ A. S. Vedel: Den Danske Krønike	86
Dronning Elisabeth: Brev til Christiern den Anden	89
Kristoffer Gøje: Brev til Birgitte Bølle	92
A. Arrebo: Fortale til Davids Psalter	95

	Side
P. Syv: Betenknings om det Cimbriske Sprog	97
✓ Th. Kingo: Keed af Verden og kier ad Himmelen	100
Christian den Fjerde: Breve	104
✓ Leonora Christina Ulfeldt: Jammersminde	106
Johan Monrad: Selvbiografi	108
L. Holberg: Barselstuen	111
L. Holberg: Epistola LXIV	116
J. S. Sneedorff: Den patriotiske Tilskuer	118
✓ Sprogudviklingen i nyere og nyeste Dansk	121
✓ Oversigtsskemaer	144

FORKLARING AF DE ANVENDTE FORKORTELSER OG LYDTEGN

Forkortelser.

Ac., *Acc.*: Akkusativ (Genstandsform). *Adj.*: Adjektiv (Tillægsord). *Adv.*: Adverbium (Bord). *alm.*: almindelig *da.*: dansk. *Dat.*: Dativ (Hensynsform). *e. Kr.*: efter Kristi Fødsel. *el.*: eller. *eng.*: engelsk. *Fem*, *Fm.*: Femininum (Hunkøn). *Fk.*: Fælleskøn. *fra.*: fransk. *Gen.*: Genitiv (Ejeform). *gl.*: gammel. *hty.*: højtysk. *Imperat.*: Imperativ (Bydeform). *Impf.*: Imperfektum (Datid). *Ind.*: Indikativ (fremsættende Form). *Inf.*: Infinitiv (Navneform). *jvf.*: jævnfør. *jy.*: jysk. *Kl.*: Klasse. *Komp.*: Komparativ (højere Grad). *Konj.*: 1) Konjunktion (Bindeord); 2) Konjunktiv (forestillende Form). *L.*: Linie. *lat.*: latinsk. *Masc.*, *Ms.*: Maskulinum (Hankøn). *middelda(nsk)* ∅: dansk fra Middelalderen. *N.*, *Nom.*: Nominativ (Nævneform). *Neutr.*, *Nt.*: Neutrum (Intetkøn). *nl.*: nemlig. *no.*: norsk. *nord.*: nordisk. *nty.*: nedertysk. *o. a.*: og andet. *oldda(nsk)*: dansk fra Sprogspaltningstiden (800—1050). *oldn(ordisk)*: norsk-islandsk fra Sprogspaltningstiden og den ældre Middelalder (800—1300). *opr.*: oprindelig. *P.*, *Pers.*: Person. *Part.*: Participium (Tillægsform). *Perf.*: Perfektum (Førnutid). *Pl.*: Pluralis (Flertal). *Pr.*: Præsens (Nutid). *Pron.*: Pronomen (Stedord). *Prp.*: Præposition (Forholdsord). *rglm.*: regelmæssig. *S.*: Side. *Sing.*: Singularis (Ental). *sj.*: sjællandsk. *sk.*: skaansk. *st.*: stærk. *St.*: Stamme. *Subst.*: Substantiv (Navneord). *sv.*: 1) svensk; 2) svag. *ty.*: tysk. *udt.*: udtalt. *urnord(isk)*: fællesnordisk fra Tiden 300—800. *vestnord(isk)*: norsk-islandsk; *jvf. oldnordisk*. *æ.*: ældre. *østnord(isk)*: dansk-svensk.

>: udvikles til. <: udvikles af.

Lydtegn.

[] om eet eller flere Bogstaver betegner den lydrette (fonetiske) Skrivemaade i Modsætning til den almindelige. Bogstaverne i Lydskriften har deres „normale“ Lydværdi; f. Eks. [m] = *m* i *man*, [i] = *i* i *spilde*, [e] = *i* i *spille*.

[p] var i ældre Tid en ustemt, [b] en stemt Lukkelyd; nu er begge ustemte, og Forskellen ligger i, at [p] har stærkere Udaanding end [b]. — [w] er den med Runding af Læberne udtalte (bilabiale) *v*-Lyd, som endnu findes i Jysk, f. Eks. i den jyske Udtale af *Ost*; eng. *world*. [v] er Rigssproglyden i *Vand*: Underlæbe mod Overtænder. — [t] forholder sig til [d] som [p] til [b]. Mens [d] altid betegner en lukket Lyd: *dansk*, betegner [ð] den aabne stemte *d*-Lyd: *glad*, og [p] betegner den til [ð] svarende ustemte Lyd, der ikke findes rglm. i Rigssproget: eng. *thing*. — [s] betegner den ustemte, [z] den stemte *s*-Lyd; [z] forekommer kun undtagelsesvis i Rigssproget; eng. *his*. — [k] forholder sig til [g] som [p] til [b] og [t] til [d]; [g] betegner altid en lukket Lyd: *god*; den aabne stemte *g*-Lyd betegnes ved [g̃]: *age* [āgə]. — [ŋ] er *ng* i *Sang*, *n* i *Tanke*. — [r] var i Oldtid og Middelalder en snurrende Tungespidslyd, men er nu i Rigssproget og Dialekterne, undtagen til Dels i Jysk, en Tungerodslyd.

[ā] er *aa*: *aande*; [ã] er nasaleret *a* ∅: et *a*, ved hvis Udtale Luften ogsaa strømmer ud gennem Næsen (snøvlet *a*). — [ə] er *e* i *komme*, *give*.

' efter et Bogstav betegner Stød paa vedkommende Lyd: [man'] = *Mand*, [man] = *man*.

— over et Bogstav betegner, at Lyden er lang, — betegner, at den er kort: [væ̃rə] = *være*; [təl] = *til*.

I.

OLDTIDEN.

Den indoeuropæiske Sprogæt.

Der tales paa Jorden mange Hundrede forskellige Sprog. Den sammenlignende Sprogvidenskab, ⁵ som grundlagdes i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede af Danskeren Rask og Tyskeren Bopp, har paavist, at mange af disse Sprog er indbyrdes beslægtede, d. v. s. at de nedstammer fra et fælles Grundsprog.

En Kreds af Sprog, hvis Slægtskab kan paavises, ¹⁰ kaldes en **Sprogæt**. Nogle Sprogætter bestaar kun af eet Sprog, andre af flere, som kan være nærmere eller fjernere beslægtede indbyrdes. En Gruppe af indbyrdes nærmere beslægtede Sprog indenfor en Sprogæt kaldes en **Sprogfamilie**¹. Indenfor en Sprogfamilie kan der være flere eller færre **Sprog**, og hvert af disse kan atter falde i flere eller færre **Dialekter** (Folkemaal) og — i Regelen kun eet — **Rigssprog**.

De fleste Sprog, som tales i Europa, hører til **den**

¹ Sprogslægtskab er ikke noget Bevis for Folkeslægtskab, da 20 det ofte er sket, at et Folk har antaget et andet Folks Sprog; f. Eks. antog Gallerne det latinske Sprog, efter at Romerne havde under-
tvunget dem.

indoeuropæiske Sprogæt¹, og til samme Sprogæt hører ogsaa nogle asiatiske Sprog.

Ikke-indoeuropæiske Sprog i Europa er:
 1) Lappernes, Finnernes, Esternes og Magyarernes Sprog, som hører til **den finske Sprogæt**; 2) Tyrkernes Sprog, der ligesom Folkevandringstidens Hunners Sprog hører til **den tyrkiske Sprogæt**; 3) **Baskisk**, der tales inderst ved den biskayiske Bugt, paa spansk og fransk Grund, og ikke synes beslægtet med noget andet kendt Sprog.

Jøderne taler nu i Regelen det Lands Sprog, i hvilket de bor; de gamle Jøders Sprog, Hebraisk og Aramæisk, hører ligesom Arabisk og Oldtidens Fønikisk og Assyriske-Babylonisk til **den semitiske Sprogæt**.

Hvor **det indoeuropæiske Grundsprog**, Modersproget for den indoeuropæiske Sprogæts mange Sprog, har været talt, vides ikke, og der er intet bevaret af det. I hvert Fald flere Aartusinder før Kristi Fødsel har det begyndt at dele sig i flere Sprog, som atter for største Delen har delt sig og derved er blevet Stamsprog for de forskellige indoeuropæiske Sprogfamilier:

1) **De indiske Sprog** tales og taltes af talrige Folk i Forindien. Mest bekendt af de gamle indiske Kultursprog er *Sanskrit*, som har en rig Litteratur fra Aarhundrederne paa begge Sider af Kristi Fødsel. Sanskrit er forlængst uddød som Folkesprog; men det lever endnu som Præstekastens, Brahmanernes hellige Sprog. — *Zigeunersproget* er oprindeligt et indisk Sprog; Zigeunerne er nemlig et indisk Vandrefolk, som paa Korstogstiden kom til Europa; men deres Sprog har efterhaanden optaget en Mængde forskellige nyere Bestanddele.

¹ Andre Navne paa vor Sprogæt er den jafetiske (japetiske) og den ariske. Navnet ariske Sprog bruges imidlertid ogsaa om indiske og persiske Sprog under eet.

2) **De persiske Sprog** er nær beslægtede med de indiske; ogsaa til denne Gruppe hører der gamle Kultursprog, saaledes *Avestasproget*, i hvilket Persernes hellige Bøger er skrevne.

3) **Armenisk**, især i Lilleasien, og

4) **Albanesisk**, især i Albanien paa Balkanhalvøens Vestkyst, Nord for Grækenland, er kun enkelte Sprog.

5) **De slaviske Sprog** tales i det østlige Europa: *Russisk* tales i Rusland (*Storrussisk* mod Nord, *Lillerrussisk* eller *Rutensk* mod Syd), *Bulgarsk* i Bulgarien, *Serbisk-Kroatisk* i Jugoslavien, *Slovensk* paa begge Sider af Grænsen mellem Østrig og Jugoslavien. *Polsk* tales i Polen, og *Tsjekkisk* er Hovedsproget i Tsjekkoslovakiet. — Venderne, som de Danske kæmpede med i Middelalderen, var Slavisk-talende Folk, som boede Syd for Østersøen; deres Sprog fortrængtes efterhaanden af Tysk.

6) **De baltiske Sprog**, som staar nær ved de slaviske Sprog, er *Lettisk*, som tales i Letland (omkring Riga), og *Litauisk* Syd derfor, i Litauen.

7) **Græsk** er kun eet Sprog, af hvis talrige Dialekter den attiske fra Alexander den Stores Tid blev Litteratursprog og dannet Talesprog i Landene om det østlige Middelhav. Romernes Verdensherredømme gjorde ikke Skaar i Græskens Stilling, og da Romerriget deltes, blev Græsk Hovedsproget i det østromerske Rige; men da dette svækkedes og til sidst gik til Grunde, trængtes Græsk tilbage. *Nygræsk* tales i Grækenland og spredt paa Balkanhalvøen, Lilleasiens Kyst og Øerne i det ægæiske Hav.

8) **De italiske Sprog**, der stod Græsk nær, taltes i Oldtiden af de forskellige Folk i Italien. Gennem Roms historiske Udvikling blev *Latin*, der oprindeligt kun var det lille Landskab Latiums Sprog, efterhaanden Verdenssprog i Landene om det vestlige Middelhav ligesom Græsk mod Øst. Fra Latin nedstammer de romanske

Sprog: *Italiensk, Spansk, Portugisisk, Provençalsk* (i Sydfrankrig), *Fransk og Rumænsk* (i Rumænien).

9) **De keltiske Sprog** taltes i Oldtiden paa de britiske Øer og over store Dele af det vestlige og sydlige Mellemeuropa, bl. a. af Gallerne i Belgien, Frankrig (*Gallia transalpina*), Schweiz (*Helvetia*), Norditalien (*Gallia cisalpina*) og en Del af Spanien. De fleste af de keltiske Folk blev undervundet af Romerne og romaniserede. Nu findes der kun Rester af keltiske Sprog i Skotland og Wales, paa Man og Irland samt i Bretagne.

10) **De germanske Sprog**¹ udviklede sig i Tiden efter Kristi Fødsel af det urgermanske Grundsprog. De falder i tre Grupper: A. de vestgermanske, B. de østgermanske (gotiske), C. de nordiske (nordgermanske) Sprog:

A. Til de vestgermanske Sprog, som ved Kristi Fødsels Tid taltes mellem Rinen og Elben, hører a) mod Nord *Frisisk*, som i Dialekter tales spredt langs Vesterhavets Kyst fra det sydlige Sønderjylland til ned i Holland, og *Engelsk*, hvis Stamsprog i det 5te Aarh. e. Kr. af Angler, Sakser og Jyder førtes fra Fastlandet over til England; — b) sydligere *Nedertysk (Plattysk)* i en stor Del af Nordtyskland, *Hollandsk* i Holland og *Flamsk* i den ikke Fransk talende Del af Belgien; — c) sydligst *Højtysk*, hvortil det tyske Rigssprog og talrige sydtyske Dialekter hører.

B. De østgermanske (gotiske) Sprog, der ved Kristi Fødsels Tid taltes ved Weichsel, er nu alle uddøde, idet de Folk, der talte dem (Østgoter, Vestgoter o. a.), forlængst er gaaet op i andre Folk; det vigtigste Sprogminde er et Haandskrift fra c. 500 af Wulfilas vestgotiske Bibeloversættelse fra c. 375.

C. De nordiske (nordgermanske) Sprog tales

¹ ogsaa kaldt de goto-germanske, gotiske eller gottonske Sprog (Engelsk: Teutonic el. Germanic Languages).

i Danmark, paa den skandinaviske Halvø, Island og Færøerne. Kilderne viser et ensartet Sprog, Urnordisk, til det niende Aarhundrede, derefter en Dialektspaltning i en vestnordisk (norsk-islandsk, ogsaa kaldet oldnordisk) og en østnordisk (dansk-svensk) Dialektgruppe. Foruden Folkemaalene findes nu som Fællessprog i Skrift og til Dels i Tale (Rigssprog) de østnordiske Sprog *Svensk* og *Dansk* (i dets to Former: *Rigsdansk* og *Norsk-dansk*¹), og de vestnordiske Sprog *norsk Landsmaal*², *Islandsk* og *Færøsk*.

Af de indoeuropæiske Sprog udenfor Europa tales nyindiske Sprog af c. 200 Mill., persiske Sprog af c. 12 Mill. og Armenisk af c. 3 Mill. Mennesker. — I Europa tales de tre Sprogfamilier: slaviske, romanske og germanske Sprog hver af over 100 Millioner Mennesker, hvortil der for de romanske og germanske Sprog kommer mange Millioner udenfor Europa: Engelsk, Spansk, Portugisisk i Amerika o. s. v. De øvrige indoeuropæiske Sprog i Europa tales kun af faa Millioner: Albanesisk 2 Mill., baltiske Sprog 3 Mill., Græsk 6 Mill., keltiske Sprog 3 Mill., og det samme gælder de ikke-indoeuropæiske Sprog i Europa: finske Sprog 12 Mill., Tyrkisk 6 Mill., Baskisk 1/2 Mill. Mennesker.

Af de Ejendommeligheder, ved hvilke Urgermansk skilte sig ud fra det indoeuropæiske Grundsprog, og som altsaa er fælles for alle de germanske Sprog overfor de øvrige indoeuropæiske Sprog, maa først og fremmest nævnes 1) Den germanske Lydforskydning, en Forandring af de fra det indoeuropæiske Grundsprog overleverede Konsonanter. Mest fremtrædende er Forskydningen af de ustemte Lukkelyd [p, t, k] til de tilsvarende ustemte aabne Lyd [f, þ, h]³:

¹ d. v. s. det norske Skriftsprog og dannede Talesprog, som er norsk-tillempet Dansk.

² d. v. s. det paa Grundlag af norske Dialekter i Midten af det 19de Aarh. dannede Fællessprog.

³ [h] var oprindeligt en virkelig Konsonant (græsk χ, dansk g i ægte), ikke et blot og bart Pust som i nuværende Dansk.

[p] > [f]: græsk *pus*, latinsk *pes*, men engelsk *foot*, tysk *Fuss*, dansk *Fod*; — græsk *pater*, lat. *pater*, men eng. *father*, ty. *Vater*, da. *Fader*; — lat. *piscis*, men eng. *fish*, ty. *Fisch*, da. *Fisk*; — lat. *pecu*, men
5 eng. *fee*, ty. *Vieh*, da. *Fæ*.

[t] > [þ], som senere i Tysk bliver [d], i Dansk [t] eller [d]; græsk *treis*, lat. *tres*, men eng. *three*, ty. *drei*, oldn. *þrīu*, middeldansk *thre* [þrē], nydansk *tre*; — lat. *tu*, men eng. *thou*, ty. *du*, oldn. *þú*, da. *du*; —
10 lat. *tonare*, eng. *thunder*, ty. *donnern* (sml. oldn. *þórr*, da. *Tor*).

[k] > [h]: græsk *he-katon*, lat. *centum*, men eng. *hundred*, ty. *hundert*, da. *hundrede*; — græsk *keras*, lat. *cornu*, men eng., ty., da. *Horn*; — lat. *cor* (fransk *coeur*),
15 men eng. *heart*, ty. *Herz*, da. *Hjærte*; — lat. *collum*, men ty., da. *Hals*; — græsk *kyon*, lat. *canis*, men eng. *hound*, da. *Hund*; — græsk *kalamos*, lat. *culmus*, men ty., da. *Halm*; — lat. *celare*, da. *hæle*.

2) Mens i det indoeuropæiske Ursprog Trykket (Accenten) var frit, d. v. s. kunde hvile paa forskellige Dele af de forskellige Ord og i mange Ord under Bøjningen skiftede fra Rodstavelsen til Endelsen (f. Eks. i det græske Ord for *Fod*: Ac. *póda*, Gen. *podós*), saa gennemførtes i Urgermansk den Lov, at **Trykket kom til at hvile**
25 **paa Rodstavelsen**¹. Følgen deraf blev, at Ordenes sidste, trykløse Stavelser, især Bøjningsendelserne, blev udsat for at svækkes og falde bort.

Endelig udvikledes i Urgermansk **3)** den svage Bøjning af Verber: eng. *live-lived*, ty. *leben-lebte*, da.
30 *leve-levede*, og

4) den svage Bøjning af Adjektiver: ty. *der gute*, da. *den gode*; Engelsk har tabt den igen.

¹ Ord som *Student*, *Officer* betegner sig straks ved Trykkets Stilling som ikke-germanske Fremmedord.

Ur nordisk

(300—800).

Hvornaar de nordiske Sprogs Stamsprog, Urnordisk, begyndte som en særlig Dialekt at skille sig ud fra det fællesgermanske Grundsprog, vides ikke, lige saa lidt
5 som det vides, naar germanske Folk først bosatte sig i Norden. De ældste Sprog minder fra Norden er **Runeindskriftene**.

Runeskriften er en særlig germansk Bogstavskrift, dannet ved Efterligning af latinske og græske Bogstaver; 10 den maa stamme fra et af de første Aarhundreder e. Kr., da Germanerne stod i Forbindelse med de sydeuropæiske Kulturfolk. Runerne har til at begynde med særlig været brugt til Indridsning i Trætavler; man undgik runde Linier, som er vanskelige at ridse i Træ, og vandrette
15 Linier, som daarlig vil kunne ses, idet de gaar i samme Retning som Træets Taver; saaledes fik man f. Eks. **R** og **∅**, svarende til de latinske Bogstaver R og F. Af Trætavler med Runeindskrifter er der ikke bevaret nogen; men et Minde om, at Germanernes ældste Skrift blev indristet
20 i Træ, har vi endnu i Ordene *Bog* (eng. *book*, ty. *Buch*): *∅* *Bog*, og *Bogstav*: *∅* *Runestav*, *Runetegn* i *∅* *Bøgetræ*.

Det ældste Runealfabet var fælles for alle Germaner; det bestod af 24 Tegn, som var inddelt i tre Rækker (∅ *Ætter*), hver paa 8 Tegn. Hver Rune havde
25 sit Navn. De nordiske Indskrifter med dette Alfabet stammer fra Tiden 300—800, og de ældste af dem er indristede i Vaaben, Smykker og lignende Genstande, der er fundet i sønderjyske og fynske Moser.

Alle de kendte nordiske Indskrifter med de ældre
30 Runer (i alt c. 100) er meget korte, og mange af dem er uforstaaelige. Berømttest er Indskriften paa det 1734 fundne og 1802 stjaalne Guldhorn fra Gallehus ved Tønder (c. 400 e. Kr.):

ek hlewagastir holtinǫr horna tawiðō¹.

Sproget i Guldhornsindskriften og i de øvrige nordiske Runeindskrifter fra den ældste Tid staar paa et meget gammelt Trin og har endnu ikke fjernet sig meget fra det fællesgermanske Grundsprog. Det er ens over hele Norden, og det er Stamsproget for de senere nordiske Sprog; det kan følgelig kaldes **Urnordisk**.

Olddansk

(800—1050).

10 Nordisk Sprog i Vikingetiden (800—1050) kendes fra flere og fyldigere Kilder end Urnordisk. Nordiske Navne findes i udenlandske Skrifter, og nordiske Laaneord optoges i de Folks Sprog, som Vikingerne kom i Forbindelse med. Dertil kommer af hjemlige Kilder de 15 ældste norsk-islandske Skjalde- og Eddadigte, som dog først blev opskrevet senere, og endelig den vigtigste Kilde, de talrige **Indskrifter paa Runestene**, som findes over hele Norden, i Danmark omtrent 200, de ældste fra c. 800, de fleste fra Tiden 950—1050.

20 **Det yngre Runealfabet**, med hvilket de fleste Runestensindskrifter er ristede, er ikke saa lidt forskelligt fra det ældre Runealfabet, af hvilket det er udviklet: flere Runers Form er bleven ændret; det ældre Alfabet har 24 Tegn, det yngre kun 16, og mens det ældre var 25 fællesgermansk, er det yngre særlig nordisk, idet Runerne i de øvrige germanske Lande er blevet fortrængt

¹ [R] (Runen Ψ , senere Λ) betegner en fra det almindelige Tungespidts-r (Runen \mathfrak{R}) forskellig Lyd, opstaaet af stemt s-Lyd [z]; senere falder [R] sammen med [r]. Forklaring af de øvrige 30 Lydtegn findes foran i Bogen. Indskriftens enkelte Ord forklares i Kommentaren.

af det latinske Alfabet. De 16 Tegn er ligesom det ældre Alfabets 24 Tegn delt i tre Ætter:

Ψ \mathfrak{N} \mathfrak{D} \mathfrak{F} \mathfrak{R} \mathfrak{V} : * \mathfrak{T} \mathfrak{I} \mathfrak{H} : \mathfrak{T} \mathfrak{B} \mathfrak{T} \mathfrak{Y} \mathfrak{A}
f u p a r k h n i a s t b l m r.¹

Lydbetegnelsen med dette Alfabet maa naturligvis være meget mangelfuld, særlig for Vokalernes Vedkommende. Indskriften paa den lille Jellingesten ser saaledes ud:

Ψ \mathfrak{N} \mathfrak{R} \mathfrak{F} \mathfrak{A} : Ψ \mathfrak{N} \mathfrak{T} \mathfrak{N} \mathfrak{V} \mathfrak{A} : \mathfrak{V} \mathfrak{T} \mathfrak{R} \mathfrak{D} \mathfrak{I} : \mathfrak{V} \mathfrak{N} \mathfrak{B} \mathfrak{T} : \mathfrak{D} \mathfrak{N} \mathfrak{H} \mathfrak{I} :
kurmr kunukr karpi kubl pusi 10

\mathfrak{T} \mathfrak{V} \mathfrak{T} : \mathfrak{D} \mathfrak{N} \mathfrak{R} \mathfrak{N} \mathfrak{I} : \mathfrak{V} \mathfrak{N} \mathfrak{T} \mathfrak{N} : \mathfrak{H} \mathfrak{I} \mathfrak{T} \mathfrak{T} : \mathfrak{T} \mathfrak{T} \mathfrak{T} \mathfrak{F} \mathfrak{T} \mathfrak{R}
aft þurui kunu sina tanmar-

\mathfrak{V} \mathfrak{T} \mathfrak{A} : \mathfrak{B} \mathfrak{N} \mathfrak{T}
kar but,

men vilde med Benyttelse af det latinske Alfabet se ud 15 som angivet S. 10. I nedenstaaende Runeindskrifter er Runerne gengivet saaledes, at der i hvert enkelt Tilfælde anvendes det Bogstav, som nærmest gengiver Runens Lydværdi paa det paagældende Sted.

Snoldelevstenen. 20
(Sjælland, c. 800).

Gunnwalds stæinn, sunar Hrōalds, þular ā Salhågum.

Flæmløsestenen. 25
(Fyn, c. 800).

Æft Rōulv stæindr stæinn sāsi, es was Nora goði; sattu synir æftir.

¹ \mathfrak{T} betegner nasaleret [a], \mathfrak{T} rent [a]; om \mathfrak{R} og \mathfrak{A} se Noten S. 8.

Glavendrupstenen.

(Fyn, c. 900).

Ragnhildr satti stæin þannsi öft Alla Sålwa goða,
wía hæiðwerðan þegn.

5 Alla synir gærðu kumbl þáusi öft faður sinn áuk
hans kona öft wer sinn; en Söti ræist rúnar þessi öft
dröttin sinn.

Þórr wigi þessi rúnar!

At retta sá werði, es stæin þannsi ælti eða öft
10 annan dragi.

Store Rygbjærg-Stenen.

(Jylland, c. 965).

Tövi bryti respi sten þannsi æft leka brytja þör-
gunni.

15 þer stavar munu
mjok længi liva.

Den lille Jellingesten.

(Jylland, c. 940).

Gormr konungr gærði kumbl þési æft þyrwi konu
20 sína, Danmarkar böt.

Den store Jellingesten.

(Jylland, c. 980).

Haraldr konungr bað gөрwa kumbl þési æft Gorm
faður sinn ok æft þyrwi möður sína, sá Haraldr, es
25 sār wann Danmārk alla ok Norweg ok Dani gærði
kristna.

Hällestadstenen I.

(Skaane, c. 985).

Askill satti sten þannsi æftir Tōka Gorms sun, sār
30 hullan dröttin.

Sār flo ægi
at Uppsalum.
Sattu drængar
æftir sinn bröður

sten ā bjargi
stæðan rúnnum.
þer Gorms Tōka
gingu næstir.

Hedebystenen.

(Sønderjylland, c. 995).

þörlv respi sten þannsi, hēmegei Swāns, æftir Erik
fēlaga sinn, es warð döðr, þā drængjar sātu um Hēðaby;
en hann was stýrimandr, drængr harða göðr.

Danevirkestenen.

(Sønderjylland, c. 995).

Swann konungr satti sten öftir Skarða sinn hē-
mege, es was farinn westr, en nū warð döðr at Hēðaby.

Aarhusstenen II.

(Jylland, c. 1000).

Gunnulvr ok Ögötr ok Āslākr ok Rölvr rēspu sten
þannsi æftir Full, fēlaga sinn, er warð östr ūti döðr,
þā konungar barðusk.

Aalumstenen III.

(Jylland, c. 1025).

Wegötr respi sten þannsi æftir Āsge sun sinn. Guð
hjalpi hans sælu wæl.

Sprogudviklingen i Urnordisk og Olddansk

(300—1050).

Sammenligner man Olddansk fra c. 1050 med Ur-
nordisk fra c. 400, vil man se, at der er foregaaet store
Forandringer i Sproget, især ved Lydtilnærmelse og
Lydtab.

Lydudviklingen.

Omlyd og Brydning indtræder, og korte, trykløse Vokaler tabes.

1) **Omlyd** er en Forandring af en Stavelses Vokal i Retning af en følgende Lyd. Efter Arten af den Lyd, som bevirker Omlyd, skelner man mellem *i*-Omlyd og *u*-Omlyd.

Ved ***i*-Omlyd** nærmer en Trykstavelser Vokal sig til et [i] eller [j] i den følgende Stavelse; [i, j], som frem- 10 kalder Omlyden, tabes ofte: Guldhornsindskriftens *gastir* bliver i senere Nordisk *gæstr*; urnord. *dōmjan* bliver senere *dōma*, urnord. *fulljan* bliver senere *fylla* osv. — *i*-Omlyden har følgende Former:

- [a] > [æ]: *fara* (fare), *færr* (farer).
- 15 [ā] > [ǣ]: *lāta* (lade), *lætr* (lader).
- [o] > [ø]: *koma* (komme), *kømr* (kommer).
- [ō] > [ø̄]: *brōdir* (Broder), *brōdr* (Brødre).
- [u] > [y]: *sunr* (Søn), *synir* (Sønner).
- [ū] > [ȳ]: *ūt* (ud), *ȳtri* (ydre).
- 20 [jū] > [ȳ̄]: *djūpr* (dyb), *dȳpri* (dybere).
- [āu] > [øy]: *dāuðr* (død), *døyja* (dø).

i-Omlyden findes foruden i Nordisk ogsaa i Oldengelsk og Oldtysk; den fandtes dog ikke i det fællesgermanske Grundsprog, men kom først til Udvikling, efter at dette havde spaltet sig: Guld- 25 hornsindskr. har *gastir* uden *i*-Omlyd. I Norden begynder *i*-Omlyden at vise sig i det 7ende Aarh., og c. 900 er Udviklingen afsluttet; et senere udviklet [i] virker ikke Omlyd; f. Eks. har Olddansk og Oldnordisk (Norsk—Islandsk) uden Omlyd *armi* (Dat. Sing. af *armr*: Arm) < urnord. *armē*.

30 Ved ***u*-Omlyd** nærmer en Stavelses Vokal sig et [u] i den følgende Stavelse. Vigtigst er Omlyden [a] > [ā]: Nom. Sing. Nt. *land* (Land), Nom. Pl. *lānd* (Lande) < urnord. *landu*¹.

¹ Medens i Vestnordisk (Oldnordisk) baade bevaret og bortfaldende 35 [u] virker Omlyd, fremkaldes i Østnordisk (Dansk—Svensk) Omlyden i Regelen kun af bortfaldende [u]: vestnord. *faður* (q = [ā]), østnord. *faður* (Ac. af *faðir*: Fader).

u-Omlyden har ikke nogen Parallel i de andre germanske Sprog.

2) **Brydning** er en Forandring af et oprindeligt [e] i Rodstavelsen til [ja] under Paavirkning af et [a] i den følgende Stavelse¹: urnord. *efnar* > *javn* (jævn; eng. 5 *even*, tysk *eben*); — urnord. *helpan* > *hjalpa* (hjælpe; eng. *help*, tysk *helfen*).

Dansk *jeg*, *ffæle*, *stjæle* gaar tilbage til olddanske Former med Brydning: *jak*, *ffjala*, *stjala*, mens Oldnordisk (Norsk—Islandsk) har *ek*, *fela*, *stela* uden 10 Brydning.

Ved Siden af *a*-Brydningen [e] > [ja] findes ogsaa *u*-Brydning [e] > [jo]: urnord. *erðu* > *jorð* (Jord; eng. *earth*, tysk *Erde*); — urnord. *ferður* > *ffjorðr* (Fjord; eng. *Firth*).

Forskellig fra Omlyd er **Aflyd**, den Vokalveksel, som ofte findes 15 mellem Ord af samme Rod og mellem de forskellige Former af stærke Verber, f. Eks. i Dansk *Byrd*, *Bør*, *Barn*, *Baare*, *bære*, *bar*, *baarct*; — *Baand*, *binde*, *bandt*, *bundet*. Aflyden er ældgammel; den fandtes allerede i det indoeuropæiske Grundsprog.

3) Ved Siden af Omlyd og Brydning maa som en 20 fællesnordisk Lydudvikling, der i høj Grad forandrer Ordformerne, nævnes **Bortkastelsen af alle oprindelige trykløse, korte Vokaler**: *dagar* > *dagr*; *horna* > *horn*; *gastir* > *gæstr*, *sunur* > *sunr*; *erlar* > *jarl*.

De ovenfor nævnte Lydudviklinger er fællesnordiske 25 og afsluttede c. Aar 1000; men allerede i det 9ende Aarh.s Runeindskrifter begynder der at vise sig Dialektforskelle, og c. 1000 er disse saa udprægede, at man

¹ Brydning indtræder ikke efter [w, r, l]: *werða*, *drepa*, *lesa*.

kan skelne mellem fire Hoveddialekter. Af disse staar **Norsk—Islandsk (Vestnordisk, Oldnordisk)** paa væsentlige Punkter sammen overfor **Dansk—Svensk (Østnordisk)**¹.

5 De vigtigste særlig **østnordiske Lydovergange** er:

1) Overgang af Tyelyd til Enkeltlyd: [æi] > [ē]: *stæinn* > *stënn*. [áu] > [ō]: *dáuðr* > *dōðr*. [øy] > [ō]: *løysa* > *lōsa*. Overgangen viser sig ved Midten af det 10ende Aarh.

10 2) Bortfald af [h] foran [l, n, r]: *hláupa* > *lōpa*; *Hrōalds*, men *Rōulv* (S. 9).

3) Udvikling af [d] mellem oprindeligt [nn] og [r]: *mannr* > *mandr*.

Særlig **vestnordiske (oldnordiske) Lydovergange** er:

15 1) Bortfald af [w] i Forlyd foran [r]: oldn. *reiðr*, *riða*, da. *vred*, *vride* < *wreiðr*, *wriða*.

2) Udjævning af [nk] til [kk], [nt] til [tt]: oldn. *ekkjā*, *vottr*, da. *Enke*, *Vante*.

20 3) Udjævning af [nnr] til [ðr]: *mannr* > oldn. *madr*.²

Ordbøjningen.

De vigtigste Forandringer i Ordbøjningen, som Olddansk fra c. 1050 viser i Sammenligning med Urnordisk fra c. 400, er fremkaldt af de ovenfor omtalte og andre 25 Lydovergange. I alt væsentligt falder Formbøjningen i Runeindskrifterne fra c. 1000 sammen med den, vi finder

¹ Norske Dialekter stemmer dog ofte med Dansk-Svensk overfor Islandsk.

² Desuden u-Omlyd fremkaldt ogsaa af bevaret [u] (S. 12, Note 1).

i de ældste norsk-islandske Haandskrifter. Nedenstaaende Bøjningsmønstre viser Formbøjningen i Olddansk c. 1050.

Substantiver¹.

Stærk Bøjning.

	a-Stammer.		ō-Stammer.	
	Masc.	Neutr.	Fem.	
Sing. Nom.	armr (Arm)	barn (Barn)	grāv (Grav)	
Acc.	arm	barn	grāv	
Dat.	armi ²	barni ²	gravu ³	10
Gen.	arms	barns	gravar	
Pl. Nom.	armar	bårn	gravar	
Acc.	arma	bårn	gravar	
Dat.	armum ³	barnum ³	gravum ³	
Gen.	arma	barna	grava	15

i-Stammer.

	i-Stammer.		u-Stammer.	
	Masc.	Fem.	Masc.	
Sing. Nom.	winr (Ven)	stund (Stund)	sunr (Søn)	
Acc.	win	stund	sun	
Dat.	win	stund(u)	syni	20
Gen.	winar	stundar	sunar	
Pl. Nom.	winir	stundir	synir	
Acc.	wini	stundir	sunu	
Dat.	winum	stundum	sunum	
Gen.	wina	stunda	sunā	25

¹ Substantiverne inddeles efter deres oprindelige Stammeudlyd σ : den sidste Lyd i Stammen, der er den Del af Ordet, til hvilken Kasusendelserne føjes. Paa Guldhornsindskriften findes de gamle Stammeudlyd [a] og [i] bevarede i *hlew-a*, *gast-i-r*, *holtin-a-r*, *horn-a*, men senere tabes [a] og [i]; se S. 13, L. 20. 30

² [i] i *armi*, *barni* er sent udviklet (af ældre [ē], S. 12, L. 27) og virker derfor ikke Omlyd.

³ Bevaret [u] virker u-Omlyd i Vestnordisk (Oldnordisk), men ikke i Østnordisk (S. 12, Note 1).

Konsonant-Stammer.

		Fem.	Slægtskabsnavne.
	Sing. Nom.	gēt (Ged)	brōðir (Broder)
	Acc.	gēt	brōður
5	Dat.	gēt	brōður
	Gen.	gētar	brōður
	Pl. Nom.	gētr	brōðr
	Acc.	gētr	brōðr
	Dat.	gētum	brōðrum
10	Gen.	gēta	brōðra

Svag Bøjning.

an-Stammer.

		Masc.	Neutr.	Fem.
	Sing. Nom.	timi (Tid)	hjarta (Hjærte)	gata (Gade)
15	Acc.	tima	hjarta	gatu ¹
	Dat.			
	Gen.			
	Pl. Nom.	timar	hjartu ¹	gatur ¹
	Acc.	tima	hjartu	gatur
20	Dat.	timum	hjartum	gatum
	Gen.	tima	hjartna	gatna

Adjektiver.

Stærk Bøjning.

		Masc.	Fem.	Neutr.
25	Sing. Nom.	langr	lång	langt
	Acc.	langan	langa	langt
	Dat.	langum ¹	langri	langu ¹
	Gen.	langs	langrar	langs
	Pl. Nom.	langir	langar	lång
30	Acc.	langa	langar	lång
	Dat.		langum ¹	
	Gen.		langra	

¹ Se S. 12, Note 1.

Svag Bøjning.

		Masc.	Fem.	Neutr.
	Sing. Nom.	langi	langa	langa
	Acc. Dat. Gen.	langa	langu	langa
	Pl. Nom. Acc.		langu	
	Dat.		langum	
	Gen.		langu	

Gradbøjning.

glaðr	glaðari	glaðastr
langr	længri	længstr

Pronominer.

Personlige Pronominer ¹.

Sing. Nom.	ek, jak	pū ²		hann	hon
Acc.	mik	pik	sik	hann	hana
Dat.	mār	pær	sær	hānum	hænni
Gen.	mīn	pīn	sin	hans	hænnar
Pl. Nom.	wir	ir			
Acc.	oss	iðr	sik		
Dat.	oss	iðr	sær		
Gen.	wār	iðar	sin		

Possessive Pronominer.

		Masc.	Fem.	Neutr.
	Sing. Nom.	mīnn	mīn	mītt
	Acc.	mīnn	mīna	mītt

osv., som Adjektiverne.

¹ Første og anden Persons Pronominer havde opr. foruden Sing. og Plur. en Totalsform, men den gik tidlig tabt.² I Pronominer og pronominale Adverbier gik [p] i Forlyd tidlig over til [ð]: [ðū], [ðā] osv.

Paapegende Pronominer.

	Masc.	Fem.	Neutr.
Sing. Nom.	sā	sū	þat
Acc.	þann	þā	þat
5 Dat.	þem ¹	þer ¹	þwī
Gen.	þess	þerar ¹	þess
Pl. Nom.	þer ¹	þār	þē ¹
Acc.	þā	þār	þē ¹
Dat.		þēm ¹	
10 Gen.		þera ¹	

Ved Sammensætning af *sā* og Partiklen *si* dannes *sāsi*: denne; oprindelig bøjedes *sā*, og *si* var ubøjet; senere finder Nyudviklinger Sted, f. Eks. Acc. Sing. Masc. *þannsi*, senere *þænna*; Nom., Acc. Sing. Neutr. *þatsi*, 15 senere *þætta*.

hinn bøjes som *minn*; *hinn* bruges ved Siden af *sā* som bestemt Artikel foran Adjektiver; derimod findes Substantivernes bestemte Artikel (*armr-inn*, *barn-it*) endnu ikke i Olddansk.

Spørgende Pronominer.

	Masc.	Neutr.
Sing. Nom.	hwā	hwat
Acc.	hwan	hwat
Dat.	hwēm ¹	hwē
25 Gen.	hwess	

¹ Formerne med *ē* og *ō* har oprindelig haft *æi* og *āu*; i Vestnordisk (Oldnordisk) bevarer Tvelydene (*ei*, *au*); se S. 14, L. 6.

Verber.

I. Stærke Verber.

Hovedformer.

	Infinitiv	Impf. Ind. 3. Pers. Sing.	Impf. Ind. 3. Pers. Pl.	Perf. Part. Masc.	
1. Kl.	grīpa (gribe)	grēp ¹	gripu	gripinn	5
2. —	skjūta (skyde)	skōt ¹	skutu	skutinn	
3. —	spinna (spinde)	spann	spunnu	spunninn	
4. —	bera (bære)	bar	bāru	borinn	
5. —	geva (give)	gav	gāvu	gevinc	10
6. —	grava (grave)	grōv	grōvu	gravinn	
7. —	ganga (gaa)	gekk	gingu	ganginn	

Person- og Talbøjning.

Præsens.

Sing. 1. P.	græv ²	grava	grava	gravandi	15
2. P.	grævr	gravir	grav		
3. P.	grævr	gravi			
Pl. 1. P.	gravum	gravim	gravum		
2. P.	gravið	gravið	gravið		
3. P.	grava	gravi			20

Imperfektum.

Sing. 1. P.	grōv	grōva ³		gravinn	
2. P.	grōft	grōvir			
3. P.	grōv	grōvi			
Pl. 1. P.	grōvum	grōvim			25
2. P.	grōvuð	grōvið			
3. P.	grōvu	grōvi			

¹ ældre *græip*, *skåut*; jvf. S. 18, Note 1.

² Præs. Ind. Sing. faar *i*-Omlid, hvis Vokalen er modtagelig derfor. 30

³ Impf. Konj. dannes af Stammen i Impf. Ind. Pl.; Vestnordisk (Oldnordisk) har her *i*-Omlid; Olddansk mangler Eksempler, og Middeldansk har ikke *i*-Omlid i Impf. Konj.

II. Svage Verber.

Hovedformer.

	Infinitiv	Præs. Ind. 3. Pers. Sing.	Impf. Ind. 3. Pers. Sing.	Perf. Part. Masc.
5 1. Kl.	dōma (dømme)	dōmir	dōmði	dōmðr
2. —	hylja (hulle)	hylr	hulði	hul(i)ðr
3. —	duga (du)	dugir	dugði	Neutr. dugat
4. —	kalla (kalde)	kallar	kallaði	kallaðr

Person- og Talbøjning.

Præsens.

10	Sing. 1. P.	dōmi	dōma	dōma	dōmandi
	2. P.	dōmir	dōmir	dōm	
	3. P.	dōmir	dōmi		
	Pl. 1. P.	dōmum	dōmim	dōmum	
15	2. P.	dōmið	dōmið	dōmið	
	3. P.	dōma	dōmi		

Imperfektum.

	Sing. 1. P.	dōmða	dōmða	dōmðr
	2. P.	dōmðir	dōmðir	
20	3. P.	dōmði	dōmði	
	Pl. 1. P.	dōmðum	dōmðim	
	2. P.	dōmðuð	dōmðið	
	3. P.	dōmðu	dōmði	

En reflektiv Form (Medium) udvikler sig i Old-
25 nordisk gennem Tilføjelsen af sik til Verbet: kalla-sk
betyder oprindelig ,at kalde sig', ,kalde hverandre', senere
ogsaa ,at kaldes'.

Resultat: Runeindskrifterne med det ældre Rune-
alfabet (300—800) viser en ensartet Sprogudvikling over
30 hele Norden; Sproget i denne Periode kaldes Urnor-
disk. Indskrifterne med det yngre Alfabet paa Rune-

stene 800—1050 viser en Dialektspaltning indenfor det
nordiske Sprogomraade, saaledes at Norsk-Islandsk (Vest-
nordisk, Oldnordisk) i det hele staar sammen overfor
Dansk-Svensk (Østnordisk). Af Nordboerne selv følte
Dialektforskellighederne ikke stærkt; endnu i lang Tid 5
vedblev ,dansk Tunge' at bruges som Fællesbenævnelse
for nordisk Sprog.

at oplyse de Sider af det fællesnordiske Sprog, som Runeindskrifterne ingen Oplysning giver om. Man har derfor kaldt det ældste norsk-islandske Litteratursprog Oldnordisk.

De ældste bevarede danske Haandskrifter er fra Slutningen af det 13de Aarh.; fra den foregaaende Tid (1050—1250) kendes dansk Sprog kun fra de sparsomme Runeindskrifter og fra latinske Haandskrifter med danske Navne.

De ældste Haandskrifter med dansk Tekst indeholder de gamle Landskabslove; de viser, at den Spaltning af det fællesnordiske Sprog, som de yngre Runeindskrifter bærer Vidne om, er bleven stærkt uddybet: Olddansk c. 1050 var en nordisk Dialekt; **Middeldansk** c. 1300 er et selvstændigt Sprog, som har fjærnet sig stærkt fra det fællesnordiske Grundsprog og fra Vestnordisk og er i Færd med at skille sig ud fra Svensk.

Det danske Sprogomraade i Middelalderen var Nørre- og Sønderjylland, Øerne, Skaane, Halland og Blekinge. Haandskrifterne viser os, at Dansk i Middelalderen ikke taltes ens over hele dette Omraade, men (ligesom nu) i mange Dialekter, der dog naturligt falder i tre Grupper: **Jysk, Ødansk, Skaansk**, svarende til de tre Hovedlandskaber. **Skaansk** staar paa Overgangen mellem Ødansk og Svensk og **har fjærnet sig mindst fra Olddansk**; **Jysk** har gennemgaaet den stærkeste Udvikling og **staar Oldsproget fjærnest**; Ødansk staar mellem Skaansk og Jysk.

Et fælles dansk Talesprog (**Rigsmaal**) fandtes altsaa ikke i Middelalderen; noget anderledes forholder det sig med **Skriftsproget**, idet der allerede fra de ældste Haandskrifters Tid viser sig en tydelig **Bevægelse henimod skriftsproglig Enhed**. Dialektforskellene fremtræder i de gamle Lovhaandskrifter ganske vist tydeligt, men ikke saa tydeligt, som de har gjort det i Talesproget, og jo længere man kommer ned i Tiden, desto mere ensartet

II.

MIDDELALDEREN.

(1050—1500).

Først efter Kristendommens Indførelse faar vi en egentlig Litteratur. Munkene førte Skrivekunsten med sig, og litterær Virksomhed er i Middelalderen særlig knyttet til Kirker og Klostre. Man skrev paa Pergament (Dyrehuder), senere ogsaa paa Papir; som Bogstavskrift benyttedes det latinske Alfabet, til hvilket der undertiden, især paa Island, føjedes Tegn for særlig nordiske Lyd; Runer findes ikke meget anvendte som Litteraturskrift.

Den ældste Litteratur i Norden er af kirkeligt og historisk Indhold og paa Latin; senere begynder man at nedskrive paa Modersmaalet. Tidligst sker dette paa Island, nemlig c. 1100, men de ældste bevarede islandske Haandskrifter er fra c. 1200. Den norsk-islandske Litteratur fra den ældre Middelalder staar baade i Omfang, Alder og Værd over den danske og svenske; ogsaa i sproglig Henseende har den større Interesse, idet dens Sprogform staar paa et ældre Udviklingstrin end Sproget i den svenske og især den danske Litteratur fra den ældre Middelalder; Sproget i de ældste norsk-islandske Haandskrifter falder i alt væsentligt sammen med Runesproget fra c. 1000 og er derfor i særlig Grad egnet til

bliver Haandskrifternes Sprogpræg. **Det fælles Litteratursprog**, som udvikler sig, **er væsentlig udgaet fra Sjællandsk**; de fleste Haandskrifter fra den senere Middelalder har sjællandsk Dialektpræg, og de forholdsvis faa 5 jyske og skaanske Haandskrifter har mindre fremtrædende Dialektpræg end de gamle Haandskrifter af jyske og skaanske Lov.

Ikke alene derved at Dialektejendommelighederne trænges tilbage i Litteraturen, mens Talen endnu er 10 upaavirket af Rigssprogstendensen, fjerner Skriftsproget i Middelalderen sig mere og mere fra Talesproget; i samme Retning virker det, at Skriftsprogets Udvikling ikke holder Trit med Talesprogets: Lydovergange og ny Former kan være udviklede i Talesproget, længe før de 15 viser sig i Litteraturen, og de middelalderlige Haandskrifter er for største Delen Afskrifter efter ældre Originaler, hvis Skrivemaade de snart forandrer, snart bevare. Dertil kommer, at Litteratursproget til Dels udvikler sig uafhængigt af Talesproget; Skriftsproget faar 20 gennemgaaende en mere indviklet Sætningsbygning end Talesproget, og i den middelalderlige Litteratur, der for en stor Del bestaar af Oversættelser, kommer Originalens Sprog ofte til at paavirke Oversættelsens. Dette gælder især om de mange Bearbejdelser fra Latin¹, 25 men ogsaa f. Eks. om Oversættelser af svensk Birgitterlitteratur; hverken det latinske eller det svenske Præg i Skriftsproget har naturligvis haft noget tilsvarende i Talesproget.

¹ Det mest udprægede Eksempel herpaa er en Oversættelse fra 30 det 15de Aarh. af det gamle Testaments 6 første Bøger.

Lydbetegnelsen er i de ældste middelalderlige Haandskrifter i det hele god, idet samme Lyd i Regelen betegnes ved samme Tegn. Med Hensyn til Lydene og deres Betegnelse er især følgende at mærke:

Der fandtes i ældre Middeldansk to *v*-Lyd: 1) foran 5 trykstærk Vokal [w], skrevet *w*: *warthæ*, *hwær*; 2) ellers [v], skrevet *u*, *v*, *f*, *fu*, senere ogsaa *ff*, *ffu*, *ffw*: *æruæ*, *hovæth*, *haf*, *gifuæ* osv. — Baade *u* og *v* kan betegne [u]: *usæl*, *vt*. — *th* og i Runehaandskriftet af skaanske Lov *þ* betegner foran trykstærk Vokal i Regelen det ustemte 10 [p]: *þing*, *þræl*, i Pronominer og pronominale Adverbier døg det stemte [ð]: *þæn*, *þa*; efter stemt Lyd betegner *th* altid [ð], som ogsaa kan betegnes ved *dh*: *mæth*, *jordh* — *d* og *g* betegner de lukkede Lyd [d] og [g]: *døth*, *garth*; *gh* betegner det aabne [g]: *dagh*.¹ — *z* betegner 15 i de ældste Haandskrifter oftest [ts], men i de senere ogsaa [s]: *manz*. — For [k] bruges undertiden *c* og for [kw] *qu*. — *j* og *i* bruges i Flæng: *jlle*, *hiertæ*, og *y* kan foruden [y] ogsaa betegne [i]: *sydhæn* (siden). — Det trykløse [ə] gengives i ældre Haandskrifter i Regelen ved 20 *æ*, i yngre ved *e*: *kunnæ* og *kunne*.

I de senere middelalderlige Haandskrifter bliver Lydbetegnelsen mere usikker; undertiden skriver man efter Øret, ofte saaledes som man er vant til at se, og selv indenfor samme Haandskrift er Retskrivningen 25 langtfra konsekvent. — F. Eks. kan man, efter at [þrē] er blevet [tre'] og [ðū] er blevet [du], finde de gamle Skrivemaader *thre* og *thu* (eller *tu!*). — Efter at [k, t, p] efter Vokal er blevet [g, ð, v (b)], kan man i lang Tid finde gammel og ny Lydbetegnelse i Flæng: *iek* og 30 *iegh*; *utæn*, *udæn* og *uthæn*; *skapæ*, *skabæ* og *skauæ*. — Efter at [g] efter Vokal er blevet [i] eller [u], kan man finde gammel og ny Skrivemaade jævnsides: *weghnæ*

¹ I Runehaandskriftet af skaanske Lov betegnes [g] ved *, 35 der dog her gengives ved *gh*.

og *weynæ*, *dagh* og *daw*. — Idet [tn, dn, nd] efter Vokal falder sammen til een *n*-Lyd, kan man finde gammel og ny Lydbetegnelse i Flæng, saaledes for oprindeligt [tn], oldn. *vātū*: middeld. *watn*, *wadhēn*,
 5 *wanth*; — for oprindeligt [nn], oldn. *hann*: middeld. *han*, *hand*; — for oprindeligt [nd], oldn. *stund*: middeld. *stund(h)*.

Skaanske Lov.

Skaanske Lov stammer i den Form, i hvilken vi kender den,
 10 fra Slutningen af det 12te Aarh., men den findes først bevaret i Afskrifter fra c. 1300. Et af de ældste bevarede Haandskrifter er mærkeligt ved at være skrevet med Runer. Runealfabetet, der benyttes, de stungne Runer eller Valdemar Sejrs Runer, er dannet paa Grundlag af det yngre Runealfabet, hvis 16 Tegn ved Hjælp
 15 af Prikker og Streger er omdannede og forøgede, saaledes at der bliver en Rune svarende til hvert Bogstav i det latinske Alfabet. Fra Runehaandskriftet er nedenstaaende Stykker tagne, Afsnittet om Jærnyrd dog fra et andet, noget yngre Haandskrift, idet dette Afsnit ikke findes i Runehaandskriftet.

20

Om Retsforfølgelse af Tyveri.

Uarpær annærs manz fæ stolæt ællær kostær hans, ok far han pæghær æftir ok far takit hin mæp ær stal, sæte a band ok bindi ok føræ han til pings ok gøræ pæt af hanum, ær pingmæn uiliæ ok pe dømæ til. æn
 25 far han æi paghær takit piuf mæp kostæ sinum ok kæn- nær sipæn kost sin i annærs manz hæfpum, þa ma han æi tækæ man, num takföræ kost sin ok faræ æftir, sum logh æræ.

Kænnær bonde kost sin huærghæn, utæn uil gifæ
 30 andrum manni piufsak um pæn kost ær stolen ær, þa fare han a hæræzping ok sighi fore pingmannum, at hin ær piufær hans; þa skulu pingmæn bipia han stæfnæ piufi sinum til pings annærs.

Star hin sækte ofna førstæ pingi ællær andru ok biupær næfnd fore sik i hæræpe sinu, þa næfne hin ær sak sökær tolf mæn slika sum han uil af allu hæræpe. kallær hin sækti nokræ uuina sinæ, þa ma han þre mæn undæn takæ ok æi flere, ok sipæn næfni hin ær
 5 sak sökær andra þre mæn i þeræ stap ok latæ þæm suæriæ ofna þy sammæ pingi ællær andru þy næstæ pingi. suær næfnd, þa gangæ hin sækti saklæs bort; bristær hanum næfnd, þa bæri han iarn.

Om Jærnyrd.

10

Scal man iarn bære, tha scal han thwa hand sjna oc sithan ækki wætta halna mæth hænnæ, æi sit har oc æi sin clæthæ oc ækki wætte annat, før æn han takær iarn oc lyftir.

Bær man scutziarn, tha scal han stigha ni fiata
 15 lanct, før æn han sciuter iarn. Sciuter han ferra, tha ær han fælder. Sighia summj at han ær fælder, ok summj sighia at han ær æi fælder, tha witni tve mæn at han bar til fulz oc æi til fals.

Bær man thrugsiarn, tha scal trugh stande tolf fiat
 20 fran stauum, oc hin, ær bære scal, caste iarn i trugh. falder iarn vtan trugh, tha scal hin ær bar up taka oc atar caste i trugh.

Thaghar iarn ær boret, tha scal wanta ofna hand late oc incighlj fore sæthia oc ofna løghordagh løsæ.
 25 æi scal hand løsæ, før æn hin cumber wither ær sac søker, oc hans scal man bitha, til dagh ær urthinga. Cumber han æi thæn timæ, tha sculu the mæn, wither æra, løsæ hand oc dømæ han, hwat han ær hælder scylder fore sac æller vschylder. Warther han scær, ær
 30 iarn bar, tha scal han præste sin ræt uppehalde; warther uscær, tha scal hin ær sac søker hans ræt uppe halde.

Om Jagt, Nøddeplukning o. a.

Hittir man høkæ i annærs manz hæghnæpæ skoghe, hogge æi kraka ok æi krok utæn hins uilia, num takæ bort þem hanum skapælöst ær skogh a, ok æi ællær; 5 hittir man høkæ i hæghnæpæ skoghe ællær i almænnings skoghe ok mærkær han træ ællær bindær høkæ a flakæ, ok tækær annær man þem sipæn bort, gar han uipær, lata ut høkæ ok bötæ tua öræ; dyl han, hetæ piuf fore þæt ok suæræ sammæ lund sum fore annar piufnæp. 10 hittær man ok bi, þa skal ok sit märke læggia ofna træ, til þæt uarpær höggæt; tækær annær man þæm sipæn bort, þa skal han sipæn æftir fara sua sum æftir andrum piufnæpe.

Ræuæ ungæ ma ængin man up graua af annærs 15 manz marko ok æi af skoghe, utæn han bôte siaghs öræ ællær siatæ manz ep, æn ma han sua taka þem, at han grafær æi at þæm, þa taki han sakløst.

Æltær man ræf i graf mæp hundum, ofna huas marko sum ær ællær i hæghnæpe skogh, grafi up ræf 20 ok nytæ uæl ok fulli graf, sua at hun ær skapælös hinum ær skogh a ællær andræ mærkæ. fullær han æi graf, uarpæ þæn skapæ ær þær gørs; dör man i þe graf, bötæ hin ær grof þre mark; dör bondæ fæ i, gialdæ atær fæ þæt ær þær dör innæn, sua sum uirning ær ofna þy fæ. dyl hin, ær graf grof ok sak gifs. 25 um, at han grof æi, sæli sua logh fore, sum hins ær uirpning til, ær fæ atæ ok skapæ fik ofna þy fæ, ær þær do innæn þe graf.

Snæru allæ ok gildri, þe ær man gør at diurum 30 ællær at fughlum innæn skoghe ællær anær stap ofna marko, skal han uarþa sua sum andrum handlösom uapa.

Far man gönæm hæghnæpæ skogha annærs manz, þa ma han sankæ sua margha nytær, sum han bitær 35 þær, ok føre bort hat sin fullæn ællær hanzka sina

fulla. førær han bort i barmæ sinum ællær i kiltu sinni, bötæ tua öræ ællær þripia manz ep; sua ær ok um akarn ok bok. akar man til ællar ripær ok brytær skogh, bötæ, sum hins ær uirpning til ær skogh a, ællær sæli logh fore. *H H*

5

Om Ferskvandsfiskeri og Møllebrug.

Uatn huært, ær æi ær mæp damme fæst, þa ær almænnings, ofna huas marko sum þæt liggær, ok þær ma huær man at fiskum fara, æn i myllu damme annærs manz ma æi at fiskum fara utæn hins lof, ær 10 myllu a.

Star annar mylla foræ ængia manna, sua at hun ma spillæ þem, þa taki hin up stiborþ sit, ær myllu a, a pingizdaghe aftæn ok sæti æi atær nipær før æn ofna mikjalismæssu afne; uil æi hin, ær myllu a, taka stiborþ 15 sit up ofna pingizaftæn, þa fare hini, ær kæræ, ofna hæræpning ok sighi til, ok þingmæn læggi laghstæfnu til, at hin take up stiborþ sit. uil han æi at þem laghstæfnu daghi sit stiborþ up taka, bötæ spial ofna ængium ok þær til siaghs öre ællær siata manz ep. *H* 20

Jyske Lov.

Jyske Lov blev vedtaget paa et Danehof 1241, kort før Valdemar Sejrs Død. Nedenstaaende Stykker er tagne fra et Haandskrift fra c. 1300.

Fortale.

25

Mæth logh skal land bygiæs, æn wildæ hwær man oruæs at sit eghæt oc lata mæn nytæ iafnæth, tha thurftæ man ækki logh with. æn ængi logh ær æmgoth at fylghæ sum sannænd. Hwaræ sum man æuær um sannænd, thær skal logh letæ, hwilkt ræt ær. waræ 30 æi logh a landæ, tha hafuæ hin mest, thær mest mataæ gripæ; thy skal logh æftær allæ mæn göræs, at rætæ

men oc spakæ oc saklæsæ nytæ theræ ræt oc spæcthæ,
oc folæ oc vrætæ mæn ræthæs thet, thær i loghæn ær
scriuæn, oc thuræ æi for thy fulcummæ theræ unskop,
thær thæ hauæ i hughæ. wæl ær thæt oc ræt, at thæn,
NB thær gusz ræszlæ oc rætæns ælskugh ma æi lokkæ til
goz, at hofthings ræslæ oc landæns withærlogh for-
fangæ them at gøræ illæ oc pinæ them, of the gøræ illæ.

Loghæn skal wæræ ærlik, ræt, thollic, æftær land-
æns wanæ, quæmlík oc thyrftlik ok opænbar, swa at
10 ællæ mæn mughæ witæ oc vndærstandæ hwat logh seghær,
oc wæræ æi gørth æth skriuæn for ænnæn manz særlik
wild, num æftær allæ mænsz thyrft, thær i land bo.
ængi man skal oc dømæ gen the logh, thær kunung
giuær oc landæt takær withær; num æftær the logh skal
15 land dømæs oc rætæs; the logh, thær kunung giuær oc
alt land takær withær, then ma han oc æi af takæ
ællær skiftæ utæn landæns wilæ, vtæn of han war bar-
lic gen guth.

Thæt ær kunnungs æmboth oc hofthings, i landæt
20 ær, at gømæ domæ oc gøræ ræt oc frælsæ thæm thær
mæth wald thwingæs, swa sum ær widdæwæ oc wæriæ-
læs bõrn oc pilgrim oc utlandz mæn oc fatøkæ mæn
— them gær tithæst wald yuær — oc latæ æi ilwærkis
mæn, the thær æi wilæ rætæs, i sit land liuæ, for thy
25 at i thet han pinær ældær dræpær vdæthæs mæn, tha
ær han gusz thianest man oc lox gæszleman; for thy
at swa sum hælghæ kirki styræs mæth pauæ oc biskop,
swa skal hwært land styræs mæth kunung æth hans
rætær oc wæriæs; thær mæth ær oc allæ skyldugh,
30 thær i hans land bo, at wæræ ham hørsum oc lythæn
oc vndærdanæ oc thianægh; for thy ær han skyldugh at
them allæ frith. Thet skulæ oc witæ allæ wærlidz hof-
thing, at mæth thet wald, thær gudh saldæ them i thessæ
wæræld, tha sald han oc them sin hælghæ kirki at wæriæ
35 for all thet thær abethæs, æn warthæ the glømæn oc
wildigh oc wæriæ æi sam ræt ær, tha skulæ the swaræ

a domædagh, af kirkins fræls oc landæns frith minskæs
for theræ skyld i theræ timæ.

Witæ skulæ allæ the, thær thennæ bok ser, at
waldemar, kunung annæn, waldemar sun, thær sancte
knut sun war, then time han hafthæ wæræt kunung ni 5
wintær oc threthigh, oc fra at war hærræ warth fõd tha
war gangen thvssænd wintær oc tu hundreth wintær oc
firtiugh wintær, i marz maneth thær næst æftær lõt
han scriuæ thennæ bok oc gaf thennæ logh i warthing
burghæ, thær hæræ stær scriuæn a danskæ, mæth hans 10
synær rath thær with ware, kunung erik, hærtogh abel,
iunker kristofor, oc vff, thær tha war erkibiskop i lund,
oc n. biskop i roskæld, j. biskop i fiunæ, p. biskop i
arus, g. biskop i ripæ, j. biskop i hethæby, g. biskop
i wibærgh, j. biskop i wændlæ, oc thær til meth allæ 15
bæstæ menz rath, thær i hans riki war.

Om Daab, Værgemaal og Myndighed.

Hwat sæghæ skal then thær barn døpær.

Thæt skvlæ mæn oc witæ, hwa barn døptæ, oc
wat hin saghæ thær barn døptæ; for thy at barn ma 20
æi kallæs cristnæth vten thet warthær døpt i fathærs
nafnæ oc suns oc hin hælghæ andæ; for thy at swa
skal hin sikhæ, thær barn døpær: æc døpæ thic i fa-
thærs nafn oc suns oc hin hælegh and. en kvnæ skal
aldrigh barn døpæ, af man ær til. æi skal barn oc 25
døpæs i annæt en i watnæ.

Hwa wæriæ ma wæræ.

Smabørn wæriæ æfter fathær døthæ ær brothær ful
waxæn; ær æi brothær til, tha ær aldæfathær; ær æi
han, tha ær fathærbrothær; ær æi han, tha ær mothær- 30
brothær; ær engi thæræ til, tha skal nestæ nivi wærrí
wæræ. fæthærns frændær ær e nærmær wæriæ at wæræ

æn mōthærns frendær, of the æræ æmskyldæch oc wilæ wæl wæriæ; æn willæ the illæ wæriæ, tha skal kvnung sætæ thæn til at wæriæ thær han wil, for thy at kvnung ær wær at allæ the thær æi havæ rætæ wæriæ. hin ma
5 aldrigh wæriæ wæræ, thær hæriænd ær.

Thessæ mughæ æi wæriæ wæræ.

Clostær mæn æth lærthæ mæn, thæt ær præst oc diacon oc subdiacon, mvghæ æi wæriæ wæræ a lek-mannæ thing. bryti oc thræl oc thæn thær flætforth ær,
10 the mvghæ ængi manz wæriæ wæræ, for thy at the æræ æi theræ eghæn wæriæ.

Hvr gamelt barn goz ma afhendæ.

Swænbarn ma æi sælæ sin iord oc æi andærlundæ afhændæ, fyrræ æn han warthær attan wintær gamæl;
15 æn møbarn ma aldrigh sin iord sælæ, vtæn hun warthær swa fatøk, at hvn sæl for lifs fözæl; tha sælæs mæth næstæ frændær rath, tho æi meræ samæn æn for half marc silfs um ar. Ænki ma sin iord mæth næstæ frændær rath bathæ sælæ oc skiftæ.

20 Hvsfrø thær bondæ hævær oc barn with bondæ, ma æi givæ at sialæ gift mer, æn bondæ giuær ia with; æn warthær thær kæræ a sialgift antugh af klostær mæns halvæ æth andær mæns, tha warthær bondæ with logh, at han iathæ æi mer, en han gar with; æn hævær
25 hun æi børn with hanum, tha ma hvn halft giuæ hovæth lot for hænnæ sial.

Sjællandske Kirkeret.

Den skaanske og den sjællandske Kirkeret indeholdt Bestemmelser om Forholdet mellem Kirken og Befolkningen; den sjællandske Kirkeret er vedtaget i Ringsted i Aaret 1171. Nedenstaaende Stykker er tagne fra et Haandskrift fra c. 1300, som for-

uden den sjællandske Kirkeret ogsaa indeholder sjællandske Lov i begge dens kendte Former, 'Eriks Lov' og 'Valdemars Lov,' begge vistnok samlede c. 1200.

Thettæ ær then ræt ær sat wardh a malstæfnæ i ringstathæ lund af absalon ærkibiscop æftær allæ sial-
5 lænz faræ bøn, for thy at rætæn war förræ af hardh mællæ biscop oc bønder.

Kyrki of wigh warthær ma ey annæt sinnæ wighæ, num løs warthær altær sten ællær hyrnæ bristær af altære, num thys at hun warther swa myklikæ spiællæt
10 at thær ma ey gutz thianæstæ i wethæ. Æn scal man wighæn, tha aghæ kirky men at haldæ biscop en nat a theræ cost; hans caplan sculæ the giuæ half marc oc hans burswen en øræ; hælægghom scal biscop til latæ
15 a sin cost. x

Warthær kyrky løs, tha sculæ kirkie men præst til tækæ mæth biscopswilæ. brytær præst with sinæ kyrki men, tha bötæ sin bruth æftær sinæ gærninge oc wæræ with sin kyrkie. bøndær aghæ ey præst at wrækæ, oc ey ma han with them skiliaes utæn theræ wilæ.
20

Warthær frith brot i kirki ællær i kirki gardh, tha then ær frith brot bötæ thre marc, oc biscop skæræ kyrki ær tho kirky gardh, æn of thet ær swa fatøk man, thær i kirky brytær, at han a ey thre marc, tha scal han fastæ thyt meræ. *44*
25

Of man fæstær sin frænkunæ, oc fræghnær biscop thet oc læggær han thær a forboth, oc tækær han hennæ sithæn a forboth, før æn thet warthær loghlikæ delt, tha a biscop han at banføræ. Æn cummær thet til loghe, tha a man thær til at næfnæ siæx men a hans wagh
30 oc siæx men a hennæ wagh oc tho a then wagh ær theræ burth tæls samæn, oc the sculæ swæriæ them syndær ællær samæn. swa ær oc, um man tækær sin frænde konæ ællær sin konæ frænkunæ.

Skill biscop with bøndær um logh, tha scal thennæ
35 skrift them i mællæn wæræ.

Thænnæ ræt war sat a mal stæfnæ oc liust a landz thing a then othæns dagh ær fyuræ daghæ war for sanctæ iacobs dagh, oc a fiurtandæ wintær waldemar konungs, sithæn han warth en waldugh konung, oc a 5 thrættandæ wintær absalon ærkibiscops, oc en iamlangæ oc thre ukæ oc thre daghæ sithen sanctæ knut i Ringstath war laugh i skrin oc knut konung waldemar sun war crunæth oc til konung wight, oc thre wintær oc fæm ukæ sithæn Rø war wnnæt til cristindom af waldemar konung oc laugh til sialænz biscop dom af waldemar konung oc af alæxander pauæ; fran then dagh ær wærældæn war scapæth oc til then dagh ær then ræt war sat, tha waræ gangnæ sæx thusænde wintær oc thry hundræth wintær oc syutyugh wintær, fæm ma- 15 næt minnæ oc sæxtan daghæ, oc sithæn guth war fød, tha waræ gangnæ thusænde wintær oc hundræth wintær oc siutyugh wintær oc syu manæth oc tolf daghæ. *Reis*

En middelalderlig Lægebog.

De middelalderlige Lægebøger i Danmark er Bearbejdelser af 20 fremmede, især latinske Originaler. Nedenstaaende Stykker er tagne fra et Lægebogshaandskrift fra Slutningen af det 14de Aarh.

Ad caducos.

Tac thæn haræ, thær fangen ær i marz maneth om mandagh æller om thorsdagh, oc stöt hanum swa 25 at thu takher ænskyns af hanum, oc siuth hanum swa længæ i een ny grydæ, at han ær aller forwæld oc gijf them thær brothfalling ære thrøswær at drickæ af, oc tha frælsæs han af the sot.

Item ad cancrum sanandum.

30 Tac the æg thær orpæn æræ om lœuærdagh, oc boræ them en stath oc lat thæt hwitæ wt løpæ oc lat thæt gulæ wæræ quært i æggæskalen, oc tac pipær og salt

oc osæn af clof løch oc lat i æggæskalen, oc tac thættæ alt samen oc lat i een leer grydæ oc læg ofæn agryden en tilg steen oc thæc hænnæ æller lyc hænnæ wæl ofæn mæth leer, oc thær æfter gjør eeld vm gryden, oc æy tho allelund weth gryden skal eeldæn wæræ, num sua 5 warlæ, at alt thæt, i grydæn ær, thyrckæs wæl. thær thæt ær wæl thyrkæt oc puluer af worthæt, tha tac oc thwa saret først thær cancrum war innæn, thwa thæt mæth wijn oc tac swa puluer oc læg thær a, alt tel thæs thæt ær helt. 10

Item ad ossa fracta.

Om thu hauer bruden ben, tac thæn yrt thær genitilla hetær oc stöt hænnæ oc blandæ mæth hunugh oc wijn oc pipær oc dric thæt.

Item ad spinam extrahendam.

15

Om thu wilt thorn wt fa, Tac en swort orm thær hetær scarabeus, thæt ær thorthifil a danskæ, oc gjør hanum sma oc writh hanum oc læg hanum up a, thær thornen ær, oc thær mæth komber thornen wt.

Item ad wlnera et iram et memoriam.

20

Tac apiam, hun helær saar oc taker wrethæ af man oc gømær manz minnæ.

Item vt capilli bene crescant.

Vm thu wilt at thinæ lockæ woxæ wæl, Tac mange bijr oc lat j een leer grydæ oc bræn biernæ thær i oc 25 tac thæt puluer oc blandæ mæth oleo oc smør lockæne mæth, oc gøm at thæt kommer æy with anletæt.

Item Tac mangæ fluer, houæthet af them oc writh them mæth hunugh oc smør thær mæth, tha waxer haret lanct oc thiøt. 30

Item contra pulices.

Om thec bitær lopær, Tac absinthium oc siuth, oc smør thec thær mæth, tha dør lopær thær aff.

Item for fæ døth.

5 For mekæl fæ døth, om fæ dør of mekæt, tha scrijf the firæ ewangeliste nafn, † johannes, † lucas, † marcus, † matheus ofnæ eet permæn oc gjør een boræ mæth eet heet jærn i konnæ horn, oc læg thær i thæt breff oc lit af mirra, oc sithæn lyc thæn boræ ater geen ^{NB.}10 mæth wit wax. Sithen scrif pater noster alt tel panem nostrum, oc panem nostrum scrif j eet annet breff oc swa thæt alt wt, oc gjør een boræ ofæn i dyrnæ træt, thær sum fæt gaar wt, oc læg thæt førnere bref j thæt, oc j thærskælen nithræ gør een annæn boræ oc læg j 15 annen lotæn, oc mæthæn thu gør thættæ, tha sigh pater noster. ~~X~~

Lucidarius.

Lucidarius er en middelalderlig Folkebog, som var udbredt over hele Europa. Den danske Bearbejdelse er vistnok fra det 20 14de Aarh.; Haandskriftet, i hvilket den er bevaret, er dog først fra det 15de Aarh. Gennem Samtale mellem Lærer (Magister) og Elev (Discipulus) forklares de vigtigste Tros lærdomme og Kirkesikke; desuden gives en kortfattet Verdensbeskrivelse.

D. Huar ær iordæn skapæt?

25 M. iordæn ær trindh so sum eet ægh, oc om krin iordæn ær falk allæ veynæ, so at sommæ stædæ a iordæn vændær falkæt theræ fødær til voræ sydær, oc sommæ stædæ a iordæn vendæ the theræ fødær twært om mot voræ, so som vi læsæ aff.

30 D. huar mæth ær iordæn fæst, at hun æy røær?

M. iordæn ær mæth ængænkyns fæst vdæn mæth gutz vold, forti at hun flødær i vatnæt so som en blomæ

i eeth ægh, forti at vatnæt gor saa møghet omkrin iordæn, at hoo thær væræ høøth opæ i væthæræt, hanum totæ iordæn æy bredæræ væræ, æn en penningh louæ i eth hwit begæræ.

D. syer mek, mestæræ, hwar then deel ær skapt, 5 ther bygher ær aff verdhen.

M. Then deel, ther byghdher ær, han skiptas i trenæ deelæ, sosom ær Asya, affrica oc ewropa.

D. Sier mek først aff asia.

M. Asia byriæs ther som solen opp gaar, och 10 liggher nest paradiis. Oc igemmen Asia flydher IIII flodher aff en keldhæ, ther ær i paradyss, och flydher saa om all verdhen.

D. Hwat landh liggher nest paradyss aff thee landhskapp ther i Asia ær. 15

M. Thet hether india. Oc til thet landh ær storlighæ ilth at kommæ, Forthi thet ær om flwthet annen wegnæ meth æth storth haff, Thet hether weldel haff, Och annen wegnæ meth æth storth wadhen som hether indus, Ther thet landh hether æffther. Oc thet sammæ 20 landh india liggher saa lancth fran ællæ landh, Ath enghen man fangher thit seyeldh i stekkræ stundh æn eth hallefft aar.

D. Syer mek, mestæræ, meræ aff india landh.

M. India ær serlestes II landh om fluthen; thet 25 enæ hether Crisæ, thet annet hether argera; ther er i sylff bierigh oc gulbierygh, oc ther aff kan enghen fanghæ for grywæ oc dragæ, ther thet gømmer. — Ther nest liggher eth biergh i haweth; ther aa woxer saa hōuæ skouæ ath the gangæ for ouen skyen, oc i the skouæ 30 bor falk, ther ey ær høyræ æn woræ II nouestæ alnæ. The wepnes til ath stridhæ a moth traner. thet ær theræ mestæ qwith, ath teris qwyner fangæ børn ther the æræ III vynther gamlæ. Och thet falk lewer ey lengher en otæ VIII wynther. — Sydhen liggher eth land; 35 ther ær falk j, hether machrobii. | The æræ XII alnæ

langhæ; the æræ frem skaphthæ sosom leyer, oc the hauæ fyædræ oc fother soosom en ørn. — Ther nest ær oueruettes onth falk, Forthi nar ther nogher menniskæ worther blynth eller sywgth, tha dræbæ thee thet i 5 steth. Oc æn thet meræ vndher ær, Ath ther theræ eghen father eller mother worthæ saa gamlæ, at the æræ vføræ, thaa dræpæ thee them oc sylthæ them, Oc bwdhæ sydhen til them allæ the som aff then slecth ær oc andræ teris bestæ wener oc gywæ them ath ædæ aff 10 then syltæ math thet ther tykkest ær oc fetest, oc thet skarpæ ædhæ the seluæ, Oc thet ær thet høthy-dælicstæ gestæbuth oc werskap ther the mwæ gøræ.

Ther nest ær falk, thee hauæ ey meræ æn æn fodh; han ær saa breth oc saa skapt, ath the mwæ 15 skiwlæ them meth fodhen for reyghen oc snee; foræ the hauæ æy andræ hwss æn then sammæ bredhæ fodh; han ær hwil som eth trw. Oc meth then fodh løpæ thee saa snart som fuglæn fluer. — Ther nest ær falk, the hauæ ey howith; therræ øwen ær owen vppaa theræ 20 axler; theræ mwnd ær saa stoor, at han rekker fran æn axlæ oc tell æn annen, thwerth ower brystet. Nar thee gaphæ, thaa hengher theræ lepæ til tere knæ. Thee berryæs ey anderlundh æn rywes som hwndhæ; Foræ therræ tendher æræ spannæ langhæ vthen therræ 25 mwndh. —

D. Sier mek nw aff then annen deel aff verden.

M. Then annen deel hedher ewropaa; ther ær i alt romæ rigæ, walland oc tythslanhd, ængæland oc skotland; thet ær alwesterth i werdhen, oc nordest i 30 thet landh ær en stadh, ther ær førytiwæ dawæ om wyn-teren ther aldri kommer daw. En dell aff werdhen ær oc danmark. Ther ær oc æn stedh, hedher hanzstedholm. Ther vdhen foræ liggher Swellien j hauet. j thet samæ landh ther danmark hedher, ther ær thet bestæ 35 rydderskapp ther vndher solen ær, om thee welæ wel til sammen hollæ. Ther ær oc the ædlestæ frwær oc

twctæligæ meth teræ sedher, ther i al werdhen fynnes. Ther nest liggher norwæ oc swerigæ oc koldæ landh. Ther nest liggher eth øø landh, ær en keldæ i, ther telig naturæ hauer, at styngæ eth lyws i thet wanth, ta tendes thet som aff en eld. Sydhen ær mangæ andræ 5 landh ther lancth ær aff ath siæ. —

D. Kæræ mestæræ, mæthen i hauæ mek sawth aff werdhen, Syer mek nw noghet fauert aff hemmelteghen.

M. Hemmælenæ the æræ XII, oc planethernæ thee æræ VII, oc hwer ær fest i syn hemmel, sommæ ower- 10 meræ oc sommæ nedermeræ.

D. Hwilken planethæ ær nederst.

M. Thet ær monynd.

D. Hwar stoor ær monynd.

M. Manyn er moxen om stoor som all jorden ær. 15 Och hwer stiernæ ær oc om stor som all jordhen ær. Och solen ær VIII synnæ bredæræ æn al jordhen ær om kryngh.

Københavns Bagersvendes Skraa.

(1403).

20

I gudz naffn amen.

1. Aar effther gudz byrdh thusende fiere hundrede oppo thet tredie tha haffue wii baghere swenne i Københaffn, meth loff oc gunst borgemestere oc radz oc fulbordh oc tillatelsse oldermænnen oc alle mene brøde- 25 renis i bagere gilde oc selskappet, opp taghet oc stichtet eth brodereskap oc lag then altmektughest gudh til loff, heder oc ære, alle gudz helgene oc jomfrwe sante Karine till loff oc ære, oc wore siele oc alle cristene siele til saligheet hwert aar ath holde lathe twenne messer i 30 sancte Karine cappel i wor frwe kirke i Københaffn, then første messe om thorsdauwen effther pinxsedaw, then annen messen i sante Kanutes daw effther jwle

daw. Thesse twenne messer skolle wii lathe holde aff broderescappet, oc hwer broder skal offre til hwer messe een penningh. Wore thet soo, at nogre broder fore aff by oc icke komme til messen och offrede, tha skal han 5 betale en groth, vten han haffuer lowelicht forfal, at han kan icke komme. —/

4. Item ær thet soo ath en aff wore brødere wordher siwg oc haffuer enthet at forthiere, tha skulle brøderne komme hanum till hielp meth iiij β lybesk vt 10 aff byssen, oc ær thet soo ath then syghe the iiij β haffuer fortheret, och thet bliffuer enthe bethre meth hanum, tha scall man faa hanum en iiij β vth aff byssen, oc ær thet swo at han bliffuer til passe igen, tha skal han the forskrefne penninge som han haffuer op- 15 baret, igen giffue aff hans første forthiente løn vti byssen.

16. Item fremdelis hwilken broder ther gør bulder oc vstyr, første wii sitthe til hobe, oc wil icke høre forstandernæ oc forsmaer them, han betale two enghelske ther for.

18. Item hwilken broder som slaar sin broder appo tendernæ eller kindbeen, han betaler two mark wox.

19. Item hwilken broder drawer annen i hare aff alffwere, han betaler en mark wox.

20. Item hwilken broder dragher sin kniff appoo 25 sin broder i en wredh hugh, han betale en mark wox.

24. Item hwilken broder dricker sigh drucken soo at han spywer, første wii dricke sammens, han betale en groth.

25. Item hwilken broder bespilder then annen meth 30 øll, første wii dricke sammens, betaler en hwid.

33. Item hwilken tiidh at wii dricke till sammens, tha skal engen broder bære sith stemest ther, som wii dricke; hwo som thet gør, at thet bliffuer seeth aff twenne brødere, han skal giffue et groth.

34. Item hwilken broder som følger sin broder til

graffue barbenet eller meth en skortte seck, han gifue en mark wox.

35. Item nar wii dricke tilsammens, tha skal engen broder annen til dricke twerth ouer boreth; hwo som thet gør, han giffue en hwid penningh, men ære 5 ther gester, them maa til dricke hwo som wil og reth gøre hwo som wil, men brøderne skulle dricke hwer annen retsinninges om til.

36. Item hwilken broder spilder soo megget øll for sigh appo boret, at han eller skafferen kan thet icke 10 betecke meth sin hant, han skal giffue two lybeske penninge.

40. Item nar wi legge en tønne øll op i selscappet och noghen aff wore brødere bliffue hieme fortrudhen oc wille icke søghe selscappet oc forsma thet, the be- 15 tale halff øll skudh.

Rimkrøniken.

Den danske Rimkrønike stammer fra Slutningen af det 15de Aarh.; den omfatter Danmarks Historie fra de ældste Tider ned til Kristian den Første; hver Konge fortæller selv om sin Regering. 20

Oleff hwngher, knwtz brodher.

Stoor gyrdighedh tiil werdhens woldh ^a

gør offthæ skadhē saa manghefoldh; ^a

thi skulle ther inghen fighes tiil, ^b

vdhen han bleffue kalleth meth skiel. ^c 25

Tha danske hadhe slaweth myn brodher i hiel, ^c

the bwdhe mek ^{det} theth i flandhren tiil. ^b

Niels, myn brodher, vdhi myn stædh sændhæ the tiidh tiil giisel och wædh.

For gwldh och penninghe løsdhe the mek 30

och kalledhe mek saa hiem tiil sek.

The finghe mek danmark foræ ath sthaa, som the hadhe slaweth myn brodher fraa

effther mith sindh och effther mith rodh;
 theth kom mek self om syer tiil hodh.
 The stæddhæ theth gwldh æy megeth wel,
 for hwi jek will edher siæ goth skiel.
 5 Dyyr tiidh hadhe the och hordhe aar
 j the vij aar, jek koningh wor.
 Om woræn och sommæren wor thørræ saa stoor,
 ath lideth korn kwnne woxæ paa iordh.
 Om høsthen kom ther saa megeth wandh,
 10 the kwnne æy bindhe theres korn i bandh.
 The woddhæ och fordhæ paa egher och trw
 och axæn skoræ aff bygh och rw
 och thywrde i onæ och giordhæ aff grødh,
 forthi theth dwædhæ æy wel tiil brødh.
 15 Manghe the slowæ hwer annen tiill dødh
 for yrther och rødher aff hwnghers nødh;
 megeth folk swalth ther och ihiel,
 saa wel friboreth folk som thræll,
 tha the hadhe solth bodhe sølff och gwldh,
 20 ærffuæ och eyæ, bodhe skow och mwldh.
 J andhræ landh ther thrinth omkringh
 hadhe alle nogh i mark och bingh,
 tiil iærthehgn ath then plawæ och nødh
 offuer danmark gik for myn brodhers dødh.
 25 Om jwlæ affthen theth sywændhæ aar,
 som iek i danmark koningh wor,
 tha hadhe iek mæn leffuæ thre,
 thi wor mek i mith hiærthæ we.
 Jek sættæ mek nedh meth handh vndher kindh,
 30 jek badh tiil gudh aff alth mith sindh,
 ath han skulle kasthæ mek hæstndh vppaa
 och offuer mith folk meskundhe sek saa.
 Wor herræ han hørdhe myn bøn saa brath,
 ath iek bleff dødh then samme nath,
 35 thieth MLXXXX aar och V aar,
 effther ihesus føddher wor.

Peder Laales Ordsprog.

Peder Laales Samling af 1200 latinske Ordsprog med danske
 Gengivelser er vistnok fra det 14de Aarh.; den benyttedes som
 Lærebog i Latin og er trykt flere Gange i Begyndelsen af det 16de
 Aarh.; nedenstaaende Prover er tagne fra Gotfred af Ghemens Tryk 5
 fra 1506.

Man scal seedh følghe eller landh fly. — Hoo aar-
 ligh riiss han wordher mangt wijss. — Then pwngh ær
 thoom, anner mandz pænninge ligge vdhi. — Kaaldh
 sommer gør warmth ladegwlff. — Thet træ ær bædre 10
 ther bøyes æn thet ther brysther. — Hiemme ær hwndh
 diærffwesth. — Skow haffwer øren oc mark øwen. —
 Thu trijller ey æbleth saa langt at thet smagher ey aff
 rooden. — Bædre ær tynt øl en tomt kar. — Man
 maa themme wilt diwr oc ey ondh qwinne. — Han 15
 wordher tøsswer hwilt, paa stheen siddher. — Man kan
 ej baade blæsæ oc haffwe meel i mwne. — Eet haar
 oc annet gør bondhen skalleth. — Blijndher ær barne
 mawæ. — Kraghen ær forthi ondh, at hwn siær sand-
 hedh. — Man scal ey skwæ giffwen hesth i mwne. 20
 — Then ær godh at weryæ som inghen wil beryæ. —
 Naar strenghen ær stijndhest, tha brøsther han snaresth.
 — Then haffwer goth at fasthe ther findher fiske paa
 sijn diske. — Wlff tagher oc aff taldhe faar. — Man
 scal ædhe pølsen men hwn ær warm. — Han ær saa 25
 godh ther fiæl, som then ther stæl. — Bædræ ær swongh
 hæsth æn thom grimæ. — Gwdh giffwer them alle madh
 som han giffwer mwndh. — Offthe ær skarlaghens hiær-
 the vndher waamæls kaabæ. — Styr hæsth meth bæt-
 zell oc konæ meth kæppæ. — Hwo som ædher i wtijd 30
 han scal fasthe i tijdh. — Naar øllæt gaar indh thaa
 gaar widhet vdhi. — Kastæ hwnd i iordens flodh, tha
 ær hwnd som føre war. — Man scal ej forsmaa gamb læ
 wener eller gamb læ wæye. — Thet ær ej goth at deelæ
 meth syn dommere. — Thet ær ont at stinghe handhen 35

mellom barcken oc trææeth. — Enghen ær saa rijgh at han eij mere wil haffwæ. — Jegh giffwer eij mith hob fore hwdrede marck. — Then vrenæ haandh gør then fæædhe mwndh. — Thet ær eij alt i mawæ got, i mwnd 5 ær sødh. — Gaar thw i dandz, see hwem thw tagher om haandh. — Thet ær nøth at haffwe børn oc icke brødh. — Faa haffwæ løckæ, oc alle haffwe døden. — Katthen wil wæl haffue fisken, men han wil eij vædhæ kloen. — Bædræ ær at wære død æn meth sorgh at 10 leffwæ. — Bædræ troor iegh tijt heednæ pant æn thin cristnæ troo. — Bædræ er snyldh twnghe æn kæmth hoffweth. — Willæ hwer kænne segh, tha spottheth inghen megh. — Thet kommer gärne opp i thøø, som man fiælær i snøø. — Then warme sænghe oc ladhe 15 dræng kunnæ eij wel skilies ath. — Bædræ ær godh lycke æn hōw byrdh. — Ee faller aff færendhe læss. — Jeg kænner wel karssæ, sadhe bondhen, han aadh skarn-tywdæ. — Thet ær ont at kendhe gammel hwnd at kwræ. — Kænd wiff pater noster, han syer lam, lam. 20 — Allæ willæ længhe leffwe oc enghen gammel hedhe.

Sprogudviklingen i Middeldansk

(1050—1500).

Lydudviklingen.

25 I det væsentlige viser Skriftsproget ved Middelalderens Slutning de samme Lydforhold, som nu findes i Rigsmaalet.

I.

Vokaler.

A. I Trykstavelse.

30 **Omlyden** er gennem Udjævning (Analogi) trængt tilbage og findes i Middeldansk omtrent kun i de samme Tilfælde som nu.

i-Omlyd er bevaret i Middeldansk og nu:

1) i en Del (nu c. 25) Substantivers Flertalsdannelse: *Mand* — *Mænd*; *Bonde* — *Bønder*;

2) i nogle (nu 4) Adjektivs Komparation: *lang* — *længere*, *ung* — *yngre*, *stor* — *større*, *faa* — *færre*;

3) i Præsens af en Del svage Verber (opr. 2. svage Klasse, S. 20): *lagde* — *lægge*, *spurgte* — *spørge*;

4) i Orddannelsen: *tam* — *tæmme*, *Gaas* — *Gæsting*, *fuld* — *fylde*.

I nogle Tilfælde findes i Middeldansk Veksel mellem omlydt 10 og ikke omlydt Vokal, mens i Nydansk ved Udjævning enten den omlydte eller den ikke omlydte Vokal er gennemført, f. Eks. middelda. *arf* — *æruæ*, *ran* — *rænæ*, men nyda. *Arv* — *arve*, *Ran* — *rane* uden Omlyd; middelda. *las* — *læssæ*, *sun* — *synær*, men nyda. *Læs* — *læsse*, *Søn* — *Sønner* med Omlydsvokalen gennemført. 15

i-Omlyden har i Nydansk følgende Former:

[a] > [æ]: *Mand* — *Mænd*.

[å] (opr. [ā]) > [æ]: *Gaas* — *Gæs*.

[å] (opr. [o]) > [ø, ø]: *Dom* — *dømme*; *Bog* — *Bøger*.

[o] > [ø, ø]: *Bod* — *bøde*; *ung* — *yngre*; *stor* — *større*.

[u] > [y]: *fuld* — *fylde*. 20

i-Omlyd er tabt i Middeldansk og nu:

1) i Præs. Ind. Sing. af stærke Verber: oldn. *greft*, *kømr*. — da. *graver*, *kommer*.

Sønderjysk har endnu *i-Omlyd* i Præs. Ind. af en Del 25 stærke Verber: *gær*, *kømmer*¹, og et Minde om Omlyden har vi i Rigssproget i Ordene *blæse* og *græde*, hvor Omlyden er trængt fra Indikativ ind i Infinitiv (oldn. Inf. *blåsa*, *gråta*, Ind. *blæss*, *grætr*; Svensk har regelmæssigt *blåsa*, *gråta*).

2) i Impf. Konj. af Verber: oldn. *væri*, *tóki*, middelda. *waræ*, 30 *toghæ* uden Omlyd; Formen er nu helt tabt.

u-Omlyden er trængt endnu stærkere tilbage i Middeldansk og Nydansk end *i-Omlyden*. Af Ord, i hvis

¹ Hermed stemmer, at åf de gamle danske Love er det især 35 jyske Lov, som viser Eksempler paa *i-Omlyden* i Præs. Ind. af stærke Verber: *fær*, *gær*, *stær*, *kymær*.

Bøjning omlydte Former oprindelig vekslede med ikke omlydte, har i Middeldansk som nu kun eet Ord bevaret Vekselen, nemlig *Barn, Børn*; i alle andre Tilfælde har der fundet Udjævning Sted, idet i Regelen den ikke omlydte Vokal har sejret: oldn. *land*, Pl. *lōnd* — da. *Land, Lande*; oldn. *langr*, Nt. Pl. *lōng* — da. *lang, lange*.

Sjældnere har Omlydsvokalen sejret; nemlig i nogle Substantiver med opr. Omlyd i Nom. og Acc.: oldn. *orn*, Gen. *arnar* — da. *Ørn*; oldn. *mōlr*, Gen. *malar* — da. *Møl* (men uden Omlyd *Malurt*); oldn. Nt. Pl. *lōg* — da. *Lov* (til oldn. Sing. af samme Ord: *lag* svarer da. *Lag og Lav*).

Den ved *u*-Omlyd af [a] opstaaede Vokal er i Nydansk blevet [ö, ø]: *Hør, Øl*; [å, o]: *Lov, Hoved*, eller [u]: *Dug* [dug].

15 En fremadvirkende *i*-Omlyd er i Middeldansk Udviklingen af [ja] > [jæ] og [jū] > [ȳ]:

[ja] > [jæ]: oldn. *hjarta, bjarga* — da. *Hjærte, bjærge*. — Nydanske Ord med [ja] er for største Delen Laaneord, f. Eks. *Jagt* (Skib) fra Hollandsk, *Jagt, jage, Jammer*

20 fra Tysk, *Jarl, Hjalte* fra Sagasproget.

[jū] (oldn. *jó, jú*) > [ȳ]: oldn. *brjóta, fljúga* — da. *bryde, flyve*. — Endnu længe efter Middelalderen skrives dog *iu* i mange Ord: *Lius, Spiud* osv.

[ā] > [ā̄]: oldn. *rād, sá* — da. *Raad, saa*.

25 [wa] ofte > [vå, vo]: oldn. *vaxa* — da. *vokse*; oldn. *svartr* — da. *sort* (med Tab af [w]).

Korte, trykstærke Vokaler er tilbøjelige til at blive mere aabne:

[i] > [e]: oldn. *til, niðr* — da. *til* [tel], *ned*;

30 [e] > [æ]: „ *bera, með* — da. *bære, med* [mæð];

[y] > [ø]: „ *synd, spyrja* — da. *Synd* [søn];

spørge;

[u] > [o]: oldn. *fundinn, spurði* — da. *funden* [fōn],

spurgte [sbordə];

[o] > [å]: oldn. *koma, ok* — da. *komme* [kåmə], og [å(g)].

Nydansk Skriftsprog bevarer oftest den oprindelige, lukkede Vokal, ogsaa i mange Tilfælde, hvor man i Middelalderens Slutning kunde finde den aabne Vokal ⁵ skrevet: *tel, mæth, sporde*, men nu *til, med, spurgte*.

B. I trykløs Stavelse.

[a, i, u] i trykløs Endestavelse > [ə]; Svensk har [a, ə, o] og bevarer saaledes Forskellen mellem de tre Vokaler¹.

10

[a] > [ə]: oldn. *kalla*, sv. *kalla* — da. *kalde*;

[i] > [ə]: oldn. *undir*, sv. *under* — da. *under*;

[u] > [ə]: oldn. *tungur*, sv. *tungor* — da. *Tunger*.

Jysk bortkaster helt den trykløse Vokal, naar den staar i Udlyd; *kalde* hedder paa Jysk [kā]. Allerede ¹⁵ jyske Lov har mange Eksempler derpaa. (= *apoteose*)

II.

Konsonanter.

A. Foran trykstærk Vokal.

De fleste nedennævnte Konsonantovergange findes ²⁰ først i de senere middeldanske Haandskrifter.

[h] bliver stumt foran [j] og [v], men bevares i Skriften: oldn. *hjarta, hverr* — da. *Hjærte, hver*². — I Nørrejysk bevares dog [h].

[w] > [v] i Forlyd: middeld. *war, winnæ* — nyda. ²⁵ *vor, vinde*. — I Nørrejysk bevares dog — i større

¹ I skaanske Lov findes ofte de fulde Endevokaler; Bornholmsk bevarer endnu [a].

² I Svensk er [h] ligeledes blevet stumt foran [j] og [v], og den ³⁰ svenske Skoleretskrivning har opgivet *h*.

og mindre Udstrækning i de forskellige Egne — [w] i Forlyd: [wan']: *Vand*.

[r] var vistnok endnu hele Middelalderen igennem en Tungespidslyd, men bliver senere en Tungerodslyd.

5 — Især i jyske Maal bevares dog Tungespids-*r*.

[p]¹ > [t]: oldn. *þing* — da. *Ting*.

[ð]¹, som var udviklet af [p] i Forlyd i en Del Pronominer og pronominale Adverbier, > [d]: oldn. *þú, þá* — da. *du, da*.

10 B. Efter trykstærk Vokal.

Mellem to Vokaler og i Udlyd efter Vokal bliver i Middeldansk de ustemte Lukkelyd [k, t, p] til tilsvarende stemte, aabne Lyd [g, ð, v, (b)]²; Svensk bevarer i Regelen [k, t, p]:

15 [k] > [g]: oldn. *riki, bók* — sv. *rike, bok* — da. *Rige, Bog*³;

[t] >]ð]: oldn. *lāta, út*, sv. *lāta, ut* — da. *lade, ud*;

20 [p] > [b]: oldn. *hlaupa, gap*, sv. *löpa, gap* — da. *løbe, Gab*.

Samtidig med Overgangen [k, t, p] > [g, ð, v (b)] forandres ofte oprindeligt [g, ð v] mellem Vokaler og i Udlyd, idet de gaar over til medlydende [i] eller [u] eller tabes⁴. Vigtigst er Overgangene:

25 ¹ Baade [þ] og [ð] i Forlyd betegnedes i de ældste danske Haandskrifter ved *th* (sk. Lov þ): *thing, thu* (S. 25, L. 9).

² For opr. [p] skrives i Middeldansk baade *b* og *v, w* osv.; i Skriftsproget sejrer *b*, og Rigsmaalet gennemfører mere og mere [b] i Ord som *løbe, Gab* osv. (S. 131).

30 ³ Det af [k] udviklede [g] er efter Fortungelyd i Ømaalene blevet til medlydende [i]; *Steg, Bøg* udtales paa Sjællandsk [sdai', bái'], i Jylland [sde'g, bø'g]. Rigsmaalet gennemfører mere og mere [g] (S. 132).

35 ⁴ Skriftsproget gennemfører ikke disse Overgange, og i nydansk Rigsmaal finder vi ofte [g, ð] i Tilslutning til Skriftsproget, f. Eks. *mager, Side* med [g, ð], ældre [mau'er, siə] (S. 132—33).

[g] > [i] efter Fortungevokal: oldn. *vegr* — da. *Vej*.

[g] > [u] efter Bagtungevokal: oldn. *lög* — da. *Lov*.

[nd, nn, tn] > [n], i Regelen skrevet *nd*: oldn. *senda, vinna, vatn* — da. *sende, vinde, Vand*¹.

III.

Lydlængde.

I Fællesnordisk kunde man i trykstærk Stavelse have saavel kort som lang Vokal foran saavel enkelt som flere Konsonanter, f. Eks. oldn. 1) *bað, hani*; 2) *tók, ráða*; 3) *barn, kunna*; 4) *stórstr. stórri*.

I Løbet af Middelalderen bliver det Regel, at Vokalen i trykstærk Stavelse er 1) lang foran opr. enkelt Konsonant: *bad, Hane, tog, raade*; 2) kort foran opr. flere Konsonanter: *Barn, kunne*², *størst, større*².

IV.

Tryk og Tonehøjde.

I Løbet af Middelalderen udvikles i Dansk **Stød** ɔ: et kortvarigt Lukke af Stemmeridsen, hvorved Stemmedannelsen for et Øjeblik ophører. Stød udvikles i opr. trykstærke **Enstavelsesord** med lang Vokal 20 eller med kort Vokal fulgt af lang, aaben, stemt Konsonant: oldn. *ráð* — da. *Raad* [rá'ð]; oldn. *horn* — da. *Horn* [hor'n]; oldn. *bindr* — da. *binder* [ben'ər, ben'r].

Derimod f. Eks. oldn. *hest(r), son(r)* — da. *Hest, Søn* uden 25 Stød, da den korte Vokal her er fulgt af henholdsvis ustemt og kort stemt Konsonant.

¹ Oprindeligt var den af [nd, nn, tn] opstaaede *n*-Lyd ved en *i*-agtig Klang forskellig fra almindeligt [n], og Forskellen bevares 30 endnu i flere Dialekter, som gennem den skelner mellem Masc. og Fem. af Artiklerne (S. 64, L. 9).

² Senere er den lange Konsonant i Ord som *kunne, større* osv. forkortet, og *nn, rr* osv. betyder følgelig nu kun, at den foregaaende Vokal er kort, ikke at [n, r] er lange.

I trykløs Stilling forkortes de lange Lyd, og Stødet bortfalder: *han gaar* [gå'r], men: *han gaar* [gå'r] *forbi*¹.

Idet man som Hovedregel kan opstille, at Stød findes i oprindelige Enstavelsesord², forstaas det, at vi 5 har Stød i *Ar'm, go'd, Fødd'er, gri'ber*, (oldn. *armr, góðr, fōtr, gripr*), men ikke i *Arme, gode, yngre, gribe* (oldn. *armar, góðir, yngri, gripa*). — *Mand'en, Hu'set* har, skønt Tostavelsesformer, Stød, idet Artiklen opr. er et selvstændigt Ord.

10 Stød findes i Rigsmaalet og de fleste Dialekter, men mangler i det sydligste Sjælland og Fyn og de Syd derfor liggende Øer samt i største Delen af Sønderjylland.

Flerstavelsesordene havde i Fællesnordisk Hovedtryk 15 og synkende Tone paa første Stavelse, stigende Tone og Bitryk paa sidste. I Dansk opgives den stigende Tone og Bitryk paa sidste Stavelse; første Stavelse faar altsaa Hovedtryk og højest Tone; sidste Stavelse er trykløs og ligger musikalsk lavere end første: *tale*.

20 Igennem denne Udvikling af Accentforholdene, som Skriftsproget ikke bærer Vidne om, fjærner Dansk sig fra Norsk og Svensk, som bedre bevarer de gamle Accentforhold. I Svensk har saaledes Enstavelsesordene ikke Stød: *dag*, og Flerstavelsesordene har bevaret Hovedtryk og synkende Tone paa første Stavelse, Bitryk og højest Tone paa sidste Stavelse: *tala*. 25

Ordbøjningen.

I Løbet af Middelalderen svækkes Ordbøjningen saaledes, at Bøjningsforholdene ved

30 ¹ Ord som *du, ja, han* osv. mangler i Rigssproget altid Stød, fordi de saa ofte bruges trykløst.

² Mange sammensatte og afledede Ord: *frenkalde, Opfordring* osv., faar senere Stød paa andet Leds første Stavelse.

Middelalderens Slutning i alt væsentligt er de samme som i Nydansk.

Substantiver.

Det fællesnordiske Grundsprog havde fire Kasus; ved Middelalderens Slutning fandtes som i Nydansk 5 regelmæssigt kun to Kasus: Nominativ og Genitiv. Forholdet mellem Oldsproget og Nydansk ses af følgende Bøjningsmønstre¹:

I. Opr. *-ar* i Nom. Pl., nydansk *-e* i Pluralis.

		Masc. <i>a</i> -St.		Fem. <i>ō</i> -St.		
		oldn.	dansk	oldn.	dansk	
Sing.	Nom.	armr	} Arm	grøf	} Grav	
	Acc.	arm		grøf		
	Dat.	armi		grøf(u)		
	Gen.	arms		grafar		Gravs
Pl.	Nom.	armar	} Arme	grafar	} Grave	
	Acc.	arma		grafar		
	Dat.	ormum		grøfum		
	Gen.	arma		grafar		Graves

II. Opr. *-ir* og *-r* i Nom. Pl., nydansk *-er* i Pluralis. 20

		Masc. <i>i</i> -St.		Fem. <i>i</i> -St.		
		oldn.	dansk	oldn.	dansk	
Sing.	Nom.	vinr	} Ven	stund	} Stund	
	Acc.	vin		stund		
	Dat.	vin		stund(u)		
	Gen.	vinar		stundar		Stunds
Pl.	Nom.	vinir	} Venner	stundir	} Stunder	
	Acc.	vini		stundir		
	Dat.	vinum		stundum		
	Gen.	vina		stunda		Stunders

¹ Bøjningsmønstrene for Oldsproget tages her og i det følgende fra Oldnordisk (Vestnordisk); om de særlig olddanske Former se S. 15 ff. De nyudviklede Endelser i Dansk trykkes *kursiveret*.

		Masc. <i>u</i> -St.		Fem. Kons.-St.	
		oldn.	dansk	oldn.	dansk
5	Sing. Nom.	sonr	} Søn	geit	} Ged
	Acc.	son		geit	
	Dat.	syni		geit	
	Gen.	sonar	Søns	geitar	Geds
10	Pl. Nom.	synir	} Sønner	geitr	} Geder
	Acc.	sonu		geitr	
	Dat.	sonum		geitum	
	Gen.	sona		Sønners	

III. Uden Endelse i opr. Nom. Pl. og
nydansk Pluralis.

Neutr. *a*-St.

		oldn.	dansk			oldn.	dansk
15	Sing. Nom.	barn	} Barn	Pl. Nom.	børn	} Børn	
	Acc.	barn		Acc.	børn		
	Dat.	barni		Dat.	børnum		
	Gen.	barns		Gen.	barna		Børns

IV. Den svage Bøjning, nydansk *-r* i Pluralis.

		Masc. <i>an</i> -St.		Neutr. <i>an</i> -St.	
		oldn.	dansk	oldn.	dansk
25	Sing. Nom.	tími	} Time	hjarta	} Hjærte
	Acc.	tíma		hjarta	
	Dat.	tíma		hjarta	
	Gen.	tíma	Times	hjarta	Hjærtes
30	Pl. Nom.	tímar	} Timer	hjörtu	} Hjærter
	Acc.	tíma		hjörtu	
	Dat.	tímum		hjörtum	
	Gen.	tíma		Timers	

Fem. *ön*-St.

		oldn.	dansk			oldn.	dansk
35	Sing. Nom.	gata	} Gade	Pl. Nom.	gøtur	} Gader	
	Acc.	gøtu		Acc.	gøtur		
	Dat.	gøtu		Dat.	gøtum		
	Gen.	gøtu		Gades	Gen.		gatna

Af ovenstaaende Bøjningsmønstre fremgaar følgende:

1) Svarende til Oldsprogets Nom., Acc. og Dat. Singularis har Dansk kun een Kasus, Nominativ, som ingen Endelse har og følgelig formelt nærmest svarer til den gamle Akkusativ.

2) Genitiv Singularis, der oprindeligt havde forskellige Endelser (*-s*, *-ar*, *-a*, *-u*), **dannes nu overalt ved Tilføjelse af *-s* til Nominativ.**

3) Svarende til Oldsprogets Nom., Acc. og Dat. Pluralis har Dansk, ligesom i Singularis, kun een Kasus, Nominativ; Pluralis kan — med Hensyn til Endelse — dannes paa fire Maader, der i det store og hele forholder sig til Oldsprogets Flertalsdannelse paa følgende Maade:

oldn. Nom. Pl.	dansk Nom. Pl.
<i>-ar</i> : arm-ar	<i>-e</i> ¹ : Arm-e;
<i>-ir</i> ² : vin-ir:	} <i>-er</i> : Venn-er;
<i>-r</i> : geit-r:	
ingen End.: børn	ing. End.: Børn ³ ;
svag Bøjn.: tím-ar	<i>-r</i> : Time-r ⁴ .

3) Genitiv Pluralis endte i Oldsproget paa *-a*, men **dannes nu ved Tilføjelse af *-s* til Nominativ Pluralis**; allerede jyske Lov har *mænsz* ved Siden af *mannæ*.

¹ Slægtskabsnavnene, som i Oldsproget ingen Endelse har i Nom. Plur., faar i Slutningen af Middelalderen *-e*: oldn. *feðr*, middel-dansk *fæthær*, nydansk *Fædre*.

² Mange Ord med opr. *-ir* i Nom. Pl. faar i Dansk *e*: oldn. *salir*, nyda. *Sale* osv.

³ Saaledes væsentlig Neutrumordene, af hvilke dog mange senere faar *-e*: oldn. *hús*, da. *Huse*; desuden *Mand*, *Gaas* o. a.

⁴ Nu dannes Pluralis af nyoptagne eller nydannede Substantiver regelmæssigt paa *-er*, eller, hvis Ordet i Sing. ender paa *-e*, paa *-r*: *Telefon-er*, *Strejke-r*. Kun Ord, der i Sing. ender paa tryk-løst *-er*, danner Plur. paa *-e*: *Kasserer*. Plur. uden Endelse bruges ikke ved nyoptagne Ord.

Levninger af gammel Kasusbøjning.

Af Substantivernes gamle, rigere Kasusbøjning findes der endnu adskillige Levninger:

- 1) Dativ Singularis paa *-e* [ə] svarende til opr.
⁵ *-i* (Masc., Fem., Neutr.) og *-u* (Fem.): (Ms. paa *-i*) i *Drømme, Søvne, Gaarde*; — (Fem. paa *-i*) i *Hænde*; — (Nt. paa *-i*) *ad Aare, i Lave, i Live, paa Tinge* (ved Analogi fra de to sidstnævnte ogsaa *til Live, til Tinge* i Stedet for *til Livs, til Tings*); — (Fem. paa *-u*) i
¹⁰ *Mulde, oven Senge*.

- 2) Dativ Pluralis paa opr. *-um*: *stundom* (oldn. *stundum*, Dat. Pl. af *stund*), *Løndom* (oldn. i *leyndum*, Dat. Pl. af *leynd*), *imellem*. Desuden i nogle Stednavne som *Husum, Bjerrum, Nissum, Toftum, Vium* osv.,
¹⁵ svarende til Ordene *Hus, Bjærg, Næs, Toft, Vi* (Helligdom) osv.; formodentlig er det fra Forbindelser som (oldn.) *i húsom, á björgum, á nesjum* osv., at Stednavneformen paa *-um* er opstaaet.

- 3) Genitiv Sing. og Plur. paa *-e*, svarende til
²⁰ opr. Gen. Sing. paa *-ar* og Gen. Pl. paa *-a*: (Sing. paa *-ar*) *til Stede, Rette, Skamme, Syne*; — (Pl. paa *-a*) *til Fode, Haande, Veje, Huse, Grunde, Orde; tilbage; alle Haande* (oldn. *allra handa*). — Desuden Forbindelser som *Sotteseng, Nattetid, Fiskefangst, Faare-*
²⁵ *flok* osv. x

Adjektiver.

Det gaar med Adjektivernes Bøjning som med Substantivernes; i Løbet af Middelalderen forenkles den i alt væsentligt til det Standpunkt, den har nu.

I. Stærk Bøjning.

		Oldnordisk.			Dansk		
		Masc.	Fem.	Neutr.	Fællesk.	Intetk.	
Sing.	Nom.	langr	lǫng	langt	lang	langt ¹	5
	Acc.	langan	langa	langt			
	Dat.	lǫngum	langri	lǫngu			
	Gen.	langs	langrar	langs			
Pl.	Nom.	langir	langar	lǫng	lange		10
	Acc.	langa	langar	lǫng			
	Dat.		lǫngum				
	Gen.		langra				

Staar Adjektivet ikke foran et Substantiv, kan der i Nydansk dannes en Genitiv paa *-s*: *fattiges Juleglæde*.

Levninger af gammel Kasusbøjning.

- 1) Nom. Masc. Sing. paa opr. *-r* er bevaret i *Ungersvend*, oldn. *ungr sveinn*.

I Middelalderens og endnu i Reformationstidens Litteratur var Endelsen *-er, -ær* meget almindelig, især i Perf. Participier: *pinter*: *pint*; men Bevidstheden om, at Endelsen hørte hjemme i Nom. Masc., var gaaet tabt: *hanum sielfver*, skønt *hanum* er Dativ.

- 2) Acc. Masc. Sing. paa opr. *-an* findes som *-en* [ən] i Udtryk som: *salten Sø, højen Mast, dyben Dal, sorten Muld, hviden Haand, vilden Sky, røden Guld*. Udtryk af den Art er især almindelige i Folkevisen, men Bevidstheden om, at Formerne paa *-en* opr. er Acc. Masc., er gaaet tabt, hvilket fremgaar af, at de ogsaa bruges ved Hun- og Intetkønsord som *Muld* (Fm.) og *Guld* (Nt.).

¹ Adj. paa *-en* har hele Middelalderen igennem *-et* i Nt.: *visset, aabet* (som i Svensk); nu kun: *lidet, meget, eget* og Participierne: *bundet* osv.; ellers *-nt*: *vissent*.

3) Dat. Neutr. Sing. paa opr. *-u* findes som *-e* [ə]; med rette, der nu opfattes som en Form af Subst. *Ret*; til *fulde*, til *gode* (oldn. *at fullu*, *at góðu*), i ældre Sprog ogsaa med *alle* (oldn. *mēð ollu*): aldeles.

5 3) Gen. Sing. paa opr. *-s* af Adjektivet foran Substantivet findes bevaret i *alskens*, oldn. *alls kyns*: af enhver Art.

5) Nom. Pl. Neutr. uden Endelse findes i *alting* (*al Ting*) og i *al Fald*.

10 6) Gen. Plur. paa opr. *-ra* findes i *aller-*, oldn. *allra*: *allerbedst*, oldn. *allra beztr*: bedst af alle.

II. Svag Bøjning.

		Oldnordisk			Dansk
		Masc.	Fem.	Neutr.	
15	Sing. Nom.	langi	langa	langa	} lange
	Acc. Dat. Gen.	langa	lǫngu	langa	
	Pl. Nom. Acc.		lǫngu		
	Dat.		lǫngum		
	Gen.		lǫngu		

20 Staar Adjektivet ikke foran et Substantiv, dannes i Nydansk en Genitiv paa *-s*, *den*, *det*, *de gamles*.

III. Gradbøjning.

Svarende til oldn.: *glāðr*, *glāðari*, *glāðastr*;
ungr, *yngr*, *yngr*, *yngr*

25 har Dansk:
glad, gladere, glædest;
ung, yngre, yngst.

Pronominer.

Personlige, reflektive, possessive Pronominer.

		oldn.	(oldda.)	dansk	oldn.	(oldda.)	dansk
Sing.	Nom.	ek	(jak)	jeg	þú		du
	Acc.	mik		mig	þik		dig
	Dat.	mér			þér		
	Gen.	mín			þín		
Pl.	Nom.	vér	(wir)	vi	ér	(ir)	I
	Acc.	} oss		os	yðr	(iðr)	eder, jer
	Dat.						
	Gen.	vár		vores	yðvar	(iðar)	eders, jeres

		oldn.	dansk	oldn.	dansk	oldn.	dansk
Sing.	Nom.	hann	han	hon	hun		
	Acc.	hann		hana		sik	sig
	Dat.	hánnum	ham	henni	hende	sér	(sær)
	Gen.	hans	hans	hennar	hendes	sín	

Oldn. minn, þinn, sinn, várr, yðvarr

Dansk min, din, sin, vor, jer.

Af ovenstaaende Bøjningsmønstre fremgaar følgende:

1) Nom. Sing. 1. Pers. oldn. *ek*, oldda. *jak* (Brydning) > middeld. [jæg] > nyda. [jai] (tryksterkt) og [jæ, je] (tryksvagt). — Jysk har uden Brydning æ, a, hvilket stemmer med, at jy. Lov har æk uden Brydning.

2. Pers. þú [ðū] > [du] (S. 48, L. 7).

2) Acc. Sing. *mik*, *þik*, *sik* > [meg, deg, seg] > [mai, dai, sai].

Acc. *hann* og *hana* er fortrængt af Dativ.

3) Dat. Sing. er tabt i 1. og 2. Person, men bevaret i 3. Person, middeld. *hannem*, *hænnæ*.

Dativ af det reflektive Pron. *sik* er tabt som Pronomen, men findes som Adjektiv i Ordet *sær*; Overgangen til Adjektiv forstaas ud fra Betydningen: 'for sig selv'.

4) Gen. Sing. *min, þin, sín*, som ikke havde Ejendomsbetydning, men brugtes f. Eks. styret af Præpositioner og Verber (*til min* endnu i Folkevisen; oldn. *hefna mín*), gaar tabt, efterhaanden som man ophører at forbinde Verber og Præpositioner med Genitiv.

Derimod er Gen. af 3. Pers. (oldn. *hans, hennar*) bevaret; *hennar* > middeld. *hænnæ* > nyda. *hendes* med tilføjet *s*.

5) Nom. Pl. 1. og 2. Pers. er bevaret, men har tabt [r]: *vi, I*.

6) Acc. og Dat. Pl. 1. og 2. Pers. er bevaret: *os; eder, jer*.

7) Gen. Pl. af 1. og 2. Pers. Pron. bevares, i Mod-sætning til Gen. Sing., idet den tilføjer [s] og faar Ejendomsbetydning: *vores; eders, jeres*.

Vi faar saaledes med samme Betydning: a) *vores; eders, jeres*, som er Gen. af de personl. Pronominer, og b) *vor, jer*, som er possessive Pronominer; men det poss. Pron. *jer* (*jer Ven, jert Hus, jere Børn*) er nu forældet. For Singularis har vi kun de possessive Pronominer *min, din, sin*, svarende til oldn. *minn, þinn, sinn*.

Brugen af de ovenfor omtalte Pronominer i Nydansk falder ikke ganske sammen med ældre Sprogbrug:

1) Det oprindelige 2. Persons Pronomen i Sing. var *du*; men tidlig brugtes i Tiltale til en enkelt Flertalsformen *I*; saaledes allerede i Sagasproget. — Fra det 17de Aarh. kan *han, hun* findes i høflig Tiltale, og snart efter gøres samme Bevægelse som fra *du* til *I*, idet man gaar fra *han* til *de*, nu skrevet *De* til Forskel

fra tredje Persons *de*. Denne Udvikling foregaar under Indflydelse fra Tysk.

Nu er kun første og sidste Led i Udviklingen levende i Rigsmålet, nemlig *du* og *De*, idet *han* og *hun* sjældent bruges i Tiltale og da altid nedsættende, og *I* som Tiltalepronomen til en enkelt er tabt. — I Dialekterne findes endnu almindeligt *I* og sjældnere *han, hun* brugt i høflig Tiltale til en enkelt.

2) Brugen af *han* og *hun* om andet end Personer er nu opgivet i Rigsmålet, men almindelig i Dialekterne.

3) *sig* viser nu normalt tilbage til et Subjekt af 3. Person Sing. el. Plur.: *han morede sig; de morede sig*. I ældre Litteratursprog findes ofte *dem*, hvor Subjektet er Pl.: *de morede dem*; saaledes endnu i Jysk; men Rigssproget har omtrent gennemført *sig*.

4) I ældre Sprog var der ikke nogen skarp Grænse mellem Brugen af *sin* og Brugen af *hans, hendes, dens, dets, deres*; men i Rigssproget bruges nu normalt *sin* visende tilbage til et Subjekt af 3. Pers. Sing. — I Norsk-dansk (som i Svensk) viser *sin* ogsaa tilbage til et Subjekt i Pluralis; i Jysk derimod (som i Engelsk) bruges i Regelen *hans, hendes, dens, dets* visende tilbage til et Subjekt af 3. Pers. Sing.:

norskdansk: Manden tog sin Hat; Mændene tog sine Hatter;
rigsdansk: " " sin " ; " " deres " ;
jysk: " " hans " ; " " deres " ;

Demonstrative Pronominer.

		den.				
		Masc.	Fem.	Neutr.		
		oldn.	dansk	oldn.	dansk	30
Sing.	Nom.	sá	sú	þat	det	
	Acc.	þann	den	þá	þat	
	Dat.	þeim		þeirri	því	thi, (for)di
	Gen.	þess	dens	þeirrar	þess	des, dets

Pl.	Nom.	Masc.		Fem.		Neutr.	
		oldn.	dansk	oldn.	dansk	oldn.	dansk
	Acc.	þeir	de	þær	þau		
5	Dat.	þeim dem					
	Gen.	þeirra deres					

1) Den gamle Dat. Neutr. *þvi* findes i *thi* og *fordi*, som begge udgaar fra *fyrir þvi(at)*.

2) Den gamle Gen. Sing. *þess* findes bevaret i Forbindelser som *des bedre* osv.; *dens* og *dets* er Nydannelser.

3) Den gamle Nom. Pl. Masc. *þeir* > *þer* > *the* [ðe] > *de*, der nu udtales [di], maaske ved Analogi fra *vi* og *I*.

4) Til Dat. Pl. *þeim* svarer regelmæssigt *dem* og til Gen. Pl. *þeirra* regelmæssigt *deres* med det sædvanlige Genitivs [s] tilføjet.

20		denne.		Neutr.	
		Masc.		oldn.	dansk
	Sing. Nom.	þessi		þetta	dette
	Acc.	þenna	denne		
	Pl. Nom.	þessir	disse		

Genitiv dannes (som ved *den*) ved Tilføjelse af [s] til Nominativ.

hin.

I Bøjningen af *hin* fortrænger den ny Neutr. *hint* den gamle Form, oldn. *hitt*.

Pronominet [ən, əð], føjet trykløst til et andet Ord, oftest et Verbium, findes endnu i det 16de Aarh.s Litteratur; *taghen* [ta'ən], *føreth* [fø'rəð], men fortrænges senere fra Skriftsproget. I Talen er det almindeligt endnu, ogsaa i Rigsmaalet. Det kan være opstaaet af *han*, *den*, *det*, *hin*, *hit*.

Spørgende Pronominer.

Sing.	Nom.	Masc.		Neutr.	
		oldn.	(oldda.) dansk	oldn.	dansk
	Acc.	(hwā) ¹	hvo	hvat	hvad
	Dat.	hveim	hvem	hví	hvi
	Gen.	hves	hvis	hves	hvis

hvo, *hvem*, *hvis*, *hvad*, *hvi* er nu at opfatte som forskellige Ord, ikke længere som forskellige Former af samme Ord.

Ubestemte Pronominer.

man er Subst. *Mand*, brugt trykløst og derfor uden Stød.

en er Talordet *een*.

anden svarer til Acc. Masc. af oldn. *annarr*:

Sing.	Nom.	Masc.		Neutr.	
		oldn.	dansk	oldn.	dansk
	Acc.	annan	anden	annat	andet
Pl.	Nom.	aðrir ²	andre ²		

ingen svarer til Acc. Masc. af oldn. *engi*:

Sing.	Nom.	Masc.		Neutr.	
		oldn.	dansk	oldn.	dansk
	Acc.	engan	ingen	ekki	ikke, <i>intet</i>

Den gamle Nt. *ikke* er blevet Adverbium, og en ny Nt. *intet* har udviklet sig. Ogsaa den gaar over til at bruges som Adv. i Formen *inte*, der nu er omtrent fortrængt fra Rigsmaalet.

¹ Nom. og Acc. Masc. mangler i Oldnordisk.

² Grundformen er *annrir* (S. 14. L. 12 og L. 20).

begge svarer til Gen. af oldn. *báðir*:

	Masc.	Neutr.	
	oldn.	oldn.	dansk
Pl. Nom.	<u>báðir</u>	<u>bæði</u>	baade, <i>begge</i>
5 Pl. Gen.		<i>beggia</i>	<i>begges</i>

I Dansk bruges *baade* nu kun som Adv., svarende til oldn. Nt. Pl. *bæði*, men i Folkevisen f. Eks.: *med baade Hænder*. — Ud fra Gen. *begges* dannes en ny Nom. i Dansk: *begge*.

10

Artikler.

Den ubestemte Artikel.

Den ubestemte Artikel er Talordet *een* brugt trykløst og med svækket Betydning. Den findes endnu ikke i de gamle danske Love: *æltær man ræf i graf*, men 15 bruges allerede ved Middelalderens Slutning i samme Omfang som nu.

Adjektivernes bestemte Artikel.

Som foranstillet bestemt Artikel (ved Adjektiver) trænger *den* efterhaanden frem paa Bekostning af *hin* og 20 er ved Middelalderens Slutning omtrent eneraadende. Nu findes *hin* som Artikel kun i poetisk Sprogbrug, f. Eks.: *Hakon Jarl hin Rige*.

Substantivernes bestemte Artikel.

Substantivernes bestemte Artikel var i de gamle 25 Lovhaandskrifter endnu ikke almindelig: *the logh, thær kunung giuær oc alt land takær withær*; — men den bruges ved Middelalderens Slutning i samme Omfang som nu.

Oprindelig bøjedes baade Substantiv og Artikel: oldn. Nom. *hestr-inn, grøf-in, barn-it*, „ Gen. *hests-ins, grafar-innar, barns-ins*; men nu dannes Genitiv ved Tilføjelse af [s] til Nominativ: *Hest-en-s, Grav-en-s, Barn-et-s*. Endnu i det 16de 5 Aarh. er det dog almindeligt at bøje baade Substantiv og Artikel: *gaards-ens, barns-ens, land(s)-ens* osv., og endnu findes f. Eks. *Livs-ens, Lands-ens, Døds-ens*¹.

Vestjysk² og Sønderjysk har som Substantivernes bestemte Artikel faaet *æ*: *æ Hus, æ Gaard*. 10

Resultatet af denne Substantivernes, Adjektivernes og Pronominernes Bøjningsudvikling gennem Middelalderen er i Korthed følgende:

De fire **Kasus**, som fandtes i det fællesnordiske 15 Grundsprog, indskrænkes til to: Nominativ (Nævneform) og Genitiv (Ejeform), og Genitiv dannes normalt ved at føje [s] til Nominativ³.

Kun nogle Pronominer har en tredje Kasusform, Afhængighedsform: *mig, dig, sig, ham, hende, os, jer* 20 (*eder*), *dem*, som for nogle af disse Ords Vedkommende er udviklet af Akkusativ, for andres Vedkommende af Dativ, og som i sin Brug væsentlig svarer til disse to Kasus.

Talbøjning bevares. 25

De oprindelige tre **Køn** indskrænkes i Skriftsproget og Rigsmaalet til to, Fælleskøn og Intetkøn; Fælleskøn

¹ Gammel Gen. Nt. paa [ns] findes i *Alterens* (Sakramente), *Rigens* (Raad), *Hjærtens* (Glæde). 30

² Grænsen er en Linie fra Ty mod Sydøst over til Horsens Fjord.

³ Brugen af Genitiv indskrænkes efterhaanden; i Lovsproget findes Forbindelser som *mistæ thæs; sin i mællin; til things annærs; annær theræ; rætæns ælskugh*. Endnu findes *til Søs*, 35 *Lands* osv., men ingen Verber forbindes med Genitiv.

Sammenfatning.

svarer til opr. Masc. og Fem., mellem hvilke den formelle Forskel faldt bort:

	Masc.	Fem.
oldn.	<i>hest(r)-inn hests-ins</i>	<i>grøf-in grafar-innar</i>
5 da.	<i>Hest-en Hest-ens</i>	<i>Grav-en Grav-ens.</i>

Saaledes er Forholdet nu i Rigssproget og i visse Dialekter; men nogle Dialekter har bevaret de gamle tre Køn, og andre har kun eet Køn:

10 **Tre Køn** findes f. Eks. udpræget i Fynsk og Vendelbomaal; det træder tydeligst frem i Substantivernes bestemte Form, hvor de gamle Hankønsord har [i]:

	Masc.	Fem.	Neutr.
oldn.	<i>hest(r)-inn</i>	<i>grøf-in</i>	<i>barn-it</i>
fynsk	<i>Hest-i(n)</i>	<i>Grav-en</i>	<i>Barn-et</i>

15 **Eet Køn, Fælleskøn**, har Vestjysk (ikke Sønderjysk): *æ Mand, Kone, Barn; en Mand, en Kone, en Barn; den Mand, den Kone, den Barn*¹.

Verber.

Ligesom Substantivernes og Adjektivernes Bøjning 20 simplificeres ogsaa Verbalbøjningen i Løbet af Middelalderen i alt væsentligt til det Standpunkt, den har nu.

Forskellen mellem stærk og svag Bøjning bevares.

25 **De stærke Verber** danner Imperfektum paa een Stavelse og i Reglen med Aflyd (S. 13, L. 15): *tager — tog, kommer — kom.*

De svage Verber danner Imperfektum ved til Præsens at føje *-ede* [əðə], *-de* [ðə] eller *-te* [də]: *lev-ede, dø-de, døm-te.* — Nogle svage Verber (oldn. 2. Klasse) har *i*-Omlyd i Præsens (S. 45, L. 6); *spurgte — spørge.*

30 ¹ Gennem den mere udstrakte Brug af *han* og *hun* (S. 59, L. 9) bevarer Dialekterne til Dels den gamle Forskel mellem Masc. og Fem.

Mange stærke Verber har i Løbet af Middelalderen og senere faaet svag Bøjning: *dø* hed oprindelig i Impf. *do*, senere *døde* osv.; Grammatikeren Høysgaard nævner (1747) Former som *befol, gnov, grov, hug, keg, knak, køs* (af *kyse*), *smald, treves* (af *trives*), og endnu findes 5 baade stærk og svag Bøjning af en Del Verber: *brække, knække, gale, grave, hugge, jage* o. a. Alt i alt har nu kun omtrent hundrede Verber stærk Bøjning.

Person- og Talbøjning.

Simplificeringen af Person- og Talbøjningen ses af 10 følgende Sammenstilling af de oldnordiske og de nydanske Bøjningsformer af Verber:

I. Stærke Verber.

Præsens.

	Ind.		Konj.		Imperat.		15
	oldn.	dansk	oldn.	dansk	oldn.	dansk	
Sing. 1. P.	gef		gefa				
2. P.	gefr		gefir		gef	giv	
3. P.	gefr	giver ¹	gefi		give		
Pl. 1. P.	gefum		gefim			gefum	20
2. P.	gefið		gefið			gefið	(giver)
3. P.	gefa	(give)	gefi				

Inf. Part.

	oldn.	dansk	oldn.	dansk	25
	gefa	give	gefandi	givende	

Imperfektum.

	Ind.		Konj.		Part.		30
	oldn.	dansk	oldn.	dansk	oldn.	dansk	
Sing. 1. P.	gaf		gæfa		gefinn given		
2. P.	gaft	(gavst)	gæfir				
3. P.	gaf	gav	gæfi		(gave)		
Pl. 1. P.	gáfum		gæfim				
2. P.	gáfuð		gæfið				
3. P.	gáfu	(gave)	gæfi				

¹ Om Tab af *i*-Omlyd i Dansk i Præs. Ind. Sing. af stærke 35 Verber se S. 45, L. 22.

II. Svage Verber.

Præsens.

		Ind.		Konj.		Imperat.	
		oldn.	dansk	oldn.	dansk	oldn.	dansk
5	Sing. 1. P. dōmi			dōma			
	2. P. dōmir			dōmir		dōm	dōm
	3. P. dōmir dømmer dōmi			dōmi			
	Pl. 1. P. dōmum			dōmim	} dømme	dōmum	
	2. P. dōmið			dōmið		dōmið (dømmer)	
10	3. P. dōma (dømme) dōmi			dōmi			
		Inf.		Part.			
		oldn.	dansk	oldn.	dansk		
		dōma	dømme	dōmandi	dømmende		

Imperfektum.

		Ind.		Konj.		Part.	
		oldn.	dansk	oldn.	dansk	oldn.	dansk
15	Sing. 1. P. dōmða			dōmða		dōmðr	dōmt
	2. P. dōmðir			dōmðir			
	3. P. dōmði			dōmði			
20	Pl. 1. P. dōmðum			dōmðim	} (dømte)		
	2. P. dōmðuð			dōmðið			
	3. P. dōmðu			dōmði			

1) **De fem Maader:** Indikativ, Konjunktiv, Imperativ, Infinitiv og Participium **er bevarede.** Konjunktiv er dog trængt stærkt tilbage: Imperfektum Konjunktiv var endnu i det 16de Aarh. temmelig almindelig¹ (*om jeg lode; før det bleffue dag; om nogen gaffue*), men er nu helt tabt, og Præsens Konjunktiv er forholdsvis sjælden: *Gud give; man henvende sig* osv.

2) **Personbøjningen er forsvundet,** idet tredje Person overalt har fortrængt første og anden Person.

¹ Uden *i*-Omlød; se S. 45, L. 30.

2. Pers. Sing. paa *-t* (*-st*) i Imperfektum Indikativ af de stærktbøjede Verber og i Præsens Indikativ af de fortidsbøjede (præteritopræsenteske) Verber var i Brug hele Middelalderen igennem og endnu regelmæssig i det 16de Aarh.s Litteratur: *du lodst, barst, skalt, wijlt*. Nu findes saadanne Former kun i Efterligning af gammelt Sprog (arkaiserende Stil).

3) **Talbøjningen er nu opgivet** i almindeligt Talesprog, idet Enkeltalsformen baade i Præsens og Imperfektum har fortrængt Flertalsformen.

Allerede jyske Lov har ofte Verbet i Singularis ved et Subjekt i Pluralis, og det samme findes almindeligt i Haandskrifter fra Middelalderens Slutning. Men den trykte Litteratur fra det 16de og de følgende Aarhundreder søger i det store og hele at fastholde Flertalsformerne. Ganske vist opgiver Litteraturen forholdsvis snart Formerne med Vokalskifte (Aflyd) i Impf. Pl. af stærke Verber, saaledes at *de fulde, hulde, bunde, funde, finge, ginge* osv. fortrænges af *de faldt, holdt, bandt, fandt, fik, gik* osv.; men Flertalsformerne i Impf. uden Vokalskifte af stærke Verber (Sing. *gav*, Pl. *gave*) og i Præsens af baade stærke og svage Verber har holdt sig i Skrift til vore Dage (i Skoleretskrivningen til 1900); *vi tage, toge, dømme*.

I daglig Tale er Flertalsformerne formodentlig allerede i Middelalderen gaaet tabt i Jysk og Sjællandsk; en Grammatiker fra det 17de Aarh. siger, at de kun bruges i skaansk Dialekt, og Høysgaard erklærer (1747), at „ingen taler saaledes“.

4) I Præsens Participium trænger i Slutningen af Middelalderen Endelsen *-es, -is* ind, og i det 16de Aarh.s Litteratur er denne Form den almindelige: *grædendes, troendis*; men i det 17de Aarh.s Litteratur taber Formen sig igen. Den findes endnu i sjællandsk Dialekt.

5) Den gamle Refleksivform paa *-sk* (S. 20, L. 24) er blevet til en **Passivform paa -s:** *kallask > kaldes*.

Om den gamle Betydning af *-s* (< *sik*) minder endnu Verber som *kappes*, *kives* (reciprokke el. gensidigvirkende) og *længes*, *mindes* (deponente eller lideformede). ✕

5 6) **Sammensatte Verbalformer** dannes ved Forbindelse af Verberne *have*, *være*, *blive* (ældre *vorde*) og Perfektum Participium. — I disse Forbindelser er Participiet tidlig blevet ubøjeligt i Dialekterne, men saaledes, at Sjællandsk gennemfører Intetkønsformen: *den*,
10 *det*, *de* — *har*, *er*, *bliver fundet*, mens Jysk-Fynsk gennemfører Fælleskønsformen: *den*, *det*, *de* — *har*, *er*, *bliver funden*¹ (allerede jy. Lov: *thet thær i loghæn ær scriuæn*).

I Litteratursproget gennemføres forholdsvis tidlig
15 Intetkønsformen efter Verbet *have*: *jeg (vi) har fundet den (det, dem)*, men efter *være* og *blive* er der Vaklen; den trykte Litteratur søger i lang Tid at gennemføre Bøjning af Participiet efter Subjektets Køn og Tal: *Drengen er funden*, *Dyret er fundet*, *Dyrene ere*
20 *fundne*, men i den sidste Tid er Bøjningen atter trængt tilbage i Skriftsproget til Fordel for Intetkønsformen.

Det dannede Rigsmaal viser den samme Vaklen som Litteratursproget: Efter *have* er Intetkønsformen den almindelige: *jeg (vi) har fundet (sjld. funden) den (det,*
25 *dem)*. Efter *være* og *blive* er der større Vaklen: Jo mere Participiet føles knyttet til Verbet (*er*, *bliver*, *var* osv.), saaledes at der tænkes paa Udførelsen af en Handling, desto mere vil man være tilbøjelig til ikke at bøje det i Tal, men altid at bruge Intetkønsformen (sjældnere Fælleskønsformen): *Drengen blev fundet (funden)*; *Dyret blev fundet* (sjld. *funden*); *Dyrene blev fundet* (sjld. *fundne, funden*). — Jo mere paa den anden Side Participiet føles som et rent Adjektiv, der staar for at angive en

35 ¹ De svage og nogle stærke Verber har ingen Forskel paa Fælleskøn og Intetkøn af Perf. Particip.: *spist*, *vejet*, *bidt* osv.

Egenskab eller Tilstand ved Subjektet, desto mere vil man være tilbøjelig til at lade Participiet rette sig i Køn og især i Tal efter Subjektet: *Den lille Hund er løs*, *den store er bunden (bundet)*; *de Æbler er plukkede*, *ikke nedfaldne*. — Intetkønsformen trænger imidlertid mere og mere frem paa Bekostning af Fælleskønsformen og Flertalsformen. 5

Ordforraadet.

Ordforraadet i Urnordisk og Olddansk var, saa vidt vi kan se af Runeindskrifterne, af ren germansk Op-
10 rindelse.

Allerede i ældgammel Tid var der dog optaget **latinske Laaneord i germanske Sprog**, nemlig i de første Aarhundreder e. Kr., da Germanerne stod i livlig Handelsforbindelse med det romerske Kejserrige og german-
15 ske Soldater tjente i de romerske Hære: saadanne gamle Laaneord er f. Eks. *købe*, *Mønt*, *Pund*, *Unse*, *Anker*, *Æsel*, *Mul(dy)*, *køge*, *Kedel*, *Kiste*, *Vin*, *Most*, *Eddike*, *Frugt*, *Æble*, *Pære*, *Blomme*, *Fersken*, *Kirse(bær)*, *Kaal*,
20 *Mur*, *Pille*, *Port*, *Palads*, *Stræde*.

Det næste Sæt af Laaneord var **latinske og græske Ord**, der optoges **ved Kristendommens Indførelse** sammen med den latinsk-katolske Kultur; saadanne Ord er f. Eks. de oprindelig græske *Kirke*, *Engel*, *Munk*, *Biskop*, *Præst*, *Klerk*, *læg*, *Djævel*, *Satan* og de oprindelig latinske *Al-*
25 *ter*, *Font*, *Provst*, *Pave*, *Klokke*, *Kloster*, *Messe*, *Flamme*, *prædike*, *ofre*, *krone*; *Brev*, *Pen*, *Stil*, *Kridt*, *Skrift*, *Pergament*, *Rektor*, *Skole*, *Ferle*, *Pedel*, *Mester*, *Regel*; *Materie*, *Element*, *Kreatur*; *klar*, *falsk*, *Plage*, *Pine*.

I den senere **Middelalder** optages en Mængde **neder-**
30 **tyiske (plattyske) Ord i Dansk**.

I Lovhaandskrifterne fra c. 1300 er de neder-

tyske Ord endnu sjældne; flest findes i jyske Lov, f. Eks. i Fortalen *forfangæ, ærlig, opænbar, undærdan*, i alt dog kun faa; men i det 14de og 15de Aarh., da Hansestæderne beherskede Danmarks Handel og den tyske Adels Indflydelse var stor, optoges en Mængde nedertyske Ord, af hvilke de fleste endnu er bevarede og nu føles som rent danske. Saadanne Ord er: *Adel, Herre, Frue, Jomfru, Ridder, Knappe, Junker, Greve, Foged* (opr. lat. *vocatus*), *Kæmpe, Helled, Lanse, Glavind, Harnisk, Krig, Orlog, Strid, Jagt, Slot*; — *Pris, Ære, Tugt, Rygte*; — *dejlig, ædel, stoll, smuk, skøn, høvisk, høflig, hovmodig, kysk, drabelig, tugtig, bold*; — *Borger, Borgmester, Haandværk, Slagter, Skrædder, Snedker, Skomager, Kræmmer, Skaffer, Arbejde, Menneske, Svoger, Pligt, Magt, Gunst, Agt, Fart, Hast, Skade, Lykke, Jammer, Naade, Maade*; — *klog, krank, klein, svag*; — *pleje, smage, raabe, frygte, tænke, vogte, vove, rejse, vandre, haabe, føle, ske, blive, fromme, skade*; — *nok, dog, ganske, ligervis, nøje, moksen, tilpas, tilforn*. I mange Tilfælde er et gammelt nordisk Ord fortrængt eller trængt tilbage af et nedertysk med samme eller omtrent samme Betydning, f. Eks. *ætlæ* af *agte, mene*; *jæuæ* af *tvivle*; *vorde* af *blive*; *mætæ* af *vurdere*; *slig* af *saadan*; *væn* af *skøn*;

25 *Æt* af *Slægt* osv.

En stor Del af de nedertyske Ord var forsynede med Afledningsendelser eller Forstavelser, og disse kunde løsrives fra deres oprindelige Forbindelser og knyttes til hjemligt Sprogstof. Blandt Afledningsendelserne kan nævnes Substantivendelserne *-skab: Selskab, -else* (i Regelen svarende til nedertysk *-nisse*): *Begyndelse, -hed: Rettighed*; Adjektivendelserne *-agtig: delagtig, -isk: høvisk, -bar: aabenbar*. Af Forstavelserne er de almindeligste *be-: beholde, (trykløst) for-: forsvinde, und-: undtage; (ge- og er- bliver først senere almindelige).*

Ordføjningen.

Den Forenkling af Ordbøjningen, som Middeldansk viser, indtræder væsentlig ad to Veje: 1) gennem **regelmæssige Lydudviklinger**, ved hvilke opr. forskellige Former falder sammen: *langi, langa, langu > langæ*; 2) gennem **Analogidannelser**, f. Eks. naar [s] fortrænger de andre Genitivendelser eller 3. Persons Endelse i Verberne de andre Personendelser.

Samtidig med at Formbøjningen svinder hen, udvikles der andre Midler, ved hvis Hjælp Ordenes indbyrdes Forhold betegnes:

1) Brugen af **Præpositioner** udvikles mere og mere: *hver theræ* 10 *bliver hver af dem; høfthings ræslæ: Rædsel for Hovdingen; ræthæs ham: ræddes for ham; bætæ kunung: bøde til Kongen.*

2) Mere og mere faar Dansk en fast **Ordstilling**. Sammenlignet med et udpræget Bøjningssprog som Latin viser ganske vist Fællesnordisk og Middeldansk i det hele faste Ordstillingsforhold, men 15 saa bunden som i Nydansk er Ordstillingen dog ikke, og den større Ordstillingsfrihed er netop en af de mest iøjnefaldende Forskelligheder, som Middeldansk viser overfor nyere Dansk. Især paa følgende to Punkter viser Forskellen sig:

Udvidelser til Verbet i Bisætninger og til Infinitiver 20 staa nu i Regelen efter Verbet, men stod i Middeldansk ofte foran: *hin ær sak søkær; tha skal wanta ofna hand late; then dagh, them warther for lagh; um sua got ær; þæn kost ær stolen ær; uil han æi uifær næfnd takæ*¹.

Adjektiviske Udvidelser til Substantiver sættes i Middel- 25 dansk oftere end nu efter Substantivet. Ved egentlige Adjektiver er det i Reglen kun Tilfældet, naar der hører flere til eet Substantiv; saa foranstilles oftest kun eet: *rætæ men oc spakæ oc sak-løsæ*. Oftere efterstilles enkelte Pronominer og Genitiver: *til þings annærs; kunæ hans*. 30

¹ Paa den anden Side kan Adverbier, som nu skal staa foran Verbet i Bisætningen, i Middeldansk ofte staa efter: *um han kumær æy*. I Middeldansk er altsaa denne Stilling foran Verbet, som især nægtende Adverbier nu har, endnu ikke blevet et Særkende for 35 Bisætninger.

Udeladelse af Subjekt er almindelig i Middeldansk, baade naar det er bestemt: *dyl han, sæli þriþia manz eþ fore; — the gothæ mæn, a thingi waræ*, og naar det er ubestemt: *tha føræ han til þings; — kan swa warthæ, at.*

5

Fra Slutningen af Middelalderen er det meget almindeligt i Litteraturen at finde **Gentagelse** af samme Begreb ved Sammenstilling af to Ord med samme eller omtrent samme Betydning (Synonymer). Til at begynde med er det oftest et dansk og et nederlandsk Ord, som sidestilles; senere, i det 16de og 17de Aarh.s Litteratur, benyttes Gentagelsen i stor Udstrækning som stilistisk Pynt: *loff oc gunst; loff, heder oc ære; broderscap oc lag; soo tiidh och soo offthe; Gutz miscckundelige barmhertighed oc barmhertige miscckund* (jvf. Else Skolemesters i „Barselstuen“).

"kiasme"

III.

DEN NYERE TID.

(1500—1760).

C. 1480 begyndte man at trykke Bøger i Danmark, 5 og da i det 16de Aarh. Bogtrykkerkunsten bliver taget i Reformationens Tjeneste, faar Litteraturen et Omfang og en Betydning, som langt overgaar den middelalderlige Litteratur. Dermed følger ganske naturligt, at den Udvikling henimod et fælles Litteratur- 10 sprog, som allerede de middelalderlige Haandskrifter viser, nu kommer til at foregaa hurtigere, og efterhaanden som Litteratursproget fæstner sig, begynder det at faa Indflydelse paa Talesproget, d. v. s. der 15 begynder at udvikle sig et Rigsmaal. Endnu i den egentlige Reformationstids Skrifter er der dog langtfra Ensartethed i Skriftsproget, og i Talesproget har Enhedsbevægelsen paa den Tid utvivlsomt været meget svag.

Poul Helgesen: Svar til Hans Mikkelsen

20

(1527).

En af Kristian den Andens trofaste Ledsagere i Landflygtigheden, Hans Mikkelsen, tidligere Borgmester i Malmø, udgav 1524 en dansk Oversættelse af det ny Testamente, og med Oversættelsen

fulgte et aabent Brev til alle danske Mænd og Kvinder, det första Skrift i luthersk Aand, som blev trykt paa Dansk. Paa dette Brev svarede Katolicismens betydeligste Forkæmper, Poul Helgesen, meget skarpt.

5 Till thet ketterlige wcristelige och wbesin-
dige breff, som then wbesckemmede kettere
Hans Mickelssen aff Malmø lod wdgaas met thet
ny Testamente, ther konningh Cristiern lod yn-
ckellige och wtilbørlige forwandle paa sith tij-
10 ranniske wilddt, oc icke Gudt till loff, eet kort
och tilbørligt swar.

Som tw arme mandt medt thijn herre konningh
Cristiern wæridt haffuer ij mange aar een weldig tijranne
offwer alle frij Danske mendt, ædill och wædil, paa
15 legom oc lycke, wdi hwilket weldige tijrannie tw oc
thine tillhengere haffue vnderganget saa mange erlige
Danske mendt fraa lifff oc godts, oc ther medt wæret
orsage, ath thijn herre høgbaaren første koningh Cristiern,
som wor for nogre aar een weldigh oc mectigh konge,
20 er nw landfluctig och een ellende mandt, Saa wilde tw
oc nw i thenne kettterscke tidt offwer wor siæll haffwe
eeth nytt rige oc tijranne welde oc giøre oss till kettere,
ther som wij i mange aar wærid haffue cristet folck.
Ath wij ære syndere, beckende oc tilstande wij gierne,
25 men kettere wijlle wij dog aldrig wære. Och som thet
wore icke meer endt nock, ath tw oc andre flere
konningh Cristierns raadtgiffuere oss haffde forwandleth
lifff oc gotz, arff oc eije, høstrw oc børn, Tha wiltw oss
nw giøre Luthers oc kettere oc ther medt forføre wor
30 fattige siæl fraa sijn Gudt oc sckabere, tro oc salighedt,
wijdt oc sckell. Wij tacke then benedijde oc barmher-
tige Gudt, ther oss haffwer lærdt ath kende the sckalke,
som vnder hans hellige naffn, loff oc ære wele betecke
och skiwle gamble fordømde ketterij. Thw lader theg
35 ath haffue eeth cristelligt omhygge for wor salighedt,

men thet omhygge haffuer icke andet paa segh, endt ath
tw kunde wndergaa wor naadige herre oc høgborne
første konningh Frederick sijnne landt oc rige. —

Men effther thij tw wilde wære konningh Cristierns
patroen i thette breff, hwij haffwer thw tha kalledt Pawen 5
i Rom een Anticrist, ther konningh Cristiern wdi sijn orsage
bogh modt wor naadige herre oc høgborne første kon-
ningh Frederick kallede sielff wor helligste fader. Schreff
handt sijn rette mening, tha haffuer tw screffuet som
een forredre bode mod wor hellige fader Pawen, som er 10
Jesu Christi stadtholdere her paa iorden, oc modt thijn
egen herre konningh Cristiern, och fordi scriffuer konningh
Cristiern anthen thet hand icke meen, eller oc tw æst
een forgifftigh sckammeløss, forhærdet kettere oc sckalck.
Men tw agter, ath thet kunde icke merckis, forthi thet 15
wor screffuet i Andorp oc paa danske. Hwem haffde
nogen tijdt trodt Hans Mickelssen wære saa dierff een
mand, at hand i Andorp eller i Wittenbergh torde paa
danske bande Pawen i Rom! —

Rom er icke fordi om kuld kast, ath Hans Mickels- 20
sen er hennis fiende, oc helst forthij ath gandske Wal-
landt wor christet før en nogen landt andten i tydscke
landt eller i Danmarck meer en sex hunderdt aar, oc
forthij wil icke Gud, ath saa gammell een cristen stad
schall worde till inthet for Hans Mickelssens had och 25
wrede. Thij raade wij teg Hans Mickelssen, ath tw en
nw wender om; thijn tijdt kan worde kortere en tw
kant nw besinde och offuerweije. Ther sckynder seg
met tegh bode alder oc gierninger till Gudz domstool
och rettere ting. Her er nock leffuet oc meer opscreffuet 30
en tw tror; bed Gud om naade, ath thet mottæ en nw
forladis som brut er. —

Oc ath tw schalt icke forblinde flere medt teg och
helst then simpel menige mandt her wdi riget, tha sckal
teg nw giffues eet hōwist oc tilbørligt swar mod samme 35
tith breff, wdi hwilket then menige mandt sckall mer-

ckellige oc klarlige forstaa thine forgifftighe oc bedrægelige raadt, medt hwilcke tw wijlt tennom wndergaa siæll ock lijff, arff ock eije, lycke oc welferd, oc thet sckall giøris korttelige wdi thenne føije schriff, som her effther følger. Gud wnde teg eet bædre wijd oc rædelligere sckeel en tw nw haffuer.

Hans Tavsens: Svar til Biskop Jens Andersen (1529).

Da den fynske Biskop Jens Andersen (Beldenak) havde sendt et Formaningsbrev til Menighederne i Viborg og Aalborg med Advarsel mod det ny Kætteri, udgav Hans Tavsens, som paa den Tid var i Viborg, „Edt kort antswor till bispenss sendhæbreff aff Othense“.

Erligh och kloegh mand her Jens Andherssen bisp i Othense ønsker iegh Hans Tawssen predickeræ i Wiborg gudz naadhæ och en redt forstand i worherre Jesu Christo.

Kieræ herre, om the ærindhæ, szom i nu edt aar sidhen schreffwe thenne meenheedh till her wdi wiborg, thesslighestæ ochsaa them wdi Olborgh, skuldhe iegh well lenghe sidhen haffwe sworeth ether, ther szom beleyghlighedhen haffdhe saa giffweth segh, och megh haffdhe tyckthet raadheligt weræ. Men efftherthij iegh fornam well paa ethers wreedhladhindhe schriffwelsæ, ath i woræ aldheredhæ nogh rørd och opteend, besøndherligh paa megh och mynæ liighæ, szom eræ nu nyligh wndkombnæ wdhatt hyn Babiloniske fengsell, Saa tenckthe iegh wedh megh, ath iegh ey wildhe ydhermeræ erræ eldher yppæ ether till wredhæ, men ladhæ ether bliffwæ for ether sielff meth ethers wredtferdighe sagh, heldst forthij thet stodhe megh icke till ath lyckæ mondhen paa aldhæ them szom blarre emodh sandheedh; Ja iegh soo well, ath megh wildhe fødness en merckeligh

stoer affwend och ny forfyllensæ ther aff, saa ath midt korss (szom myn herre Christus haffwer aldhæredhæ lagt megh paa) skuldhe bliffwe megh saa møghet thess sworere. Therfor haffwer iegh ladthet her till aff myn eenfoldigheedh bestoeth segh, paa thet ath i och ethers liighe modthe thess heldher giffwæ ether till fridz, Och gudz helighe oerd modthe foo thess ydhermeræ framgang. Nu seer iegh, ath i meth aldhæ ethers bliffwe iaa liighe hordhiartedhæ och wbøyelighæ paa ethers sidhe, Och Christi oerd forfyllens ochsaa liighe fast paa wor sidhe: Ther offwer beswighess och manghæ eenfoldighæ hiarther aff ethers stoeræ naffn och høyæ titell, szom meenæ, ath efftherthij sodan en berømet høylerd mand och naadigh fadher meth gudh bisp Jens hyn gamble Curtisanæ schriffwer thessæ nyføddæ clerckæ till och foer inghen swor ighien, tha moeth aldt weræ wredt the haffwe meth ath faræ, the kryffwe i vraa och giffwe segh aldheredhæ offwerwondhenæ.

Therfor will iegh nu meth foo oerd sworæ ether, heldst forthij gudh haffwer seend oss en Prendtheræ hiidh till byen, szom kand hielpæ megh ath føræ thenne myn schriffwellsæ for meenighe mandz ørnæ, szom kondhe weræ wuuldighæ domeræ emellom ether och megh. Och woræ iegh well ghiernæ begierindhess, ath i wildhe taghæ megh thenne myn schriffwelsæ for godhæ och ey taghæ till mestyckæ om hwn bliffwer støndhom noghet skarperæ eldher hwosseræ end i ghiernæ wildhe høræ, heldst forthij thet skieer icke aff noghen løst, men aff en wuigheligh twang och tilbørligheedh; woræ tilalen andherledhess, tha bliffwe sworeth och ther effther.

Christiern Pedersen: ^{5 jallander}

Om børn ath holde till Scole och Studium

(1531).

Den frugtbareste Forfatter i den første Halvdel af det 16de
 5 Aarh. er Christiern Pedersen. Hans talrige religiøse, moralske
 og historiske Skrifter er for største Delen Bearbejdelser, men de
 er jævnt og folkeligt skrevne, og dels gennem dem, dels gennem
 sit Arbejde paa Christian den Tredjes Bibeloversættelse har Chri-
 stiern Pedersen bidraget mere end nogen anden Forfatter til Udvik-
 10 lingen af det danske Litteratursprog. Skriftet 'om Børn at holde til
 Skole' er en Bearbejdelse af et af Luthers Smaaskrifter.

Nw effter thi ath de vnge menniske, drenge oc
 piger, kunde icke altid side stille, men de mwe ende-
 lige lege, hoppe, løbe, dantze oc springe oc gøre andre
 15 saadanne børnactelige leeg oc gerning, som de haffue
 løst och begering till, Och mand kan icke vel forbiude
 dem saadan vngdommis leeg oc løst, Oc det vaare icke
 helder gaat ath mand det gjorde aldelis, Hwi maa mand
 da icke saa vel sette dem til scole oc studium, men
 20 de ære vnge, J huilke de kunde lære konst oc visdom,
 Oc huorledis de skulle leffue, Effter thi at Gud haffuer
 nw giffuit sin store naade der til, At børn oc vnge
 menniske kunde nw lære meth leeg, løst oc glede alle
 25 saadan wbarhertelige hwdstrwgelse, slag och plagger
 aff ferler oc aff store bøddels riss, som mand pleyde
 før ath bruge i vaare Danske, Suenske och Norske sco-
 ler, Met huilke skammelige oc wmiskundelige hudstru-
 gelser, slag oc hwg De wmlde scolemestere fordreffue
 30 mange gode vnge peblinge oc degne fra scolen oc god
 lerdom. De forkwede oc mange met store slag oc hwg,
 Ath de sade saa redde som en hare for hwnde, Och de
 vaare saa forferde for hwg, Ath de kunde icke merke
 eller komme i hw, hwad der lesdis och sagdis for dem.

De tenckte altid mere paa de hwg som de skulle faa,
 Oc saage mere til ferlen och risene som altid hengde
 offuer deris hoffuit, En de gjorde paa deris bøger oc
 legse, Oc for saadan suar, slem oc streng forkwelse
 kwnde de ingen act giffue paa det som de skulle høre 5
 oc lære. →

De gøris och settis til scolemestere, Ath de skulle
 met god lempe, løst oc glede oc met gandske gode ord
 lære oc vnderuise de vnge børn oc peblinge, Oc icke
 fordi ath de skulle gøre bødle aff dem selffue oc sla oc 10
 hustrwge dem, Och forkwe oc trenge dem fra scole. Naar
 nogen straffede dem der faare eller spurde dem ath, hwi
 de saa sloge dem och vaare saa vmilde mod deris di-
 sciple, Da swarede de: ieg haffuer saa køfft min lerdom
 oc visdom, Jeg vil och saa selge hannem igen. O hwilke 15
 wfornymstige oc slemme swar vaar det aff de vanvit-
 tige esle! Den onde aand regerede fast mere i dem en
 den Helligaand, som altid vil vere der som kerlighed
 oc miskundhed er. —

Nw effter thi ath mange børn och vnge menniske 20
 haffue orloff oc tid til ath lege, Och ath lære ath dantze
 oc springe oc lege kordenspill, vortaffel oc anden leeg
 oc forsøme deris tid der offuer, Oc det vnde deris for-
 eldre dem veluillige, hwi lade de icke da lære dem i
 den samme tid i scoler oc studium gode lerdomme och 25
 konster, men de ere vnge och haffue tid der till. Jeg
 siger for mig, ath hagde ieg børn oc formaatte at holde
 dem til scole oc studium, Da skulle de icke all eniste
 lære latine, men och andre twngemaall Och desligest Krø-
 nicker och Historier. De skulle icke heller der met lade 30
 dem nøge, Men de skulle och lære vel ath siwng och
 ath regne oc legge regenskaff och ath maale dybhed
 och langhed paa vand och land, Oc ath forstaa dem
 paa hiemmelens planeter oc løb.

Alle disse konster ere icke andet en vngdommens 35
 velløst och leeg, naar vnge menniske ret oplerdis i dem

i deris vngdom, J huilke Grekerne oplærde deris børn i forme tid, men de vaare vnge, Aff huilke der bleffue siden kaastelige vise oc lerne mend som vaare beqwemmelige til alle honde visdom oc gode raad oc anden ting. O, hwor storlige angrer mig nw, At ieg icke læsde flere Historier, Krønicker oc Poeter en ieg gjorde, Oc ath ingen lærde mig dem i min vngdom. Men ieg nøddis till saa vel som alle andre danske At læse Alexandrum, puerilia, Donatum, Peder laale, Composita verborum, caser oc andet saadant skarn, Aff huilke mand kan aldrig lære eller komme til ret fundament till ath forstaa, dicte eller scriffue nogen god reth Latine, eller forstaa Huad andre gode klercke, Poeter och Historici haffue før screffuit och dicted vdi forme tid.

15 **Christian den Tredjes Bibel**
(1550).

Et Hovedværk i den danske Litteratur er den første fuldstændige Bibeloversættelse, som blev udarbejdet paa Regeringens Foranstaltning og udgivet 1550. Fordanskningen blev besørget af Christian Pedersen paa Grundlag af Luthers tyske Bibeloversættelse, og Arbejdet blev gennemset af en Kommission af lærde Teologer. Fremstillingen er fyndig og klar, kun i ringe Grad skæmmet af tyske Vendinger, og ogsaa Ordforraadet er ualmindelig rent dansk; ikke sjælden bruger Bibelen af 1550 gode Ord, som senere helt eller delvis er gaaet af Brug, f. Eks. *Kending* (Bekendt), *Landmærke* (Grænse), *Vejrøver* (Stratenrøver), *Liggendefæ* (Gods), (*hverve* (udføre), *retskikket* (retskaffen) osv. Ogsaa Retskrivningen i Christian den Tredjes Bibel er i mærkelig Grad konsekvent og fornuftig. — Disse Fortrin har saa meget større Betydning, som faa eller ingen Bøger i det 16de Aarh. er blevet læst saa meget og har haft den Autoritet som Bibeloversættelsen. Den har haft større Indflydelse end nogen anden Bog paa Udviklingen af det danske Skriftsprog, især paa Ordforraadets og Ordbetydningens Omraade.

Originalens Tegnsætning er beholdt i nedenstaaende Stykke.

Mose Første Bog.

III.

Oc Hugormen vor tredskere, end alle diur paa marcken, som Gud HERREN haffde giort, oc sagde til Quinden, Ja, skulde Gud haffue sagt, I skulle icke æde aff alle honde Træ i haffuen?

Da sagde Quinden til Hugormen, Vi æde aff træer nis fruct i Haffuen. Men om det træis fruct som staar mit i Haffuen sagde Gud, æder icke der aff, Och rører det icke heller, at i skulle icke dø. Da sagde Hugormen til Quinden, I skulle ingeledis dø, Men Gud ved, at huilken dag i æde der aff, da skulle eders øyen opladis, oc i skulle bliffue lige som Gud, oc vide huad got oc ont er.

Oc quinden saa, at træet vor got at æde aff, oc løsteligt til at see, oc it skønt træ, effterdi det gjorde kloge, Saa tog hun aff Fructen, oc od, oc gaff sin mand ocsaa der aff, oc hand od. Da oplodis baade deris øyen, oc de fornumme, ath de vaare nøgne, och de bunde figen blad sammen oc gjorde skørt aff.

Oc der de hørde Guds HERRENS røst, som gick i Haffuen, der dagen vor bleffuen sual. Da skiulte Adam oc hans hustru dem for Guds HERRENS ansigt blant træerne i haffuen. Oc Gud HERREN kallede Adam, oc sagde til hannem, huor est dw? Han suarede, Jeg hørde din røst i haffuen, och frøctede mig, thi ieg er nøgen, fordi skiulte ieg mig. Och hand sagde, Huo sagde dig, at dw est nøgen? Haffuer dw icke ædet aff det træ, som ieg forbød dig, at æde aff? Da sagde Adam, Quinden, som dw haffuer mig tilføyet, hun gaff mig aff træet, och ieg od. Da sagde Gud HERREN til quinden, hui gjorde dw det? Quinden suarede, Hugormen bedrog mig saa, at ieg od.

Da sagde Gud HERREN til Hugormen, effterdi at

dw gjorde det, da ver forbandet i blant alle queg oc
iblant alle diur paa marcken, Dw skalt gaa paa din
bug, och æde iord din liffs tid, Och ieg vil sette fiend-
skaff mellem dig oc quinden, oc mellem din Sæd oc
5 hendis Sæd. Den samme skal sønder træde dit Hoffuit,
oc dw skalt bide hannem i Hælen.

Oc hand sagde til quinden, Jeg vil skicke dig meget
kummer til, naar dw reder til barsel, Oc du skalt føde
dine børn met kummer, oc din vilie skal vere din mand
10 vndergiffuen, oc hand skal vere din Herre.

Oc hand sagde til Adam, effterdi dw lydte din
hustruis røst, oc odst aff det træ, om huilket ieg bød
dig oc sagde, dw skalt icke æde der aff, da skal ior-
den vere forbandet for din skyld, met kummer skalt dw
15 dig der aff nære alle dine liffs dage, torn oc tidzel skal
hun bere dig, oc dw skalt æde Vrter paa marcken. I
dit ansictis sued skalt du æde dit Brød, til dw bliffuer
til iord igen, som dw est tagen aff, Thi dw est iord, oc
dw skalt bliffue til iord igen.

20 Oc Adam kallede sin hustru Eua, thi hun er alle
leffuendis moder. Och Gud HERREN gjorde Adam och
hans hustru kiortle aff skind, oc førde dem vdi.

Oc Gud HERREN sagde, See, Adam er bleffuen
som en aff oss, oc ved huad got oc ont er, Men nu,
25 paa det at hand skal icke vdrecke sin haand, oc tage
aff liffsens træ, oc æde och leffue euindelige.

Da lod Gud HERREN hannem vd aff den haffue
Eden, at hand skulde forarbeyde iorden, aff huilken hand
er tagen, Hand dreff Adam vd, och sette Cherubim for
30 den haffue Eden, met it draget suerd, ath foruare veyen
til liffsens træ.

Peter Palladius: *?*
Om den leppede oc forkludede Hosediëffuel

(1556). *4. Gennemgaaet af ...*
S. 104

Sjællands første evangeliske Biskop, Peder Palladius, Forfatter
af Visitatsbogen, udgav flere moralsk-religiøse Smaaskrifter, bl. a. 5
en Bearbejdelse af et Skrift mod de nye Moder i Klædedragt, for-
fattet af en tysk Teolog, Andreas Musculus.

En formaning oc atuarsel om den leppede
oc forkludede Hosediëffuel, som er opuect mod
al tuct oc ære. 10

Denne fromme Mand Doctor Andreas Musculus haffuer
giort sit der til, at Synd oc ondskab maatte afleggis, oc-
saa met den Hose dieffuel. Huilcken hans Bog oc Chri-
stelig formaning ieg vdsette gerne aff Tydsk paa danske
besynderlige for denne sag skyld, at naar der er Ild i 15
vor Naboes huss, da kommer det io snart til vort huss,
om wi icke tage disnøyere vaare paa. Huad vil jeg
sige? Den Hose dieffuels Ild brender alerede mange
steder her i Danmarckis rige, oc tendis op io mere oc
mere, siden de Landsknecte, som komme vd paa Skibene, 20
vaare her i Københaffuen hen ved Pintzdags tide, i dette
forgangne aar, som haffde det skendige Oftuertog paa,
der hengde oc flagrede om Benene paa dem, saa at
deris Hoser vaare vist lompede, palte oc forkludede,
mot huer mands vidunder, spaat oc spe, som de ocsaa 25
giorde denne lignelse om dem, at de ginge lige saa met
samme deris flageruoren Klædebaan, som nogle Tiffue
vdi en Galie, der deris reffne Klæder henge oc flagre
om Benene paa dem. Paa det at ingen skal tage saa-
dant exempel oc efftersiun aff dem her i Riget, er saa- 30
dannen formaning ocsaa storlige behoff paa Danske, at
den Ild, huess gnist fløy hid offuer aff Tydskland, icke
skal optendis ocsaa i vore Huse, men at Folck vil io

lade dem raade oc kende Huit for sort, søt for beskt, oc gaat for ont, som Esaias formaledider dem det icke gøre.

Vngdommen er nu paa denne tid, saa vel i Danmarck som i Tydskland, saare løss paa tøyelen, ath effterfølge al forfengelighed, huad de see der nyt er, huad heller det er erligt eller werligt, Christeligt eller wchristeligt, huilckit er ønckeligt at tencke paa, end sige at tale eller scriffue der om, i dette klare Euan-gelii liuss oc salighedz tid. Der faar bør ocsaa først Foreldrene at finde deris børns straff, och forbiude dem saadant, disligest Øffrigheden deris vndersaat, paa det at den ene met den anden, i it ganske Land oc rige, skal icke nyde det ont at, oc faa en almindelig straff. Effterdi at de Vnge kunde saa langt spørre, som de Gamle kunde mindis, da er det io høy tid paa, ath de nu spørre dem om, huad almindelig straff der er gaait offuer Danmarcks Rige for nogle deris løssactige noder, facter, klædebaan oc onde seder, saa at Børn i voggen maatte røffue det, som de maatte inted om volde, som det almindelige spraack liuder: det skal Grisene gielde, som gamle Suin bryde. Jeg vil icke tale om Kri, Aar-log oc Blodstyrtning, ey heller om Pestelentz, hunger oc dyr tid, men aleniste om nogle besønderlige siug-domme vil ieg sette nogle exemplar, som wi kunde see oss i speyel vdi, rette oc bedre oss, oc frøcte for saadant mere. Thi straffen følger effter Synden, som en Lencke henger vid halsen oc følger effter Hunden, der bryder sig løss.

Huer kand see sig til bage, vdi dette siste Hundrit aar, huad for straff der er kommen ind i Danmarck, effter løsactige Klæder, adfore oc onde seder. —

Jeg vil inted tale om Spidalske siugdom, som siunes at være vandret fra Jødeland och hid, icke helder om Kreff, den Fallende sot, Item om den draabe eller slag, som mand bliffuer rørd met oc kaldis almindelige

Popelsi. Disse ere visselige huer kommen fra sin hørne i Verden, for synd oc onskabs skyld, Det mand kand kende paa Island, Ferør och andre vdøer, som fremmede komme icke hen saa almindelige at føre dem ny klæder oc ny seder at effterfølge, at de rose der aff oc tacke Gud, at de neppelige vide aff nogen Siugdom at sige al deris alder igennem, ind til de ere gamle vdleftuede mend. Och de viste icke heller aff saadant at sige vdi det Gyldene Alder, som vaar faar Syndfloden, den tid de leffuede vdi stor affhold vdaff alt det, som de oc andre kunde tillaaackis til Synd met. Jeg vil icke helder tale om andre siuger, der höss den rette Land siuge (som er Kaaldesiuge) ere ocsaa gengze, oc aar fra aar ny serdelis siugdomme oc ny plager oc straff aff Gud for atskillige synder, Affguder, Guds ords foractelse, offuermaadige Prang met kleder oc andet, offuerflødige Dregt, slemmen oc demmen, hoer oc mord, Aager oc andre werlige och wchristelige gerninger. Er icke det i huer mands mund, naar nogen er siug, oc mand spør huad hannem skader, at de suare: det er aff den ny Siuge, det er aff den ny siuge, her er kommen? Den ny siuge kalde de den, som de haffue aldrig tilforn seet eller hørt sige vdaff. Ere icke de, mange alle vegne i dette Rige skøt huer aar? Huor aff mand kand vel beslutte, at det skeer for atskillige synder oc Gudz fortørnelse. Ja ny synder, som vore foreldre inted viste vdaff. Men straffen for samme synder er idel Pænitentz predicken, formaning oc paamindelse, at mand skal io i tide affstaa oc rette och bedre sig, paa det den euige straff oc pine skal icke endelige følge effter paa det siste. Thi Gud vil, at alle Menniske skulle rette dem oc bliffue salige, som hand suer der paa oc siger: Saa Sandelige, som ieg er en leffuende Gud, da vil ieg icke en synders død, men at hand skal omkring vende sig oc bliffue ved det euige lifff.

Anders Sørensen Vedel: Den Danske Krønike
(1575).

A. S. Vedels Gengivelse af Saxos latinske Danmarkshistorie er ikke en ordret Oversættelse; i Stedet for Saxos elegante Stil 5 sætter Vedel simpel og jævn Fortælling i et ~~rent og~~ fyndigt dansk Sprog.

Arkonas Erobring.

SOM Krigsfolcket skermysede saaledis met huer andre, hende det sig, at en gild vng Karl iblant de 10 Danske bleff var, huor Jorden vaar falden fra Taarnet hos Porten, oc der vaar vorden en stor Reffue, som en rund Hule eller en bage Oen, imellem Taarnet oc Volden. Der hand dette saa, tenckte hand ved sig selff, at her skulde snart bliffue gode raad, oc bad sine Staal- 15 brødre, at de vilde stinge deris spidze ind i Volden oc hielpe hannem der met ind i denne Hule; hand vilde gjøre sit beste, at berede dem veyen til Seyruindingen offuer Fienderne. Der hand vaar kommet op i Hulen oc vaar nu skudfri for Fienderne, begerede hand, at de 20 skulde recke hannem nogen halm oc straa op, at hand kunde der aff optende en ild. De atspurde hannem, om hand haffde fyrtøy hos sig. Hand sagde, at hand haffde baade Fyr iern oc flinte Steen hos sig, oc bad dennem, at de skulde ickon vere til rede at hielpe han- 25 nem ned igien, naar Jlden begynte at brende. Lycken hialp Mod oc Dristighed, at der kom wforuarendis en frem met it læss Langhalm, som hand vilde selff hafft til sit behoff. Dette toge de fra hannem til en bedre oc nytteligere brug. Den ene kaste neg effter neg til 30 den anden, indtil det kom dem til hende, som stode vnder Porten. De førde det siden met en snarhed op i Hulen med deris spidze, vden all forhindring oc modstand. Thi Taarnet vaar saa Bret forbygt vd paa begge sider, at Borgerne kunde dog icke kommet til at gjøre

dem nogen synderlig skade. Der til met haffde de intet hold eller vact paa Taarnet, oc ey heller gaffue nogen act paa, huad her vaar forhaanden.

Der Jlden vaar kommen vdi sin fulde brynde, da hiulpe de Danske Fyrbøderen der fra, oc da spurde 5 Borgerne vdi Staden først tidende aff den brune røg oc siden aff den røde Lue, huorledis fat vaar. De bleffue gantske bange oc tuilraadige oc viste icke, huad heller de skulde gjøre Fienderne eller ilden først Modstand. Paa det siste komme de noget til sig selff igien oc offuer- 10 gaff Fienderne oc søgte hen at stride imod Jlden. Saa fast som de lagde sig effter at slycke, saa fast stode vort Folck effter at forhindre dem, at ilden maatte tage offuerhaand oc fare frem, som den vaar begynt. Borgerne forøgte selff ilden met den Melck, som de bare 15 paa den, der dem fattedis Vand. Thi io mere de offuerøste den met Melck, io galnere oc høyre den bredde sig vd paa alle sider.

KONG Valdemar bleff vnderlig ved dette Bulder oc Raab, oc som hand kom vden faar Leyren oc saa il- 20 den, atspurde hand Biscop Absalon, huad hannem siuntis om denne Jldbrand, om den kunde giffue dennem aarsage oc leilighed at indtage Staden eller icke. Biscop Absalon formanede Kongen, at hand skulde icke blande sig vdi denne Børnehandel, oc ey heller reise Folcket 25 hasteligen, førend hand lod hannem drage bort oc føre hannem viss kundskaff tilbage, huad der vaar paa færde. Absalon saatte som snarist ickon sin Hielm paa sit Hoffuet, oc greb sin skiold vdi Haanden, oc der hand kom imod Porten, och saa huad for en Badstue de 30 Danske haffde het, bad hand dennem bliffue hart ved oc styrcke Jlden, alt huad dennem mest mueligt vaar. Da tog Jlden offuerhaand oc vnderbrende først Lofftet vdi Taarnet oc siden de øffuerste Gaffle met den forneffnde Affgudiske Fane, oc hues mere saadane deris 35 helligheds Klenodie her befands.

Kong Valdemar der hand fick Tidende tilbage ved Biscop Absalon, befoel strax, at Krigsfolcket skulde omringe Staden paa alle sider, og sætte sig self paa en Stol vden for Leyren, at see huorledis huer holt sig
 5 Mandeligst paa sin side. Borgerne vorde sig Mandeligen, som dennem vaar ocsaa mact paaliggendis. Kongens Krigsfolck forsømmede sig oc icke at sætte ind imod dennem, der som de kunde giøre dem størst skade oc forhindring.

10 Jblant andre befands ocsaa en frimodig Dansk Mand, som gaff sig fremmerst op imod Befestningen, oc bleff der skut aff Fienderne. Der hand fornam, at hand haffde
 15 577 faaet sit Bane Saar, da spranck hand karskeligen ned tilbage igien, ligeruis som hand ellers haffde gjort det met sin fri vilie vdi sin Velmact, oc icke veret saa nær paa Graffsens bredde, som hand ellers vaar, oc haffde nu Døden imellem begge sine Hender. Hand vogede sit Liff som en Helt oc døde som en Helt. Dette Ord oc Vidnesbyrd gaff hannem baade Frynt oc Fiende effter
 20 hans Død oc Affgang. Det Pomerske Krigsfolck, som Hertug Kazimarus oc Bugislaus haffde ført met sig, mente at dem burde ocsaa at beuise deris Mandom, effterdi Kongen vaar self saa nær til stæde, at hand kunde see oc mercke, huo der beuiste sig best imod Fienderne.
 25 Huilcket Kongen saare vel behagede, der hand saa, huorledis de sparde ingen Vaade eller Liffs fare oc brugte sig at sla oc skiude vden affladelse.

Borgerne haffde tuende store Fiender som dem trengde, oc finge vel saa stor skade aff Jlden som aff
 30 Fiendernis Haand. Nogle aff dennem vaare saa hefftigligen forbittrede at beskytte oc forsuare deris Stad oc Bolige, at de skøtte aldelis intet om deris eget Liff, oc fulde til lige met Volden, som vnderbrendis, mit vdi Jldens største Hede oc Lue. Saadan en wforfalsket Tro oc
 35 fast Kierlighed haffde disse Archoneser til deris Fødeby, at de vilde heller falde met hannem end staa paa

leffuendis Fod, den dag der hand vaar vndergaaen oc ødelagd.

Paa det sidste, der Borgerne vdi Staden fornomme, at der vaar intet vden Døden oc forderffuelse for øyne i alle Vraaer, ihuort de vende sig, da raabte en aff
 5 dennem, paa Menige mands vegne, vd offuer Volden, oc begerede at komme til ords met Biscop Absalon.

Et andet Billede af det 16de Aarh.s Sprog end det, som Litteratursproget giver, faar man ved at gaa til de 10 skriftlige Overleveringer, som ikke skyldes professionelle Skrivere eller Forfattere og ikke er bestemte til Offentliggørelse. Vi har bevaret talrige egenhændige Breve fra fyrstelige og adelige Personer i det 16de Aarh. Sproget i disse Breve staar gennemgaaende nærmere ved vor 15 Tids Dialekter og Almuetale, end det er Tilfældet med Litteratursproget; de viser altsaa, at 'det dannede Talesprog' i det 16de Aarh. har været mere dialektfarvet, end Litteratursproget giver Grund til at tro.

20

Brev fra Dronning Elisabet til Christiern den Anden (1524).

Den fordrevne Christiern den Anden opholder sig i Altenburg: han har sendt sin Hustru Elisabet til Nürnberg, for at hun kan 25 underhandle med sin Broder, Erkehertug Ferdinand af Østrig, og med sin anden Broders, Kejser Karl den Femtes, Fuldmægtig Johan Hannart om Hjælp til Kong Christiern, saa han kan komme tilbage til Danmark. Mest paafaldende i Retskrivningen er Brugen af y for [i], Skrivemaaden y/l, yn for opr. [ll, ld] og [nn, nd], samt den 30 fra Fransk paavirkede Brug af oy for [oa, wa]. Sprogpræget er nærmest sjællandsk.

Myn ydmygelygh kerelygh helssen ether nade ayl
 tyd tyl foren screued med wor here. Myn aler kereste
 here, werdes ether nade ad wyde, ad syden jegh hauer
 screued ether nade tyl, ded jegh hauer taled med myn
 5 bruder, och hauer hayn gyve megh for soyr, ad hayn
 hauer so møged ad betaled for myn bruder keyser oc
 for myn far far oc for hayn self, ad hayn self yke
 hauer møged af hans laynd wforset, och hayn mo self
 betaled hans skyld med klenode, dy hayn yke hauer
 10 peynyge, och befrykter hayn segh, ad dy Tyrker jeer
 ham self af hans laynd. Kayn jegh wel true, ad ded
 er af Salmanke rod; och meynte hayn, ad der som jegh
 wyle sete pant, da wyle hayn wel fly megh XX^m gylde.
 Wel jegh dogh gyue ham yder mer tyl keyne vor bryste,
 15 oc wel jegh begere yder myere af ham. Dogh dersom
 jegh yke kuynde kome noged af sted, da beder jegh
 ether nade, ether nade wel scryue megh tyl, wad jegh
 skal gøre. Och hauer Hanart rode megh, som jegh scref
 ether nade y system tyl, ad jegh skuyle blyue, yn tyl
 20 deyne dagh war ouer stad, och tøkes megh ad ded yke
 kuynde skade, och syger hayn, ad der som ether nade
 wel lade sele Maree, ad ether nade for yke myer for
 eyn X heyler Xij^m gylde, och om dy aynder yke heyler
 møged for. Ether nade wel scryuer megh tyl med dette
 25 same bud, wad ether nade wele er. Och saude hayn,
 ad wy ture yke wed ad sete wor lyt der tyl, och der
 som wy yke haude aynder, ad ded skuyle were lyden,
 ded wy skuyle fange der fore; och roder hayn yke ad
 sel dem nu, dy ether nade skuyle taue for møged der y.
 30 Aler kereste here, om deyn aynder wad hyelp myn bru-
 der wyle gøre wos, der som wy kuyde yke kome y vor
 laynd: da hauer hayn gyue megh so for soyr, ad der
 som hayn yke self er yeed af dy Tørke, da wel hayn
 hyelp os med alt ded, som er myes muelyght ad gøre,
 35 och hayn yke kuynde gyue os aynder soyr po deyne
 tyd. Aler kereste here, hauer jegh syet, ad ether nade

hauer yngen hus ether nade, ded kuynde gyue ether
 nade nogen rad; ~~X~~der for hauer her Jørgen och jegh
 tøktes got were ad begere af myn bruder yen, som
 kuynde were ether nade nøtygh, welked jegh hauer goyrt
 y ded beste meynyge, och hauer hayn soyrt megh, ad 5
 hayn ded gerne wel gøre, om ether nade wel haue.
 Wel ether nade, da wel jegh fly, so hayn skal sæte
 deyn tyl, som skal were ether nade gud; och welked
 ether nade beger, wel ether nade scryue megh ether
 nade wele der om. Aler kereste here, hauer jegh talet 10
 med Hanart om dy peynyge, som dy er os skyldegh y
 Brabant, om hayn hauer yngen befalynk po. Da hauer
 hayn soyrt megh, ad hayn yke hauer befalynk po, och
 wed hayn ynte der om ad syge, och syger hayn, ad
 hayn hauer hørt y myn far søster gar, ad ether nade 15
 hauer saut och loued, ad ether nade wyle byde y nogen
 ar, och myn farsøster har saut, ad hon wel hølyet tyl
 myn hayn, ad der som ded yke kuyde blyue, ded wy
 skuyle kome ylayde, ad jegh skuyle haue ded ad hoyle
 megh af. Kayn jegh yke fange aynder soyr af ham, 20
 och hauer jegh lade begere af ham, ad hayn wyle syge
 got for os for XX^m gylde wdy peynyge: da hauer hayn
 soyrt megh, ad hayn yke kayn ded gøre, och ded er
 ham yke muelycht adgøre, dy hayn hauer der yngen
 befalynk po. Hauer jegh och spurt, ad dersom jegh be- 25
 ger nogen rynger som af myn bruder, ad hayn yke
 weger megh ded. Tøkes ether nade, da wel jegh for-
 søge, wad jegh kayn fange af ham, och gyue ded ether
 nade tyl keynde. —

Och beder jegh ether nade, ded ether nade wel 30
 gyue megh forlof ad kome tyl ether nade, der som ded
 er mvelykt och ded er ether nade yke skadelykt. Och
 tøkes dy ayle same rodelycht were, ded jegh blyuer
 hus ether nade, yntyl soleynge wy kome tyl wor laynd
 ygen. Er et ether nade muelycht, da beger jegh ded 35
 ganske gerne. Her med ether nade deyn al sommek-

tegeste gud befalendes. Screued y Norenbergh wns-
dagh nest efter poske dagh.

Ether nades høstru
Elysabet.

5 **Brev fra Kristoffer Gøje til Birgitte Bølle**
(1566).

Kristoffer Gøje var Broder til Herluf Trolles bekendte Hustru Birgitte Gøje. Der findes en Række Breve fra ham til hans Hustru, Birgitte Bølle, skrevne under den nordiske Syvaarskrig. Nedenstaaende Brev er skrevet i de Danskes Lejr ved Skara den 19de Juli 1566. I Brevet bruges ofte *dt* for [ð], *o* for [ø] og *y* for [i].

Kyerre Byrrytte, thenn alssommechtygeste gudt hann werre altydt hoess theg och beware theg fraa all thenn deell, ther wndt er, och hann wnnde oss snartt adt 15 fynndes hylbredt och gladt, som jeg jnggenn twyffwel hauffwer paa, adt nest gudt hyelp well scheer, och kann jeg jcke fuull schryffwe theg tyll, saa fast som meg lenges effter theg. Kyerre Byrrytt, gyffwendes theg wennlygenn tyll kyennde, adt wy er nu ynn dragenn 20 wdy Swerryg, och hauffwer wy nu slauet wor leer wydt eenn kyoffstedt, som heder Schaare, och hauffwer bonnderenn jcke ennu wylle ganget oss tyll haannde, och hauffwe wy therfor brent och slauet yhyell, hwor wy er frem draugenn, och lygge wy nu paa sex myell ner 25 Hool wegenn og Ty wegenn; thenn alssommechtygeste gudt formyddels hanns kyerre sonn Jesum Chrystum hann wnnde oss eenn goedt ennde paa thenne lang warrenndes kryg. Och mottuu wyde, adt meg lyder well och oss alle sammenn, hwycket thenn alssommechtygeste gudt werre louffwyt for, och hauffwe wy ennu tyll thes haffdt goedt wnderholdyngg, saa wy hauffwer jnggenn noedt haffdt, och hauffwe wy ennu jnthet sonnderlycht folck fornummet, mann hwess folck ther er for haandenn, dy rommer alt for oss henn moedt Hoell

wegenn och Ty wegenn. Och hwort wor tog ennu wyder wyll begyffwe seg, weedt jeg jcke ennu nougenn encket bescheedt adt kunde schryffwe theg tyll therom; doch schalltuu jdermeer faa mynn schryffwelsse medt thet forste budt, ther steddes neer jgenn, och er ther 5 jcke kommet budt fraa oss, sydenn wy dro op, och kann ther jcke heller well komme budt fraa oss wdenn stoer lyfffaare, effter dy wy er saa langt jnn y landet. Kyerre Byrrytte, bedenndes theg gyerne, adttuu wylt schryffwe meg tyll, hwor theg lyder, och beder theg gyerne, adt- 10 tuu jnggenn sorg heller gremmels tager theg tyll, thy jeg hauffwer jnggenn twyffwel paet, adt gudt hann er jo hoess oss, och thet schall gaa well tyll paa wor syde; thenn alssommechtygeste gudt hann wnnde oss adt sporre gode tyner tyll wor schyff. Och schryff meg 15 ocsaa tyll, hwor lelyghedenn begyffwe seg medt thennom. Kyerre Byrrytte, gyor mynn wndschyuldyng for Claus Daa, for jeg jcke nu schryffwer hannom tyll, thy jeg fycket jcke adt wyde for eenn hall tyme, for enn buddet schuulle aff stedt, och kant thuu sy hannom, 20 hwor wor lelyghedt begyffwer seg, och sy hannom, adt hans folck och heste scharr jnthet. Och schryff meg tyll, om thuu kamst wel hyem jgenn, och hwor thet gaar hyemme tyll, och om Jesper hauffwer fort theg dy peng, och hwor mange dy war, och om ther er solt 25 nouget aff wort kornn och smor. Kyerre Byrrytte, jeg weedt nu jnthet andet adt schryffwe theg tyll paa thenne tydt, mann jeg wyll nu och altydt hauffwe theg thenn allssommechtygeste gudt beffalenndes; hann wnnde oss adt fynndes snart hylbredt och gladt. Lader Frans 30 Banner, Eryck Pudbusch, Ole Morssenn och Eryck Hardennbyerre sy theg mange gode netter. Schryeffwyt y leryt wydt Schaar fredagenn nest for sancty Jacop dag datum mdlxvj.

Crystoffer Gøye. 35

Den Udvikling af Litteratursproget, som det 16de Aarh. viser, fortsættes ikke i det 17de. Den „lærde Tids“ Ærbødighed for Latinen og den klassiske Litteratur fører til, at Brugen af Modersmaalet i Litteraturen indskrænkes. Mens Reformationskampene udfægtedes i danske Stridsskrifter, og dansk Historieskrivning blomstrede i Slutningen af det 16de Aarh., skrives i det 17de Aarh. næsten al teologisk og historisk Litteratur paa Latin. Man manglede ikke i det 17de Aarh. Interesse for dansk Sprog, men man troede at fremme dets Udvikling bedst ved at nærme det til de klassiske Sprog, især Latin. Naar de lærde benyttede Modersmaalet, var det mere eller mindre i en pedantisk, af Latinen paavirket Stil, smykket med **latinske og græske Ord**, som nedestaaende Prøve af Arrebo viser, og de faa Forsøg, man gjorde, paa at udtrykke sig om højere, f. Eks. filosofiske, Emner paa Dansk faldt meget uheldigt ud.

Ogsaa i det 17de Aarh.s poetiske Sprog viser Klassicismen sig. Mens den ældre danske Poesi kun tager Hensyn til Rytmen, ikke til Stavelsernes Antal, søger Arrebo i sin Oversættelse af Davids Salmer ogsaa, i Overensstemmelse med den klassiske Poesi, at gennemføre Regelmæssighed i Stavelsetallet, og i sit Hovedværk „Hexameron“, et Læredigt om de seks Dages Skabelse, fører Arrebo den danske Digtning endnu længere ind paa Kunstpoesiens Baner, dels ved at benytte de kunstige Versemaal, Heksametret og Aleksandrineren (seksfodet Jambe), dels ved at indføre det mytologiske Billedsprog og den ophøjede Stil, som Beundringen for den latinske og græske Poesi allerede havde gjort moderne i andre Lande.

I de højere Stænders Skrift og Tale trængte i Slutningen af det 17de Aarhundrede talrige **franske Ord** ind.

Anders Arrebo: Fortale til Kong Davids Psalter (1623).

Anders Arrebo (1587—1637) blev i en ung Alder Biskop i Trondhjem, men snart efter igen afskediget. I Aarene efter sin Afskedigelse oversatte han Davids Psalmer paa Vers til kendte Salmelodier.

Hæderlige, Høy oc Vellærde Mænd, Superintendentter, Prælater, Cannicker, Probster, Præster oc menige Clerici vdi Norriges Rige, ønskis Naade oc Fred, fryd oc glæde i den hellig Aand, aff Gud vor Fader, ved 10 vor HERre JESUM Christum.

Hvis den Høyopliuste *Doctor Gentium* Apostelen Paulus, *Reverendi Clarissimi doctissimi & honoratissimi viri!* in genere oc i Almindelighed berømmeligen taler om det euige lijffs vey oc Lærdom, den hellige 15 Bibelske Scrifft (til de *Rom. 15. v. 4*), Nemlig at den i Pennen forfatted oc bescreffuen er oss til lærdom oc vnderwijsning, Paa det wi skulle haffue haabet formelst tolmodighed oc samme Scrifftes trøst; Oc huis hand atter i lige mening med forvexlede Ord formelder 20 til sin Discipel *Timotheum* (*2. Ep. 3. v. 16—17*): Den gantske Scrifft er indblest aff Gud oc er nyttelig til Lærdom, til Straff, til Rettelse oc til Optuctelse i Retfærdighed, at det Guds Menniske kand være fuldkommet oc bered til alle gode Gierninger, — Lige det 25 samme maa wi met største billighed *in specie* oc i serdelished scriffue oc berømme om den ædle Bibelkiern, den Siel- oc Hierteklingende Kong Davids Psalter, Cither oc Harpe, huilcken den Guds Mand Lutherus berømmeligen kalder den lilde Bibel oc *Enchiridion*, aff den 30 hellig Aand selff paa det allerkorteste oc mesterligste sammenscreffuet; *Melanthon titulerer* den en Krone oc Blomme for alle de Scriffter i Verden er; *Major* en kostelig Sielens Vrtegaard met jdel Hierte- oc Siæle-

quegende Roser oc Violer, vel besat oc beplanted, Foruden huis wbescriffuelig Roesz oc Loff den ene aff Fædrene offuer den anden paa denne dyrebar Bibelperle anvender oc henlegger. —

5 Da, effterdi Psalteren (som sagt er) i sig selff er saadan en offuervettis klar, sød oc liflig Bibelkiern oc ræt gyldene siælens Krone; Wi oc see, hurledis atskillige omliggende *Nationer* oc Tungemaal inden oc vden Kircken Sangvijsz hafue ført sig den til Gude-
10 lig brug oc nytte; Der end oc, for det tredie, haffuer været mange Gudfryctige oc Davidelskende Christne i disse Lande, som haffde lenge siden gierne seet den paa vort Danske Tungemaal i lige maade at være vdgangen: Da er nu saadant i JEsu Naffn effterkommet,
15 saa den Christelige Læser her haffuer det offtebemelte Davidiske *Psalterium* Sangvijsz paa vort Danske Maal vdsat oc forferdiget, icke saa meget *accurat* som det sig burde oc som *Materiens* fordrefflighed fordrer oc esker, Men som ieg denne første oc besuerligste gang
20 best kunde oc formaatte: Texten (som forhaabis) vden stor gewalt oc misztyding; Oc det icke vnder de fremmede Franske Toner, som den gemene Almue icke enten lærd hafuer eller (maa skee) ald sin Liiffs tid lære skulde, men vnder saadanne *Melodier*, som vdi *cythara*
25 *Lutheri* oc vore Psalmebøger findis oc ellers i vore Christelige Huse giengse erre oc skøt huer *Vican* oc Legmand icke wbekante; Huilcke oc i sandhed allerstørste parten bode i *gravitet* oc sødhed (naar ellers Texten met sine wmensurerede Rijm der vdi inted ind-
30 passer oc formelodier) bære prisen for de andre, om mand ellers *ἀνευ προκρίματα* oc *wpræjudicertig* vijsz der om *criticere* oc dømme vil oc ey paa Atheniansk maneer lade oss det ny oc fremmede saa vel befalde, wi der offuer wfor nødnen skulle forkleinre, laste oc forkaste
35 vort eget.

Men om icke Texterne her allevegne sig saa vel

met Tonerne, som det sig burde, bequemme, Ombedes den veldømmende *Musicant* vilde mig det gunstelige til beste holde, Anseendis saadant at være det allerbesuerligste i dette ringe Arbejde, besynderlig nu Jssen i slig maade første gang brydis. Til met er David en *Autor* oc Geistlig Poet fuld aff den Hellig Aand, saa
5 hand for Aandtzens offuerflødige Rijgdoms skyld falder aff en *materia* oc *genere dicendi* i en anden, oc offte i en Psalme baade lærer, formaner, trøster, truer, spaar, beder oc tacker etc. Met huilcke Stycker en *Melodi*
10 oc Tone sig icke saa passe oc arte kand som Konsten ellers fordrer oc vdkræffuer.

Peder Syv:

Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog

(1663).

15

Naturligvis er det ikke i alle Bøger, at det danske Litteratursprog i det 17de Aarh. fremtræder i den stive, af Latinen paavirkede Form som i ovenstaaende Stykke af Arrebo; der fandtes ogsaa i den lærde Tid Mænd, hvis Interesse for Modersmaalet var forbundet med Forstaaelse af dets nationale Ejendommeligheder. I første
20 Række blandt disse staar Peder Syv, hvis Syslen med Folkeviser, Ordsprog og Ordbogsarbejde gav ham mere Forstaaelse af det danske Sprogs Væsen og finere Sans for dets Renhed, end de fleste havde. I „Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog“ anstiller Peder Syv Betragtninger over Modersmaalets og de med dette
25 beslægtede Sprogs Alder, Oprindelse og Ejendommeligheder. Senere udgav han „Den danske Sprogkonst“ (1685), en dansk Grammatik paa Dansk; dens eneste udgivne Forgænger, Erik Pontoppidans „Grammatica Danica“ (1668), var paa Latin, og ogsaa Syv maa undertiden i sin Grammatik tage sin Tilflugt til
30 latinske Forklaringer, idet han ikke vil kunne udtrykke sig klart paa Dansk.

Enddog mand skal beflitte sig paa de beste sprog, det Hebraiske, Grædske og Latinske oaf., hvilket hør de lærde til, saa og paa det Franske, Vælske oas., hvilket 35

de i synderlighed skulle gjøre, som ville rejse elder om-
 gaaes med mange: Saa bør det dog en hver at vide sit
 fæderneland den skyldighed og lade see sin fliid vdi sin
 moders-maal til grunde at forstaa og med vindskibelighed
 5 at forbedre, i henseende, at de som anvende stoor umage
 paa fremmede sprog, men lade sit eget ligge og foracte
 det, ere de huusholdere ikke ulige, som med sin egen
 skade ere omhyggelige at vide oc beskikke fremmet hand-
 tering, men i deris eget ere de blinde og uagtsomme.
 10 Enten at meniskene kædes ved sit eget og hafve lyst
 til fremmet, elder-og fordi de ere begierlige at vide for-
 meget og derfor glemme sig selv. Mand vil helder vide
 mange ting end faa vel. Mand vil være mester i frem-
 mede sprog og hafver ikke endnu lærd sit eget. Det
 15 holdes skammeligt, om nogen forseer sig med en bog-
 stav i andre sprog, men i vort eget forsee vi os mogsen
 i hvert oord. Vi foracte os selv og derfor foragtes.

Vi ere alde omhyggelige for at dyrcke vor fæderne-
 lands joord, men ikkun faa, og det med føje fliid, ville
 20 vort fædernelands sprog forarbejde og frugtbargiøre;
 maa ske fordi at der fra hentes større, men her mindre
 nytte. Dog hafver et hvert folck aldtiid hulded sit sprog
 for det ypperligste. De kaldtes Barbariske, som brugte
 et fremmet sprog, ligesom vi tidt kalde det Valsk oc
 25 Pludervalsk, som vi ikke forstaa. Saa kaldte Hebræerne
 de Ægypter Barbariske, hvilke dog Herodotus og andre
 hulde for et lærdt folk. De Græker gafve sig ud for at
 tale meget reent, de Slaver kaldte sig saa af Slava o: ære,
 berømmelse, men andre folck kaldte de Niemzy eller
 30 Stumme. De Araber og Tyrker kalde alde andre Agam
 o: Barbariske. Hvis nu ikke andre og ære deris eget
 sprog, da ere de baade utaknemmelige mod deris fæderne-
 land, til hvis beste enhver er fød, saag dem selv skade-
 lige, i det de foragte det sprog, hvor i de lettest kunne
 35 naa fuldkommenhed, og hvoraf, saa fremt de tænke at

forestaa noget lovligt i deris fæderneland, en hver kand
 hafve sig ære oc gafn at forvente.

Om det Cimbriske sprogs ypperlighed og
 vide udbredelse.

Vel er det Cimbriske sprog eet af de ældste her- 5
 kommende fra Babel, hvor de bablede, fablede og fam-
 blede paa oordene, saa at de ikke ret taleder elder for-
 stode dennem (enddog Harszdorf meener at vore for-
 fædre ikke vare med i dende Babels bygning og sprogenes
 forvirring); dog alligevel er det ikke det alderældste, som 10
 Goropius Becanus mangesteds i sine skrifter foregifver,
 fordi det hafver de fleste eenstafvelses-oord. Thi da var
 jo de Siners sprog det ældste, hvor fast alde oord bestaae
 af een stavelse; Hvor om siden skal tales. Saa hafver
 og Simon Stevin samled i det Tydske sprog ved de 2170 15
 eenstavelses Stam oord, i det Latinske 163, i det Grædske
 265. Jeg holder for, at det æld-gamle Cimbriske sprog
 kommer meere overeens med det Hebraiske end med
 det Grædske eller Latinske og er derfor ældre end disse
 tvende. Men her skal mand vide, at førend Odin kom 20
 i disse lande, hafde vort sprog større lighed med det
 Hebraiske end siden, eftersom det blev forblandet der-
 efter med de Asers sprog, saa at det, som i vort sprog
 kommer overeens med det Hebraiske, er af det ældste
 sprog for Odin, men det, som gaar vidt derfra, er kom- 25
 met hid ind med Odin. —

Dog kand mand ikke negte, at vort maal jo hafver
 laant nogle oord af det Grædske oc Latinske. F. E.
 Tempel, Kirke, Kapel, Alter, Offer, Oblater, Biskop,
 Skole, Fest oaf., hvilke ere indførde tillige med den 30
 Christelige troo. Men hvo der vil sige, at Næse, Fader,
 Fisk, Folk oas. ere komne af de Latinske Nasus, Pater,
 Piscis, Volgus, hand maa og sige, at de Cimbrer vidste
 ikke at næfne deris Næse, Fader, Fisk og vare ikke
 folk, men umælende, førend det Latinske maal opkom; 35
 hvilket tilsammen er urimeligt. Mange ere derfor heel

ubesindige her udi, i henseende at strax de finde et oord stemme noget over-eens med Latinen elder Grædsken, flux raabe de: Ja, heraf er oordet kommet! og gjøre sig ikke mindre til her af end Archimedes, der hand raabte Hevreaka! ei betænkende, at ligesom meniskene hafve fellis tale, saa hafve de og tidt fellis oord.

**Thomas Kingo:
Keed af Verden og kier ad Himmelen**
(1681).

10 Kingos Salmer er omtrent det eneste af det 17de Aarh.s Poesi, som endnu har Livskraft. De to Dele af „Aandeligt Sjungekor“ (1674 og 1681) tilegnede han henholdsvis Kongen og Dronningen med kraftige Ord om den danske Aands og det danske Sprogs Ret.

1 Far, Verden, far vel!

15 Jeg keedis nu længer at være din Træl;
De Byrder, som du mig har bylted oppaa,
Dem hvister jeg fra mig og vil dem forsmaa;
Jeg river mig løsz, og jeg keedis nu ved
Forfængelighed, Forfængelighed!

20 2 Hvad er det dog alt,
som Verden opsminker med fauer Gestalt?
Det er jo kun Skygger og skinnende Glar;
Det er jo kun Bobler og skrattende Kar;
Det er jo kun Ise-skrog, Skarn og Fortred,
25 Forfængelighed, Forfængelighed!

3 Hvad er mine Aar,
som smugende svinder og snigende gaar?
Hvad er min Bekymring? mit Tankefuld Sind?
Min Sorrig? Min Glæde? mit Hovedis Spind?
30 Hvad er mit Arbeyde? min Møye? min Sved?
Forfængelighed, Forfængelighed!

4 O Riigdom og Guld,
Du Jorderiigs Afgud i skinnende Muld!
Du est dog af Verdens bedragelig Ting,
Som voxer, aftager og vexlis omkring;
Du est dog, i høyeste Mercke og Meed, 5
Forfængelighed, Forfængelighed!

5 Ach, Ære, hvad er,
Hvad er dine Kroner og Krands du bær?
Misundelse sidder dig altid paa Ryg;
Du hemmelig stødis og sielden est tryg! 10
Du ofte der snubler, hvor andre de glee;
Forfængelighed, Forfængelighed!

6 Ach, Yndist og Gunst!
Du hastig opførte og faldende Dunst!
Du konstig opblæsere, hvegende Vind, 15
Som tusind har Øven og dog løber blind;
Hvad est du, naar mand dig ved Soolen hâr seed?
Forfængelighed, Forfængelighed!

7 Ach, Venskab og Troo,
Som alt efter Lykken veedst Fløyet at snoo! 20
Du smukke Bedragere, heldige Skalk,
Som skuffer saa ofte i Drøfvælsens Kalk;
Du est, som og jeg af Forfarenhed veed,
Forfængelighed, Forfængelighed!

8 Ach, kiødelig Lyst, 25
Som mangel med dødelig Læber har kyst;
Dit fengende Tynder, din flyvende Gnist
Hâr mangel i ævige Luer henhvist;
Din Skaal synis Hunning, men Drikken er leed
30 Forfængelighed, Forfængelighed!

9 Saa far da, far vel!

Du skalt nu ey lenger bedrage min Siæl;
Bedragelig Verden, jeg takker dig af
Og synker dig ned i Forglemmelsens Grav;
5 Jeg lengis at bøde min Sorrig og Nød
I Abrahams Skiød, I Abrahams Skiød.

10 Der skal mine Aar

Bygndis i Ævigheds deylige Vaaer;
Der skal ikke Dagen ved Solen opgry,
10 Ey Maanen tilmaale mig Næde og Ny;
Men JESus er Solen, hvis Straaler er strød
I Abrahams Skiød, I Abrahams Skiød.

11 Min Rigdom og Guld

Skal være af idel Bestandighed fuld.
15 Dend skal ikke Tyven bestiele mig da,
Dend skal ey Spitzfindighed skakre mig fra.
Min Rigdom er fri for ald Jorderigs Stød,
I Abrahams Skiød, I Abrahams Skiød.

12 Jeg Ære skal faa

20 Fra Thronen min JESus hand sidder oppaa.
Mig Kronen skal givis med Herlighed fyldt,
Med Blodet af Lammet alt over forgyldt.
Dend faar jeg, om Satan end selv det fortrød,
I Abrahams Skiød, I Abrahams Skiød.

25 13 Med Yndist jeg skal

Fremskinne blant Englenis hellige Tal.
Misundeligt Øye mig ikke skal see,
GUDs Ansigt mig altid i Øyne skal lee.
30 Der skal jeg bespotte dend avindsyg Død
I Abrahams Skiød, I Abrahams Skiød.

14 Der hær jeg en Ven,

Min JESus, som elsker og elskis igien.
Mit Øye der seer ham saadan som hand er,
Hand Kierligheds Himmel-blusz stedse frembær.
5 Ved Aanden staar Kierlighed ævig i Glød
I Abrahams Skiød, I Abrahams Skiød.

15 Min Lyst og min Fryd

Forfriskis ved Engle-basuner og Lyd.
Men GUD er ald Lysten for mig og for dem!
10 Far op da, min Siæl, og ald Verden forglem!
Men glem ey, at Lysten er ævig og sød
I Abrahams Skiød, I Abrahams Skiød.

En mere utvungen Sprogform, end den egentlige Litteratur viser, kan man i det 17de som i det 16de 15 Aarh. finde i den Slags Optegnelser, der ikke er skrevet med Offentliggørelse umiddelbart for Øje: Dagbøger, Erin- dringer og Breve. I Stedet for det egentlige Litteratur- sprogs stive Sætningsbygning og logisk-tørre Udtryksmaade kan man i saadanne Optegnelser finde en Fremstilling, 20 der ganske vist ofte er skødesløs og uklar, men paa den anden Side har noget af den daglige Tales Naturlighed og Friskhed. Ordformerne i saadanne Optegnelser af- viger endnu i det 17de Aarhundrede ofte fra Litteratur- sprogets og viser, at det dannede Talesprog endnu paa 25 den Tid har haft mange Former, som nu kun findes i Dialekter og „simplere“ Tale.

Breve fra Christian den Fjerde

(1644).

Den store Mængde egenhændige Breve fra Christian den Fjerde, som er bevaret, giver et tydeligt Billede af Kongens udprægede Personlighed; nedenstaaende tre Breve er skrevet under Krigen med Sverige 1643—45.

Danmarckis Riigis Raad, som tilstede Erre, tiil hande.

Eptherdi Ieg Seer och formercker dageligen Io Mere
10 och mere, Huad last mig uyl pabyrdis med dii fangen
Suenske, Man faar Eptherhanden, Och ded Sleet inted
Er myn mening, at ieg allene uyl føde dem, Mens uyl
deele dem yblandt Riigens Raad och sa omkring y Riiget,
Aldenstund ded Er Ett werck, som Ieg ingen Arsag haffuer
15 giiffuen tiil, Mens Er mig pakommen, som Huermand
bekendt Er, Huorfor Ieg formener, At kriegslasten Bør
aff huerman bekostis Och inted aff *Cronen* allene, Som
Ieg nu Seenisten lod Eder forsta. Om huilcken leiligh-
hed y mig Ochsa skal lade forsta Eders Betenckende
20 Saoch fornemme Adelens Meening derom.

Myn mening Er, at tog man ingen til fangen, Mens
Slog dem Ihiel, Endten dy waar aff høie eller laaue
slags, da fyck man Ende derpa, Ellers fortehrer uy Oss
selffuer Om Sonst. Och skulle mueligdt icke mange aff
25 deris Bønder Soldater haffue stor liist tiil at bliffue ued
handtuerckit, Naar dy mercker, at ded uyl saledis som
sagdt Er gaa tyl. Huilckit man skulle *Notificare* den
Suenske *generall* y Skaane. *Vale*. Rossenborg Den
29 febru. Anno 1644.

30 Christian.

Chanseleren H. Christian Tommissen til hande.

Eptherdi Ieg haffuer befahliit, at Christi daab Skal
Maliis Bag pa ded skiib, som kaldis Trefoldighed, Och

der falder Et *dubium* for, Endten samme *historia* skal
Maalis *more Antiquo*, Att den Røst aff hymmelen hørd-
tis, Och den Helligand, som kam y En duis lignelse
offuer Christum, Sais *in ipso actu Babtismatis*, Eller
och dentiid Christus Stod op af wandit och trad pa 5
landit, Som *Mathæus* y siit 3 *capittel* skriffuer, Da
skall dy Høiilerde siig Erkleere, huilcken Maner Maleren
Seckerst haffuer at følge. *Vale*. Køben. Slot den
5 *Martij Anno* 1644.

Christian. 10

Riigens Hoffmeister til hande.

Du skaldt lade kalde for dig alle *Doctores Medi-*
cinæ och dennom befahle, at dy skal stycke hoffue-
derne sammen och *consultere*, Huad Ieg skal bruge, at
Ieg kan bliifue *Restituerit* y myt hoffuit, huorudi ieg 15
continuerlig haffuer uerrit besuehrit, som Ieg aldtid
waar drucken, Siiden den tyd miit Øhre bleff slagen y
sønder, den tyd dyn broder knud bleff skamfehrit och
Eyler bleff død, aff huilckit Slag ded høier Øiie fyck
skade, att Ieg seer indted dermed, der dog Øiestenen 20
ingen skade fick. Om Natten kan Ieg, gud uerre loffuit,
well soffue paa 4 tymers tyd, Och Naar Ieg daa Staar
op Och bliffuer en tiime eller thu oppe, Daa kan Ieg
siiden Soffue En tyme Eller thu Igen. Om Epthermid-
dagen ued tre sleet indtil flux ud paa Afftenen Er Ieg 25
sa Søftnig, at Ieg Neppeligen kan holde myne Øien
aben, Dog Naar Ieg setter mig lydit Neder at soffue, da
forgar ded mig udi Ett korther och Ringer.

Vale. Aff frederigsborg den 24 *Decem. Anno*
1644.

Christian 30

Leonora Christina Ulfeldts Jammersminde

(1674).

Christian den Fjerdes Datter, Leonora Christina, gift med Korfitz Ulfeldt, sad som Fange i Blaataarn i Aarene 1663—85, idet hun antoges at være delagtig i sin Mand Korfitz Ulfeldts landsforræderske Planer. I Aarene 1674—85 nedskrev hun sit Jammersminde, en Skildring af Fangenskabet. Fremstillingen i Jammersmindet er i ualmindelig Grad let og klar. — Brugen af store Bogstaver er ikke Haandskriftets.

10 Den 9. *Augusti* om Morgen, der Klocken war 6, kom Slozfogden ind, bød Goed Morgen oc spurte, om wii wille haffue Brendewiin. Ieg suarte intet. Hand spurte Maren, om ieg soff. Hun suarte icke att wide ded, gick til Sengen oc gjorde mig samme Spørszmaal.

15 Ieg tackede: ded war den Slags Drick jeg aldrig haffde smagt. Slozfogden snackede med Maren, war meget glad tilig paa Dagen, fortelte sine Drømme, som hand vden Tuiff sig *finguerte* for att haffue noget att sige.

20 Hand sagde hender himligen, att hun skulle komme til Dronningen, oc befoel hender att sige høyt, ded hun begierte lit att gaa vd. Hand sagde sig at wille bliffue saa lenge hoesz mig, indtil hun kom igien, huilcket hand oc gjorde, talte nogle Gange til mig oc spurte: Om ieg noget begierte? Om ieg haffde soffuet? Om

25 Maren haffde wel waaget? Men hand fick ingen Suar, huor for Tiiden bleff hannem flux lang. Hand gick vd oc ind i Trappen, sang en Morgen Psalme, raabte snart paa en, snart paa en anden, som hand dog wel wiste icke ware tilstede. Der war paa de Tiider en wed Naffn

30 Ion, som bar Madden med Raszmus Taaren-Giemmer; den kalte hand offuer 40 Gange paa oc ded vdi en Sang, tog Tonen høyt oc law, skreeg stønnem, høyeste hand kunde, suarte sig selfuer oc sagde: „Far, he isz dar nicht, he isz, som Gott! dar nicht“; skaagger loe

35 aff sig selfuer, tog saa paa att raabe igien, enten paa Ion eller paa Raszmus, saa mig syntist, att hand haffde

smagt Brendewiinen. Imod 8 Slet kom Maren igien oc sagde, att der kom wist imod Middag tuende Quinder, som skulle løsze hender aff. Effer nogen Samtale, Slozf. haffde med Maren, gick hand vd oc lucte Dørene. Maren fortelte mig, huorledis Dronningen haffde laded hender 5 for sig fordre oc adspurt, huad ieg sagde oc huad ieg gjorde, oc att hun haffde suart, att ieg laa stille for mig hen oc talte intet. Dronningen haffde spurt om ieg græd meget. Maren suarte: „Io wist, hun grædder for sig himmelig.“ „Thi“ (sagde Maren) „haffde ieg sagt, att I 10 icke græd, saa haffde Dron. tenckt, att I icke haffde endnu nock att græde for.“ Maren adwarede mig, att en aff de toe Quinder, som skulle tage ware paa mig, war Kongens Skomagers Quinde, en tydsk oc meget wel lied af Dronningen. Hendis Majt. haffde brugt hen- 15 der Vldrich Christian Gyldenløwe vdi sin raszende oc fortuiffende Sygdom, aff huilcken hand døde, att betienne, oc galt samme Quindis Ord meget hoes Dron.

20 Den anden Quinde wiste Maren icke huem skulle were, men for^{te} haffde talt med Dron. vdi Marens Nærwærelse oc sagt sig icke eene hoesz mig att torde were. Quinderne komme icke førend om Effer-Middagen ved 4 Slet. Slozf. ledsagede dennem oc lucte op for dennem. Den fremmeste war Skomager Quinden wed Naffn Anna, som i gemeen altiid wille haffue Orded. Den anden war 25 Kongens Sadel-Knechtis Quinde wed Naffn Catharina, ocsaa en tydsk. Effer Helszen sagde Anna, att de aff Henders Majt. Dronningen ware befalet en Dags Tiid eller toe hoesz mig att were oc mig att opwarte. „Vdi Guds Naffn!“ suarte ieg. Anna, som war meget be- 30 schæfftig, spurte mig oc sagde: „Wil de Frue ock wat hebben? Se kan het man seggen, so wil ick bii de Königinne darumb anholden.“ Ieg tackede hender oc sagde, att ieg wel war nogle aff mine Klæder begierendis, som tuende Nattrøyer, en silckebunden oc den an- 35 den aff huit-noppet Tøy, min Brystug, noget paa mit

Hoffuet, miine Kamme oc for alting min Been-Balsam-Bysze, huilcken ieg høyt behøffuede. Hun sagde ded med forderligste att forrette, huilcket hun oc giorde, gick paa Stand oc ded anbragte. Forneffnte bleff mig
 5 altsammen wed Slozf., der Klocken war 6, tilstillet saa nær som Balsam-Byxen, som sagdis att were bortkommen, vdi huis Sted mig en Blick-Buddicke med heel slet Slag-Balsam igien bleff giffuen. Der Afften Maaltiid skulle holdis, deckede Cathrina paa en Stoel for min
 10 Seng, men mig lystede intet att æde, begierte en Zitron med Sucker, huilcken ieg oc bekom. Slozfogden satte sig med de tuende Quinder til Bordz oc tiende dennem i Steden for Spillemand, saa att man ey skulle haffue sagt, att de ware vdi Græde-Huusz, men wel vdi Gille-
 15 Huusz. Ieg bad Gud inderlig om Siælens Styrcke oc Taalmodighed, att ieg mig ey skulle lade irre. Gud bøn-hørte mig, hands Naffn wære æret! Der Slozf. war Sladder oc Latter iræt, bød hand Goede Natt effter 10 Slet, sagde til Quinderne, dersom de wille noget, skulle
 20 de bancke, Taarn-Giemmern war neden vnder. Der hand begge Dørene haffde tilluct, stoed ieg op, oc redde Cathrina min Seng. Anna haffde en Bønne-Bog med sig, der aff læste ieg Afften-Bønnen oc andre Bønner for dennem, lagde mig oc bød dennem Goede Natt.
 25 De lagde sig oc vdi en Slag-Benck, til dennem war op-reed. Ieg soff da oc da, stackede Søffne tillige.

Johan Monrads Selvbiografi

(c. 1690).

Johan Monrad (født c. 1640) var en Præstesøn, som ved sine
 30 vindende Egenskaber naaede ret højt i Samfundet; han blev i en Alder af over 40 Aar forlovet og gift med den smukke og rige unge Adelsdame Mette Sophia Krabbe; en Tid var han Landskommissær paa Fyn, men levede senere som Godsejer; han blev adlet af den danske Regering. — I endnu højere Grad end om Jammersmindet

gælder det om hans egenhændige Selvbiografi, at den fjærner sig fra det almindelige Litteratursprog. Den er ejendommelig ved sit naturlige, men ubehjælpsomme Udtryk for Naturfølelse og Forelskelse; Sproget er utvungent, tit malende, undertiden dog uklart ved Forfatterens Skødesløshed: han bryder sig kun lidt om en klar
 5 Sætningsbygning og udelader ofte Ord eller hele Led i Tanke-rækken, som Læseren antages selv at kunne udfylde. Franske Ord bruger han i endnu større Omfang end Leonora Christina.

Dend 20. Nov. Ao. 1681 reiste Jeg fra Kiøbenhavn, d. 21. om een søndag waar i Hellsingborg Kirche och 10 hørte Swensk Predichen, logerede till Brødisz. Dend 22. Nov., effteratt Jeg om natten logeret i Saxstrupe kroe, som da effter krigen saa lijgere een Røfwerkule, och Jeg laae paa benchen om natten och lod min Dreng sidde och waage, kom Jeg till Lund, drog ind till Per
 15 Persøns, dend lystige Mand, som siden alltijd tog saa megett mitt partie, skichede Bud op till Lundegaard, som wærett førige Bispersz residence och fru Mette Rosenkrantz nu i boede, wed min thienere att lade giøre min compliment. A. Bille waar same thijd udreist paa
 20 jagt, men kom strax bud effter ham ofwer halsz och hoed; hand førde mig paa sin stue, och som hans Moder laa syg och wed sengen, der wj gich ned i Salen, bad Jeg, hand wille først gaae ind till Sin Moder som syge folch er iche altijd belejligt, och see om dett
 25 waar hinde belejligt. Hand gich ind och bad Sin Syster Mette Sophia Krabbe wilde tage mod mig med ham. Jeg hafde kast mig i et windwe ud till hafwen och saa paa den, A. Bille kom ud, hans Syster stod i døren och tog imod mig med saadan obligeante och artig maaner,
 30 att Jeg blef gandske bestyrtz och confus och motte bekiende wed mig self, att af alt dett Jeg hafde seett i werden, hafde Jeg endnu intett seett hindis lijge, och dett waar kon enda dend første aboard. Jeg kom ind i stuen, S. Fru Mette Rosenkrantz reiste sig op i sengen
 35 och tog mig i faffn; kom siden til bordsz, och Jeg motte

ofwer alt jo meere och meere forundre mig ofwer den
 extraordinaire esprit och civilite, der fullte Jomfru Mette
 Sophia Krabbe i ald hindis discours och ald hindis com-
 portement. Hundrede urolige tancher fullte mig till
 5 sengs. Om anden dagen, Per Persøn, Alexander och
 Voldborgh kom op paa gaarden, Mette Sophia, Mette
 Sophia, dett waar ald min forundring. Om afftenen,
 Jeg kom ind i hindisz lille smuche Cammer med hindisz
 Bror och Jomfru Helle Lyche, Jeg hafde alt mitt for-
 10 nøden, da Jeg dog nysz war kommen ind af Lander,
 och forgyldningen waar enda intett slitt af S. Gertrud,
 att Jeg kunde dog nogenlediszournere till dend agre-
 able conversation; agreable maa Jeg well sige, thi Jeg
 remarquerede i ald Jomfru Mette Sophia Krabbesz dis-
 15 cours den Gudszy frygt, den dyd, dend innocence, dend
 esprit och høflighed, att Jeg i sandhed motte høre dett
 an med forundring. Hindis person och taille syntis
 mig dend alleravantagieuseste af alle de, Jeg hafde seett,
 hindis maaneer at klæde sig paa saa rijg och saa well
 20 choiseret, att Jeg hafde well intett tencht att fundett
 saadan noget i disse lande. Axell Gyldenstern kom
 der och som een Bejlere och diverterede Compagniet.
 Jeg fulte Jomfruen i Lunde kirche, gaf hinde een afften,
 da dett lugtede intett well, een liden guldbalmsombyse
 25 — hindis Moder sagde, hun motte noch tage den, ellersz
 hafde hun intett tagett den — och passerede der saa
 otte dage, som Jeg kand sige med sandhed waar den
 agreableste och fornøjeligste tijd af ald min liffsz tijd.
 Jeg skulle till att reise bort — A. Bille fultis med —
 30 och tog affskeed om morgenen, da Jomfruen i sitt
 kniplingsz Nattsætt och dend røde fløielsz Natthue,
 — thi hun hafde intet faaett stunder att klæde sig
 anderledisz paa, och dette sætt gaff hinde een usigelige
 yndelighed — inde hosz sin Moder tog affskeed med
 35 osz. Jeg wiste intett self, hwor dett waar fatt med
 mig. Jeg leete effter mig och kunde intett finde mig

self nogenstedsz meere; dend admiration och estime for
 denne lille Jomfrue och een passion och lengsell, som
 hafde indtagett mig, kand Jeg intett betegne. Andersz
 Jenson, da fogett paa Swenstrup, fullte osz ofwer sun-
 dett, och som Jeg i Hellsingør drach paa Jomfrue Mette 5
 Sophia Krabbis skaall, motte Jeg gaae i een krog for
 at dølge dett; Jeg kunde iche holde mig for graad, att
 Jeg tenchte paa den dydige siell och de mange onde
 och uwerdige Mennisker hun wille blifwe anfedtet af.

Ludvig Holberg.

10

Holberg benytter dansk Sprog i et Omfang som ingen før
 ham. „Peder Paars“ og Komediene er uden egentlige Forgængere
 i dansk Litteratur, og i en Række af større og mindre Værker be-
 handler Holberg i letforstaaelig Fremstilling historiske, økonomiske,
 moralske og andre Emner, som før hans Tid i Regelen behandledes 15
 paa Latin eller i hvert Fald i en Form, som ikke gjorde dem
 skikket til Læsning for andre end Fagmændene.

Videnskabelig Interesse for dansk Sprog har Holberg ikke;
 det er først, da han bliver gammel, at det morer ham at gøre sig
 bekendt med Dansk paa et ældre Sprogtrin og at udfinde Ords og 20
 Talemaaders Oprindelse. Derimod har han baade Interesse for og
 Kærlighed til dansk Sprog som praktisk Meddelelsesmiddel, som
 levende Tale- og Litteratursprog; han dadler dem, som ringeagter
 det og ikke vil bruge det, og selv finder han det ikke vanskeligt
 at udtrykke sig paa Dansk. Han ønsker kun, at Litteratursproget 25
 havde større Fasthed; Dansk var jo paa den Tid kun halvvejs et
 Kultursprog, og Holberg. Elskeren af Orden og Regelmæssighed,
 lider under Følelsen af Usikkerhed overfor, hvad der er sprogrigtigt
 og hvad ikke, bl. a. med Hensyn til Retskrivningen.

Noget stort bevidst Arbejde anvender Holberg dog ikke paa 30
 sin Sprogform, og han har ikke Øre for finere sproglige Afskyg-
 ninger. I sine Komedier gengiver Holberg jævne Folks daglige Tale
 med større Troskab end nogen før hans Tid, men uden synderlig
 Individualisering af de forskellige Samfunds- og Aldersklassers eller
 Personligheders Stil. Sproglig Unatur har han dog et skarpt Øre 35
 for; han latterliggør den klassisk-pedantiske Stil (Else Skolemesters
 i „Barselstuen“, Rosiflengius i „Det lykkelige Skibbrud“) og Fransk-
 snobberiet (Jean de France, Stine Isenkremmers i „Barselstuen“).

Den gyldne Middelvej er den bedste, og den søger Holberg selv at holde i sine historiske og filosofiske Skrifter. Han er lige langt fra den forsætlige Brug af Fremmedord og fra den bevidste Fordansking af Ordforraadet; han holder ikke af sproglige Nydannelser, 5 men heller ikke af de gamle Skriftsprogsformer, som ingen Støtte har i Talesproget (Adverbier paa *-igen*, Former som *kandst*, *Menneskens* osv.). Holberg er en Hader af overflødige Ord, Omsvøb og Gentageiser; Fremstillingen i hans populærvidenskabelige Skrifter er klar og kortfattet, men ikke fri for Ensformighed og Stivhed i 10 Konstruktionerne.

Mest personligt Præg har Holbergs Sprog, som rimeligt er, naar det giver Udtryk for hans Lune; komisk Stil har Holberg skabt i dansk Litteratur.

Barselstuen (1724).

15

Act II. Scen. 7.

Barselqvinden; Else Skolemesters.

Else: Jeg takker skyldigst, Madame, for dend Ære og Honeur, hun har giort, beviiset og undt mig, at lade os viide og tilkiænde give hendes forløsning, hvilket er 20 meere, end mine *Meriter* kand *meritere*. Jeg *gratulerer* og ynsker til Lykke af mit Hierte, og forsikkrer, vidner og *Contesterer*, at det er een af mine største *plaiseers*, Fornøjelser og Glæder at see hendes Velstands *Contentement*; thi saasom der altid har været et troe, 25 oprigtigt og uforfalsket Venskabs, Kiærligheds og Amours Baand, der har sammenknyttet, sammenheftet og foreenet vore Huuse sammen, saa bør og maa jeg glæde og fornøje mig over Madamens Glæde og Fornøjelse, ligesom det var min egen Glæde og Fornøjelse; thi mand siger 30 for et gammel Ordsprog og Sprichwort: gaar det din Ven vel, saa gaaer det dig. Derfor kand jeg med Eeds Bekræftelse sige og vidne, at denne hidkommelse her i Dag ikke skeer af *Ceremonie* (thi jeg er en *Antipode* af ald *Ceremonie*), men alleene af en oprigtig Venskabs Drift og Tilskyndelse; er derfor ikke til Vogns 35 agende, men til Fods gaaende, og har brugt, som mand

siger for et gammel Ordsprog, Apostlernis Heste, om endskiønt, med *Permission* at sige, Gadernes Ureenhed er saa stor, at dend ikke kand fortællles, afmales og beskrives. Jeg har allerede ved mine hemmelige Sendebuds og *Spioners* Afstedelse og Udskikkelse efterforsket 5 og erkyndiget mig om højtærde Madames Tilstand og Sundheds Forhold, ej villende besøge hende, førend jeg fornam og hørte, at hun var i dend *Condition*, Stand og Vilkor, at hun kunde lide *Visiters* og Besøgelses Modtagelse; thi mand siger for et gammel Ordsprog og 10 Sprichwort: alting har sin Tid. Min gaal Amme med *Permission* at sige fik i gaaer Underretning af Madamens Kocke-Pige om deres Sundheds og Hilsens *Etat* og Tilstand; thi det gaaer med slige Tieneste-Folk, som det gammel Ordsprog lyder — — 15

Barselkoenen tører Sveden af sig.

Scen. 10.

Stine Jsenkremmers; Barselqvinden.

Stiine: *Votre Servante, Madame, je vous gratule*; er det een Søn eller Daatter? 20

Barselqvinden: Det er en Daatter, Madame.

Stiine: Jeg turde *mafoi* ikke blive længere borte, hvorvel jeg var halvdeels *Engrassered* i Dag paa et andet Sted, men jeg satte alting til side for at besøge hende, *mon cher amie*. 25

Barselqvinden: Jeg siger 1000 Tak for hendes Godhed og Høflighed.

Stiine: Det er ingen *Complisance, Madame*, men en *Devoir* og *Obligement* at besøge sine gode Venner, sær naar de ere *Malat* og Upasselige. Jeg har ellers 30 giort en *Fisite* i en anden Barselstue i Dag.

Barselqvinden: Hvor var dend Barselstue?

Stiine: Det er Fisenterens Koene; hun har faaet en Søn, som *affectivement* er et *amable* Barn.

Barselqvinden: Dend Koene er lykkelig i at faae Sønner.

Stiine: Ja Madame, hun har en stor Bonchør derudi frem for andre. Ej, jeg troer *mafoi*, at jeg har 5 glemmt min *Tobatiere* Dose; maa jeg ikke bede Madame om en *Entreprise* af hendes. Det er en god Tobak; *tres humble Valet*. —

Scen. 12.

Gedske Klokkers; Barselqvinden.

10 Gedske: Jeg gratulerer Madamen med hendes unge Daatter. Det blev dog ingen Søn denne gang, som jeg tænkte.

Barselqvinden: Jeg er meget vel fornøjet dermed, at det blev en Daatter. Mand kand vel undertiden 15 have større Glæde af Sønner; men naar et Dreng-Barn vil ikke dend rette Vej, kand det gjøre større Fortred end 10 Døttre.

Gedske: Det er sant nok, Madame; mand kand holde Døttre bedre i ave. Jeg veed nok, hvad Fortred 20 min Moster Gertrud Smeds har haft for hendes Søn Andreas; jeg kand ikke tænke derpaa, Madame, uden Taarene staaer mig i Øjne.

Hun græder og tår sit Forklæde op.

Ja, dend Anders, dend Anders har giort sin stak- 25 kels Moer saa mange graae Haar. Har Madamen hørt, hvad hand gjorde forgangen Dag?

Barselqvinden: Nej, jeg har ikke.

Hun græder igien.

Gedske: Ach, ach, hvad har ikke Fanden at be- 30 stille! Thi saadant kand dog aldrig komme af vor HERre. Hand krøb over Naboens Planker og steg ned i Haven og stal sin Lomme fuld af Æbler.

Hun græder.

Barselqvinden: Ach, Madame, det er jo slet intet 35 at væde Tørklæder for.

Gedske: J skal høre meere, Madame! Da hand skulde nu tilbage igjen, havde hand nær bleven hengende og rev sine nye Klædesbuxer i tu, som i maa skee nok kiænder.

Barselqvinden: Ej Madame! kiænder jeg hans 5 Buxer?

Gedske: Men vor Herre var dog saa god og *Conserverede* hans Vest.

Hun græder igjen.

Barselqvinden: Jeg vil gierne bede Madame, at 10 hun lader vor HERre være her uden for. Det er en slem Vane at misbruge saaledes GUDS Navn, naar mand taler om Vest og Buxer.

Gedske: Ach, Madame, jeg vil tiene hende.

Barselqvinden: Madame, jeg vil ikke indvickle 15 mig i nogen Disput derom, men mig siunes, det er kuns en slem Vane at sige: vor HERre var mig saa god, at mine Hosebaand eller Skoe-Remmer ikke brast i stykker, ligesom det er og et Mundheld at sige: hvad havde ikke Fanden at bestille, naar en Tienere lar et Glas falde paa 20 Gulvet eller spilder noget Suppe paa Bordet. Men lad os Tale om noget andet. Jeg seer, Madamen har faaet en skaaren Finger; hvoraf er det kommen?

Gedske: Det skal jeg sige; jeg skulde i gaær hen 25 at Kiøbslaae i Slagterboden.

Barselqvinden: Hvorledes staaer det nu til i Slagterboden? Jeg havde min Pige i gaær der henne; hun var ikke mægtig at faae et ærligt stykke Kiød.

Gedske: Hun har ret, Madame; det har aldrig været saa forbandet, som det nu er. De tør begiære 30 5 Skilling for et pund Oxekiød og det saa mavert, mand seer ikke den ringeste pille Fet derpaa. Jeg skulde kaage Suppe derpaa; men Suppen blev saa slet, at jeg for at bøde derpaa maatte komme et stykke Flesk der i.

Hun tår Tørklædet op og græder igjen.

Barselqvinden: Blev da Suppen god, da Flesket kom der i?

Gedske: Ja, hun blev dejlig, Madame.

Barselqvinden: Saa har Madamen jo da ikke
5 fornøden at græde derfor.

Gedske: Jeg græder saa just ikke derover; men jeg tænker paa Kiødet, hvor ælendigt det saae ud og dog kostede 5 Skilling Pundet. Alting stiger. Vil du have et stykke Flesk, vil du have Smør, vil du have Ost,
10 Gryn, Lius, Brende, saa kand mand ikke veje det op med Penge. Jeg erindrer mig, at jeg haver hørt af min Moster Birte (hun græder igien), Gud glæde hendes Siæl! Hun er nu vel, det Guds Barn, og er skildt fra denne Verden. Hun fortaalte mig, at i hendes Ungdom kunde
15 mand faae det beste Pund Oxe-Kiød for en halv Skilling, og var der end ikke eengang Politimester udi Byen.

Barselqvinden: Men at komme til det, som jeg spurdte om, hvorledes fik hun det Skaar udi Fingeren?

Gedske: Jeg skulde skiære et stykke Flesk for at
20 komme i Suppen, men hvad havde ikke Fanden at bestille?

Barselqvinden: Ej, skal nu Fanden igien for en Dag! Men see, der har vi nye fremmede.

Epistola LXIV (1748).

25 Fra Holbergs Alderdom er hans Epistler, 5 Bind Smaa-afhandling i Brevform om alle mulige Emner.

Til **

Jeg takker for din seeneste Skrivelse; men saasom den intet indeholder uden Galskab, saa vil jeg denne
30 Gang intet uden Galskab skrive til dig igien. Jeg havde forgangen Uge Besøg af en Hollænder. Den samme sagde sig at have læset mine *Moralske* Tanker paa Tydsk, og at de samme havde behaget ham. Men han

formaliserede sig derhos over den Dom, som jeg haver fældet over de Hollandske *Purister* eller Skribentere, som arbejdede paa at rense Sproget fra alle antagne fremmede Ord. Jeg meenede, at min Betænkning var ikke ilde grundet, efterdi bemeldte *Puristers* Foretagende
5 nytter til intet uden at gjøre Sproget vanskeligt, ikke alleene for Fremmede, men end ogsaa for Indbyggerne selv. Jeg visede ham, at adskillige af hans egne Landsmænd, blant andre den bekjendte *Jurist Antonius Matthæus* have skiemtet dermed og lagt disse Sprogets
10 *Reformateurs* dette til Last, at de skulle sig ved bekvemme fremmede Ord, som saa længe have været i Brug, skjønt de af alle, end og af den gemeene Almue og Bønder forstaaes, og i deres Sted enten indføre nye og opdigtede Hollandske Ord, som ere alle uforstaaelige,
15 eller betiene sig af lange *Periphrases* og Omsvøb for at tilkiendegive en Ting, som alleene kand *exprimeres* med et eeneste Ord. Saaledes, saasom for Exempel det Ord *Pensionares* haver en fremmed Oprindelse, have nogle fundet for got i steden derfor at skrive
20 *Loon trekkende Raadsheer*, meenende at have gjort Sproget en Tieneste med at gjøre et forstaaeligt til 3 uforstaaelige Ord. Han svarede dertil, at man vel kand tillade *Jurister, Philosophis* og Konstnere Frihed til at betiene sig af fremmede Ord, efterdi Sproget undertiden
25 kand trænge dertil, og man kand uden Eftertale laane Konst-Gloser fra de Steder, hvor Konsterne ere opfundne, og hvor de først have faaet Navn: Men, sagde han, udi andre *Materier* lader det ilde at betiene sig af fremmede Ord, helst saasom man ikke haver det for-
30 nødent; thi saadant er ikke andet end at kaste Foragt paa sit Fæderne Sprog og at bebreide det sin Fattigdom. Jeg foreholdt ham da alle de *Argumenter*, som jeg haver anført udi ovenmeldte Skrift, og, da jeg mærkede, at han ikke bevægedes deraf, sagde jeg endeligen:
35 Min Herre! Bryst eder ikke saa meget af eders Sprogs

Righed, end og udi almindelige *Materier*; hvis I driver *Reformationen* forvidt, kand I skille eders Fæderne-land med dets eeneste og bedste *Producter*, som er *Boter en Kaes*, hvilket begge ere Latinske Ord af *Bu-tyro* og *Caseo*, ja I kand ogsaa tabe eders *Tabac*, saa at I have fast intet tilbage uden den tykke og usunde Luft, som I leve udi. Da han det hørde, gik han stiltiende bort, havende Anseelse af en fuldkommen *Con-versus*, saa at jeg troer ved *Boter en Kaes* at have denne Gang gjort en *Proselyt*. Du seer heraf, at een, der forstaaer den Konst at *catechisere*, kand ved ringe *Argumenter* udvirke meer end ved den høyeste *Vel-talenhed*, og at man med *Boter en Kaes* kand drive en *Hollænder* til Sandheds Bekiendelse. Jeg forbliver etc.

15 **J. S. Sneedorff: Den patriotiske Tilskuer**
(1761).

Paa den komiske Stils Omraade skabte Holberg noget nyt; men ellers tilhører Fornyselsen af det danske Litteratursprog, især den fortællende Prosa, det følgende Slægtled af Forfattere. Sam-
20 tidig med at Høysgaard med stor Skarpsindighed behandlede det danske Sprog videnskabeligt, begyndte en Række Forfattere, som fortsatte Holbergs populærvidenskabelige Forfattervirksomhed, med Iver og Held at arbejde paa at frigøre det danske Sprog for det fremmede Præg i Ordforraad og Konstruktioner. I Stedet for de
25 latinske og franske Fremmedord foreslaar og bruger de Nyord, dannede efter tysk Mønster eller, sjældnere, optagne fra Dialekterne, ældre dansk Sprog og Svensk. Mere end nogen anden bidrager J. S. Sneedorff til at slaa de ny Ord fast ved atter og atter at bruge dem i sine populærfilosofiske og historiske Skrifter.
30 især i Tidsskriftet „Den patriotiske Tilskuer“, som han udgav 1761—63, mens han var Professor ved Sorø Akademi. I sin Stil søger Sneedorff, paavirket af fransk Litteratur som han er, med Held at komme bort fra de tunge tysk-latinske Konstruktioner og at skrive et letflydende, smagfuldt og følelsesfuldt Sprog.
35 Hvor betydningsfuldt et Arbejde Sprogrensnerne udførte, og hvor smagfuld en Stilist Sneedorff er, ser man klart ved at sam-

menligne Sproget i ovenstaaende Epistel af Holberg med Sproget i nedenstaaende Stykke af „Den patriotiske Tilskuer“. Tidsforskellen er kun faa Aar, men Forskellen i Sprogform er overordentlig stor, lige saa stor som mellem Sneedorffs og vor Tids Sprogform.

Den fjerde Lem af Selskabet er en Bonde. Mange 5
Læsere ville standse ved dette Ord og troe, at det er en Trykfeil. En Bonde i Selskab med skikkelige Folk, med en Herremand af en gammel Familie, med en lærd Mand og en Kiøbmand, som eier meer end en Million! Kan en Bonde tale fornuftig? kan han sige noget som 10
er værd at lade trykke? De læsere, som tænke saaledes, tillade mig at spørge, om de have været i Norge eller i Marsklandene, i Engelland eller i Schweitz. Saa stor Forskiel som der er paa Mennesker fra den klogeste 15
Mand i Europa indtil den dummeste Neger paa vore Colonier, saa stor Forskiel er der og paa den Art af Mennesker, som vi indbefatte under det almindelige Navn af Bønder. Denne Bonde beviser det med sit 20
Eksempel. Endskiønt han er ligesaa virkelig en Bonde som alle andre Sognemænd i hans Bye, ansee de ham dog med saadan en Forundring, at de fleste holde ham for en Troldmand og havde for lang Tid siden stenet ham af Byen, dersom Præsten ikke havde taget hans 25
Partie. Hans Forældre, som vare velhavende Bønder, lod ham lære at læse og skrive og efterlod ham Gaarden i maadelig Tilstand. Han var ved Herremandens Tiltrædelse til Godset den eneste Bonde som eiede noget. Den gode Orden, som hans nye Herskab indførte, gav ham endnu mere Lyst til at forhverve. Han taledede ofte 30
med Præsten om Landhuusholdningen, og da han havde baade mere Munterhed og Begreb end de andre Bønder, fik han Lyst til at gjøre adskillige Forsøg, hvoraf nogle slog an. Ved at indhegne sine Marker, pløie Jorden dybt og vælge adskillig Giødning har han bragt det saa vidt, at hans Marker, endskiønt de ere de sletteste 35
i det hele Sogn, overgaae de andre saa meget i Frugt-

barhed, at hans Byemænd ikke kunne troe, at dette skeer alene ved naturlige Midler. Naar hans Qvæg trives bedre end hans Naboers, sige de, at han holder en Gaard-Nisse. Naar Melken hos ham giver mere Smør, 5 heder det, at han forhexer deres Kierne eller ved Trolldoms-Konster forstaaer at malke deres Køer ved at sette en Kniv i Væggen. Det som især bestyrker dem i de Tanker, er, at han gierne læser, søger ikke meget de andre Bønders Selskab og drikker aldrig Brændeviin. 10 Ved dette Hexerie har han bragt det saa vidt, at de fleste Bønder i Sognet leve af ham. Kiøbmanden har forskaffet ham en Fortegnelse, hvorledes alle slags Fede Vahre tillaves i Irland; hvori han har bragt det saa vidt, at han køber Qvæg og Melk af sine Naboer og 15 leverer Kiøbmanden aarlig en anseelig Mængde af Salt-Kiød, Flesk, Smør og Ost, som ikke giver det fremmede noget efter. For at unde sine Byemænd mere Fordeel har han ofte vildet lære dem denne Tillavning, men de holde ham for saa selsom en Mand, at de endnu 20 ikke tør efterfølge ham. Han har drevet Faare-Avlingen saa vidt, at han leverer Kiøbmanden den meste Uld, som bruges til hans Fabrik. Denne Bonde har udvirket en Befalning af Herremanden, at alle Fattige paa Godset, som ikke kunde faae anden Tieneste, skulle melde sig 25 hos ham, og dersom de ikke ved Alderdom eller Svag- hed ere ganske uduelige til Arbeide, maa de ikke understaae dem at søge om Almisse hos Præsten uden et Beviis fra Bonden, at han ikke veed at forsørge dem. De fleste Enker og Børn blive paa denne Maade saavel 30 underholdte, at endog de, som for deres Alderdoms Skyld kunne nyde Almisse, sielden forlange den. Man kan heraf let slutte, at denne Bonde er rig, men det skulle man neppe troe, at han med al sin Rigdom ikke haver Lyst til at forlade sin Stand. Han opdrager sine Børn 35 som Bønder; de arbeide endog mere og lever haardere end andre. Sønnerne kunne alle skrive, regne og gjøre

adskilligt konstigt Arbeide med Hænderne. Døttrene orstaae ligeledes, foruden Landhuusholdningen, al den Haandgierning, som Fruentimmeret lærer i Kiøbstæderne. Den eneste Forskiel, der er imellem hans Oeconomie og de andre Bønders, er, at hans Familie er renere klædt, 5 at Maden er frisk og vel tillavet, og at der i hans hele Huus ikke arbeides om Søndagen; Formiddagen anvendes til Andagt, og Eftermiddagen til anstændige Vederqvælgelser. Herremanden, Præsten og Kiøbmanden have undertiden spiset hos ham; de kunne ikke nok forundre 10 dem over den Reenlighed, Orden og Velanstændighed, som de finde hos en Familie, der i de 6 Dage af Ugen gjør grovt Arbeide.

Sprogudviklingen i nyere og nyeste Dansk

(1500—1900).

15

Sprogomraade.

I Tiden fra Middelalderens Slutning til vore Dage er det danske Sprogs Omraade blevet ikke saa lidt forandret, dels ved Vinding, dels og især ved Tab.

Den største Vinding har den sproglige Erobring af 20 Norge været. I dette Land var aandeligt Liv og literær Virksomhed i stærk Tilbagegang i den senere Middelalder, og paa Grund af Unionen med Danmark begyndte fra det 15de Aarh. Dansk at trænge ind som 25 Skriftsprog. I det 16de Aarh., da Norge politisk indlemmedes i Danmark, og Reformationen og den danske Bibeloversættelse indførtes fra Danmark, fortrængtes Norsk helt af Dansk som Skriftsprog: alle officielle 30 Dokumenter og Bøger udgik paa Dansk, og da norske Forfattere fra Slutningen af det 16de Aarh. atter begyndte

at optræde i Litteraturen, skrev de Dansk med flere eller færre Norskheder.

Samtidig trængte Dansk, gennem Embedsmændene, Kirken, Skolen og Litteraturen, ind i Norge ogsaa som Talesprog. Bønderne holdt fast ved de gamle norske Maal; men i Byerne blev Dansk Grundlaget for de højere Klassers Sprog. Dog blev Dansk som dannet Talesprog i Norge mere forskelligt fra Talesproget i Danmark end Skriftdansken i Norge fra Skriftdansken i Danmark. Dels beholdt den daglige Tale i Norge langt flere norske Særord end Skriftsproget, dels udtaltes de fælles Ord gennemgaaende anderledes i Norge end i Danmark, først og fremmest ved at Norsk-dansken ikke optog de danske Tryk- og Toneforhold (Stød).

Fra Slutningen af det 18de Aarh. begyndte norske Forfattere i højere Grad end før at blive sig deres Nationalitet bevidst, og 1814 skiltes Norge fra Danmark. Siden da, og særlig efter c. 1850, har Dansken i Norge, **Riksmaalet**, baade i Skrift og især i Tale fjærnet sig mere og mere fra Dansken i Danmark, Rigsdansken: norske Ord og Sprogformer, som tidligere ansaas for mindre fine end de tilsvarende danske, har vundet Anerkendelse (*Gut, Tøv, hedte* osv.), og Dialekterne (Bygdemaalene), til Dels ogsaa Sagasproget, har haft Indflydelse paa Riksmaalets Udvikling. Asbjørnsens og Moes Samlinger af norske Folkeeventyr fra 1840erne anslog først med Sikkerhed en mere norsk Sprogtone, som blev vejledende for de fleste af den følgende Tids Forfattere (Ibsen, Lie, Kielland og, noget videregaaende, Bjørnson). Følgende Eksempler viser Riksmaalets Ejendommeligheder paa forskellige sproglige Omraader:

Ordforraadet: *Fjøs, Grejer, Gut, Maaltrost* (Drossel), *Potetes, Tøv* (Vrøvl), *sint* (vred), *vesle, gjæte* (vogte), *stabbe* (stavre), *erte* (tirre). — Ordformer: *Bjork, Furu, Kjærring, Sjø, Skog, Stakkar, Torv*

Man har fra Holberg: Lave det noget Kaffe! Den Aften!

(Tørv), *fram, svart, lage* (lave). Riksmaalet mangler Stød og har *Vik, vek, Vet, graate* osv. med det oprindelige [k, t] bevaret, mens Dansk har [g, ð]. — Bøjningsformer: *Hester, Penger; Regnet, Lynget, Redet, Trollet; hedte, brydde, trodde, betydde*. — Betydningsforskelle: *kjende* (mærke), *rar* (sær), *noksa bra* (rigtig god). — Ordføjnningsejendommeligheder: *Far min; ta op Boken; den vesle Gutten*.

Ved Siden af denne lempelige Fornorskning af Tale- og Skriftsproget i Norge, det 'dansk-norske Maalstræv', findes mere radikale Forsøg i samme Retning, det 'norsk-norske Maalstræv': Den norske Sprogmand Ivar Aasen dannede ved Midten af det 19de Aarh. paa Grundlag af norske Folkemaal, især de vestlandske, et Sprog, **Landsmaalet**, som skulde være det norske Rigssprog. Flere og flere Forfattere benytter Landsmaalet, og det norske Storting støtter det stærkt ved at sidestille det med Riksmaalet som Undervisnings- og Kirkesprog; Talesprog er det ikke noget Sted endnu. — Riksmaalet (Norsk-dansken) er et østnordisk, Landsmaalet et vestnordisk Sprog (S. 5).

Paa **Færøerne** er Dansk kommet til at spille en lignende Rolle som i Norge; ogsaa der har der i den sidste Tid gjort sig en Maalstrævsbevægelse gældende, og Færøsk, der staar nærmest ved Islandsk og de vestnorske Dialekter, bruges nu som Skriftsprog.

Island har stadig bevaret sit eget Sprog, baade i Tale og i Skrift. Det nyislandske Skriftsprog staar Sagasproget nær og udmærker sig ved næsten ikke at have Fremmedord; Talesproget har bevaret et gammelt Bøjningssystem, men dets Lydsystem har fjærnet sig stærkt fra det gamle islandske Sprog; Nyislandsk er ejendommeligt ved at lægge Tryk paa første Stavelse i alle Ord.

Dansk Sprog er i det sidste Aarhundrede af talrige Udvandrere ført til **Amerika**, især de Forenede Stater

og britisk Nordamerika, men i Regelen fortrænges Dansk af Engelsk i Løbet af eet eller et Par Slægtled.

Det største Tab har det danske Sprogomraade lidt, da **Landskaberne Øst for Øresund** efter Erobringen 5 1658 blev forsvenskede; Rigssproget blev Svensk, men Folkemaalene i Skaane staar endnu som i Middelalderen mellem de danske Ømaal og Svensk. Bornholm er den eneste Del af det østdanske Dialektomraade, som endnu hører til Danmark.

10 I **Sønderjylland** naaede det danske Folkesprog fra gammel Tid til Danevirke og Slien, og spredt helt ned til Ejderen. Bebyggelsen af Landet mellem Danevirke og Ejder foregik dog væsentlig sydfra, ved Tyskere og Slaver, og Sproget der blev Tysk. Paa Vestkysten, op 15 til Tønder, bosatte sig tidlig Friser.

Fra Middelalderens Slutning trængte først Plattysk, senere Højtysk lidt efter lidt længere nordpaa: Slesvig blev fra 1460 nærmere forbundet med Holsten end med Kongeriget; holstenske Adelsmænd blev Ejere af de fleste 20 Godser i det sydlige, og Tyskere indvandrede i de sønderjyske Købstæder. Reformationen indførtes i tysk Form, Latinskolerne var tyske, og de fleste Sønderjyder, som studerede, gik til Kiels Universitet. Selv da (1721) den hertugelige Del af Slesvig af Frederik den Fjerde for- 25 enedes med den kongelige Del, betød det ikke nogen Fordanskning af Landets Styrelse; endnu ved Aar 1800 styredes Hertugdømmerne Slesvig og Holsten sammen, med tysk Regerings- og Retssprog og væsentlig af tyske Embedsmænd; Kirke- og Skolesproget var tysk op til 30 Flensborg-Tønder, i Byerne til Dels endnu længere nordpaa.

Ikke desto mindre var **endnu ved Aar 1800 Folkesproget paa Landet** udenfor de frisiske Egne **Dansk helt ned til den gamle Sproggrænse, Danevirke** 35 **og Slien**, naar undtages Halvøen Svans, som allerede tidligere var gaaet tabt.

Forholdet paa Landet var altsaa ved 1800 i store Træk følgende:

	Folkesprog	Kirke- og Skolesprog	Retssprog	
Sydslesvig:	tysk	tysk	tysk	
Mellemslesvig ¹ :	dansk	tysk	tysk	5
Nordslesvig:	dansk	dansk	tysk.	

I Byerne var Tyskens Stilling stærkere: i Slesvig taltes overvejende, i Flensborg til Dels Tysk, og Kirke- og Skolesproget var delvis tysk i de nordslesvigske Købstæder. 10

I Løbet af det 19de Aarh. trængte imidlertid Plattysk nordpaa som Folkesprog og erobrede i Tiden til 1864 Angel, hvor Befolkningen bevidst arbejdede paa Danskhedens Undergang, og efter 1864 blev Sproget i Flensborg og i de blandede Grænseegne væsentlig tysk²; 15 men ud over dette gjorde det tyske Sprog ikke nævneværdige Fremskridt i Tiden efter 1864, skønt ikke alene Regerings- og Retssproget, men efterhaanden ogsaa Skolesproget blev tysk over hele Sønderjylland og kun Kirkesproget forblev delvis dansk i det nordlige. 20

Syd for Rigsgrænsen tales der nu Dansk i en Del Sogne i Mellemslesvig, i nogle endda overvejende, samt af et Mindretal i Flensborg. Nord for Rigsgrænsen er det væsentlig i Købstæderne, at der tales en Del Tysk.

Rigssprogsudviklingen. 25

Det er tidligere omtalt (S. 23, L. 29 ff.), at de middelalderlige Haandskrifter viser en tydelig Udvikling

¹ Mellem Danevirke og Flensborg—Tønder, undtagen de frisiske Egne. 30

² Plattysk er nu i Byerne, til Dels ogsaa paa Landet, trængt stærkt tilbage af Højtysk.

i Retning af skriftsprøglig Enhed med sjællandsk Skriftsprog som Grundlag. I Løbet af det 16de og 17de Aarh. fortsættes og fuldbyrdes denne Udvikling, saaledes at vi faar et fast og ensartet, for hele Riget fælles
5 Litteratursprog.

Anderledes forholder det sig med Enhedsbevægelsen paa Talesprogets Omraade. En Udvikling henimod et fælles Talesprog, Rigsmaal, kan ikke paavises i Middelalderen. Den Dialektspaltning, som de
10 ældste middelalderlige Haandskrifter, Lovhaandskrifterne, viser, synes at have fortsat sig Middelalderen igennem upaavirket af nogen samlende Tendens; først efter at det fælles Skriftsprog nogenlunde havde fæstnet sig, begyndte Udviklingen af et Rigsmaal, væsentlig paa
15 Grundlag af Rigs-Skriftsproget, at faa Betydning. I det sidste Par Aarhundreder har Rigsmaalet vundet større og større Fasthed og bredt sig paa Dialekternes Bekostning.

Skriftsproget.

20 Endnu i Reformationstidens Litteratur er der langt fra skriftsprøglig Ensartethed. Dels gør Forfatternes Dialekt sig ofte tydelig gældende; dels brydes gammel Skrivemaade med ny: *skogh* og *skov*, *saghde*, *saffde* og *sadhe*, *eghen* og *eyen*, *thu* og *du*, *thing* og *ting*,
25 og vilkaarligt skrives samme Ord paa højst forskellig Maade: *væridt* og *været*, *schiffte* og *skifte*, *huusz* og *hus* osv. Ikke alene mellem de forskellige Forfattere, men ogsaa mellem de forskellige Bøger af samme Forfatter, ja indenfor samme Bog kan man finde talrige
30 Uoverensstemmelser.

I Løbet af det 16de og 17de Aarh. fuldbyrdes imidlertid Udviklingen af et fælles Litteratursprog, idet Dialektpræget trænges tilbage i Litteraturen og en ensartet Retskrivning fæstner sig.

1) Dialektpræget trænges tilbage i Litteraturen.

Grundlaget for Rigs-Skriftsproget er det fra Middelalderen overleverede sjællandske Skriftsprog, og ikke alene de særlig jyske og skaanske Dialektformer, men ogsaa de yngre sjællandske Dialektformer, som endnu i Reformationstidens Litteratur kan findes jævnsides med de ældre sjællandske Skriftformer, fortrænges som oftest af disse: *tel* fortrænges af *til*, *hinde* af *hende*, *suor* af *Svar*, *vor* af *var*, *hiarte* af *Hjærte*, *brøste* og *møste* af *briste* og *miste*, *høstru* af *Hustru*, *møget* af *meget*, *gømme* og *glømme* af *gemme* og *glemme*; *saffdhe* og *sadhe* fortrænges af *sagde*, *plawe* af *Plage*, *daw* af *Dag*, *mauer* af *mager*, *øwe* af *Øje*, *høw* af *høj*, *følle* af *følge*.

Det fælles Litteratursprog staar altsaa nærmere
15 ved Sjællandsk end ved de andre Dialekter, men det staar nærmere ved middelalderlig Sjællandsk end ved moderne Sjællandsk, idet dets Grundlag er middelalderligt sjællandsk Skriftsprog, og det giver følgelig et meget mangelfuldt Billede af det virkelige, talte Sprog i det
20 16de og 17de Aarh.

2) En ensartet Retskrivning fæstner sig.

Endnu H. Tavsens, P. Helgesens og P. Palladius skriver meget inkonsekvent; men allerede Chr. Pedersen har en nogenlunde fast Retskrivning, og især
25 søger han i Christian den Tredjes Bibel, hvis Sprogform væsentlig skyldes ham, at gennemføre en ensartet og i det hele simpel Stavemaade.

Til Udviklingen af en fast Retskrivning bidrog ogsaa Bogtrykkerierne. Forfatterne overlod ofte Ret-
30 skrivningen til Trykkerierne¹, og disse søgte af praktiske Grunde at gøre Stavemaaden simpel og ensartet.

¹ Dette gælder f. Eks. endnu Holberg, hvis egen Retskrivning var ikke saa lidt forskellig fra og gennemgaaende forstandigere end den, der findes i hans trykte Bøger.

Den faste Litteraturretskrivning, som saaledes udvikler sig i Løbet af det 16de og 17de Aarh., er ganske vist, som ovenfor omtalt, meget mangelfuld som Lydbetegnelse, men ved sin større Simpelhed og Konsekvens betegner den et betydeligt Fremskridt, ikke alene i Forhold til den middelalderlige Litteratur, men ogsaa i Forhold til det 16de og 17de Aarh.s haandskrevne Optegnelser, Breve, Dagbøger o. l., som viser en langt større Regelløshed og mere udstrakt Brug af overflødige Bogstaver end den trykte Litteratur.

I Breve fra Midten af det 16de Aarh. kan man finde Skrivemaader som: *enndt tyll* (indtil), *thiil* (til), *suuendzske* (svenske), *ganndzske*, *formedellstt*, *hwssuallellsz*, *schryeffwytt* (skrevet), *sziigh* (sig), *affsceedt* (Afsked), *yldrtløesz* (ildløs) osv. I den trykte Litteratur bliver Retskrivningen enklere og mere konsekvent: Adskillelse af *d* og *t* i Begyndelsen af Ord gennemføres, svarende til Udtalen; Tavsens og Helgesens skriver i 1520'erne oftest *thu* (*tu*), *thenne*, men Chr. Pedersen næsten altid *du*, *denne*. — *i* og *y* adskilles: *thyn*, *liist* bliver *din*, *Lyst*. — *i* og *j* (der ofte brugtes for [i]) adskilles: *vjsz*, senere *viis*. — *v* fortrænger *f*, *ff*, *ffu*, *ffw* i Forbindelser som *haffue*, *haffde*. — Brugen af *z* og *c* indskrænkes: *Husz*, *danscke*, senere *Huus*, *danske*.

Disse Forbedringer er væsentlig gennemført paa Holbergs Tid. Fra Slutningen af det 17de Aarh. begynder Sprogmandene (Pontoppidan, Syv, Gerner) at interessere sig for Retskrivningen; Holberg skrev 'ortografiske Anmærkninger' (1726), og Høysgaard (c. 1740) foreslaar med større Konsekvens end nogen tidligere Forfatter Retskrivningsforandringer ud fra Princippet: „Man bør skrive, ligesom man taler“. Fra Slutningen af det 18de Aarhundrede begynder Regeringen at gribe regulerende ind i Skolernes Retskrivning, men det var dog først 1889, at der blev paabudt en bestemt Skoleretskrivning. De vigtigste Retskrivningsforandringer, som det 18de og 19de Aarh. har at opvise, er følgende:

Brugen af Dobbeltvokal og understøttende *e* for at betegne Vokallængde er nu saa godt som opgivet: *høer*, *boor*, *Been*, *Huus*, *Tiid*, *tael*, *troer*. Dobbeltkonsonant i Udlyd: *hviss*, *Hatt*, og foran anden Konsonant: *sikkre*, *tappre*, er nu opgivet. — Stumt *d* er opgivet i Ord som *kand*, *hand*, *Dands*, *Prinds*, *tydsk* osv.; men paa den anden Side er der indført stumt *d* i Ord som *fant*, *blant*, *holt*, *got*, *ont*, *best*, og stumt *g* i Ord som *fulte*, *spurte*, *dulte*, *Sal*, *Val* o. a. — Stumt *j* efter *k* og *g* er opgivet: *kjære*, *gjerne*.

— Brugen af *q*, *c*, *x*, *z* er indskrænket til rene Fremmedord, og Fremmedordenes Skrivemaade er gennemgaaende blevet fordansket: *conversere*, *zirrig*, *Secretair*, *Comptoir* er endnu efter Midten af det 19de Aarh. almindelige Skrivemaader.

De ovennævnte og andre Retskrivningsforandringer, som har fundet Sted i Tiden fra det 16de Aarh. til vore Dage, er ganske vist for os meget iøjnefaldende; men i Virkeligheden er de kun smaa Fremskridt. Vor Retskrivning er endnu langt fra en blot nogenlunde konsekvent Betegnelse af samme Lyd ved samme Bogstav.

Stort Begyndelsesbogstav anvendtes i middelalderlige Haandskrifter i Regelen kun ved Begyndelsen af nyt Afsnit. I det 16de Aarh.s Bøger begynde man efter tysk Mønster at bruge stort Bogstav ved Egennavne og undertiden ogsaa andre Ord, især Substantiver, som man vilde fremhæve. Omkring 1600 er der fuldstændig Vilkaarlighed (se f. Eks. Christian den Fjerdes Breve S. 103 og Stykket af Arrebo S. 95); men i Løbet af det 17de Aarh. normaliserer Bogtrykkerne i Retning af at skrive alle Substantiver med stort Bogstav, og dette er i det hele gennemført i den trykte Litteratur omkring 1700. I den haandskrevne Litteratur holder de smaa Bogstaver sig længere; endnu Holberg bruger selv gennemgaaende smaa Bogstaver, men hans Bogtrykkere sætter store Bogstaver.

Talesproget.

25

Hvad der ovenfor er sagt om Litteratursprogets Udvikling, viser, at man ikke kan tage Sprogformen i det 16de og 17de Aarh.s Bøger som et paalideligt Billede af Talesproget. Hvorledes dette har lydt, kan det være vanskeligt nok at afgøre i Enkeltheder. Imidlertid er det saa heldigt, at vi i det 16de og 17de Aarh.s Litteratur undertiden ved Siden af de almindelige Stavemaader finder andre, som aabenbart skyldes det, at den skrivende (eller

Bogtrykkeren) for en Gangs Skyld har fulgt Øret og ikke Øjet (∴ Erindringen om den sædvanlige Stavemaade). Dette er af og til Tilfældet i den trykte Litteratur og oftere i den haandskrevne, især naturligvis i saadanne Optegnelser, f. Eks. Breve og Dagbøger, som skyldes Folk, der ikke var vant til at føre Pennen. Retskrivningen i saadanne Optegnelser er ganske vist i Regelen i det store og hele slet, baade ved en Inkonsekvens, som holder sig, længe efter at Litteraturretskrivningen har opnaaet nogenlunde Fasthed, og ved den ovenfor omtalte meningsløse Sammenhobning af Bogstaver; men ofte kan der ogsaa findes Stavemaader, som staar Udtalen nærmere end de i Litteraturen almindelige. Eksempler paa saadanne 'fonetiske' Skrivemaader i det 16de og 17de Aarh.'s Litteratur og Haandskrifter er følgende: *kwene* (Kvinde), *til kene* (til Kende), *en* (end), *lan* (Land), *ber* (beder), *tar* (tager), *lar* (lader), *la* (lade), *leete* (ledte), *tybage* (tilbage), *hvyke* (hvilke), *sel* (selv), *lordskell* (Jordskælv), *hælten* (Hælvten), *taal* (tolv), *hall* (halv), *wad* (hvad), *wær* (Vejr), *si* (sig), *slo* (slog), *dro* (drog), *go maaren* (god Morgen), *hade* (havde), *gjore* (gjorde), *spørre* (spørge), *Jøren* (Jørgen), *fulde* (fulgte), *væred* (været), *screued* (skrevet), *foed* (faaet), *syd* (syet), *inted* (intet), *wele* (ville), *tel* (til), *wes* (hvis), *dij* (de), *mond* (Mund), *sporde* (spurgte), *bondhen* (bunden), *døppe* (dyppe), *spøtte* (spytte), *løst* (Lyst) osv.

Endnu i det 16de Aarh.'s Litteratur findes almindelig Former som *gøreth* [gør'æð] (gør det), *widheth* (vid det), *wareth* (var det), *faenn* [få'æn] (faa den), Former, der endnu er almindelige i Talen, men opgivne i Skriftsproget.

Disse Eksempler viser tydeligt nok, at man lige saa lidt dengang som nutildags talte, som man skrev, og at det 16de og 17de Aarhundredes Talesprog paa mange Punkter stod vor Tids Talesprog nær, nærmere

end man efter det almindelige Litteratursprog skulde tro¹.

Men det fremgaar yderligere, baade af mange Skrivemaader i den egentlige Litteratur og især af de haandskrevne Kilder, at det 16de og 17de Aarh.s Talesprog ikke har haft den Kløft mellem dannet Tale og Almue-tale, mellem Rigsmaal og Dialekter, som nuværende Dansk har. **Ikke alene Bønderne og Byalmuen har talt Dialekt; ogsaa de højere Stænders Tale har været saa dialektpræget, at man endnu ikke kan tale om et Rigsmaal.**

I det følgende skal gives en Del Eksempler fra det 16de og 17de Aarh.s Haandskrifter og Bøger, paa Ordformer, som da tilhørte ogsaa de højere Stænders Tale, men som nu er sunket ned til eller er i Færd med at synke ned til Almuesproget, idet de fortrænges af en Rigsmaalsudtale, som har udviklet sig paa Grundlag af Litteratursproget.

1) *b* i Ord som *krybe*, *tabe*, *dræbe*, *Kundskab* udtales nu i Rigsmaalet oftest som [b]; men i ældre Tid udtaltes *b* almindeligt som [v, u]:

I det 16de Aarh.s Litteratur er Skrivemaader som *kryffwe*, *taue*, *dræffue*, *kundskaff* almindelige, og de viser, at den Tids Talesprog, ligesom de fleste Dialekter nu, har haft [u, v]. Skriftsproget gennemfører imidlertid *b*, og ved Tilslutning til Skriftsproget trænger [b] efterhaanden igennem i Rigsmaalet. Ord som *dræbe*, *Æble* har nu i dannet Tale altid [b], og i Ord som *krybe*, *tabe*, *købe*, *Draabe*, *Skib*, *Skab*, *Tab* osv. er [b] stærkt paa Vej til at fortrænge [v, u].

2) *d* i Ord som *Smed*, *sød*, *ride* osv. udtales nu i Rigsmaalet som [ð]; men i det 16de og 17de Aarh.s 'dannede Talesprog' var det almindeligt, at *d*, ligesom i flere Dialekter nutildags, udtaltes som [i] eller slet ikke udtaltes:

En dansk Sprogmand fra Slutningen af det 16de Aarh. angiver *smej*, *vej* som almindelig Udtale af *Smed*, *Ved*, og i det 16de Aarh.s Bøger og Haandskrifter kan man finde Skrivemaader, som

¹ Til de ovenfor nævnte Eksempler kan føjes det tidligere omtalte Forhold, at Flertalsformerne af Verberne i det hele gennemføres i den trykte Litteratur, mens de var opgivne i almindelig Tale.

viser, at *d* var stumt: *liyə* (lide), *formælsæ* (Formældelse), *wree-
ligheedh* (Uredelighed), *omsier* og *omsiger* (!), *sien* og *sigen* (siden),
10 *tyner* (Tidender), *lae* (Lade), *ber* (bedre), *scharr* (skader), *allty*
(altid), *skinde* (skidne), *winde* (vidne). — Leonora Christina skriver
5 *Traae* (Traad), *gnee* (gned), *døe* (død), *kee* (ked), *wrce* (vred), *røe*
(rød), *blødsøen* (blødsøden), *Øllebrøet*, og Johan Monrad skriver
Lagorden (Ladegaarden), *Berier* (Berider). I Holbergs Komedier
kan man finde Skrivemaader som *sale* (sadle), og Høysgaard næv-
ner *rie* (ride) som daglig Udtaleform; andre Skrivemaader fra det
10 18de Aarh., som viser, at *d* ikke udtaltes, er *tiilig* (Ewald), *luge*
(*ɔ*: lude, udt. [luə]) og *tye* (tyde).

I de ovenfor nævnte og andre lignende Tilfælde har Rigsmaa-
let nu altid [ð] i Tilslutning til Skriftsprogets *d*. — Dog findes f. Eks.
endnu [klæər] ved Siden af [klæðər], og der siges (og skrives) baade
15 *svie* og *svide*.

I nogle Ord som *Hyrde*, *byrde*, *myrde*, *forfærde*, der tidligere
udtaltes [hÿə] osv., har Rigsmaalet faaet [d] (ikke, som i de ovenfor
nævnte Eksempler, [ð]) ved Tilslutning til Skriftsproget.

3) *g* udtaltes i mange Ord i ældre Tid almindeligt som [i]
20 eller [u] eller slet ikke, ligesom endnu i Almuemaal; men Rigs-
maalet stræber hen imod at gennemføre [g] i Tilslutning til Skrift-
sprogets *g*:

[lg] og [rg] udtales nu i Rigsmaalet i Ord som *vælge*, *dølge*,
sværge, *Borg*, *Sorg* osv., men endnu i det 18de Aarh. har man
25 almindeligt sagt [vælə, dølə, svæərə, bår'(ə), sår'(ə)]¹. — Kun i de
mest brugte Ord som *sælge*, *spørge* osv. er Udtalen [sælə, sbørə]
endnu den almindelige.

[g] udtales nu oftest i Rigsmaalet efter [i] og [u] i Ord som
Krig, *ruge* osv. Ældre Udtale var [kri', ruə], og endnu i det 18de
30 Aarh. kan man finde skrevet *Stie* (Stige) og *udsue*. — Almindeligt
brugte Ord som *sige*, *Pige* osv. udtales dog endnu i Regelen som
[sia, piə] osv. uden [g].

[eg] og [øg] er ved at fortrænge [ai] og [ái] i Ord med *eg* og
*øg*²: *Eg*, *Bøg*, *Gøg*, *søge*, *Bøger* osv. — Nogle Ord er dog vak-
35 lende, som *pege*, *megen*, *nøgen*, *Spøg* osv., og i en hel Del Ord er
[ai, ái] endnu eneraadende eller overvejende: *blegne*, *jeg*, *lege*, *Røg*,
Nøgle.

¹ Saaledes ogsaa Ord som *Torv*, *Kurv*, *Spurv*, der tidligere
alm. udtaltes [tår'ə, kor'ə, spor'ə] (Høysgaard: *Spurv* eller *Spure*;
40 Rahbek: *Spurrene*), men nu ofte har [rv] i Tilslutning til Skrift-
sproget.

² Oldsproget havde [k]: *eik* osv.; Ødialekterne har Tvetyd, men
Jysk stemmer med Skriftsproget.

[g] har fortrængt [v, u] i Ord som *Plage*, *Klage*, *drage* osv.
I det 16de Aarh. skrives almindeligt *plauē*, *klaffue*, *draue*, og Høys-
gaard anfører *drave* som daglig Udtaleform. I Ord som *Hagl*, *Sagn*
har Udtalen [hau'l, sau'n] været eneraadende til ind i det 19de Aar-
hundrede. 5

4) Den i de nydanske Dialekter bevarede Tilbøjelighed til at
tvetyde de lange Vokaler kan findes i det 16de Aarh.s Litteratur:
H. Mikkelsens Oversættelse af det ny Testamente (1526) har f. Eks.
ourd (Ord), *boud* (Bod), *buod* (Bud), *stuor* (stor), *stuol* (Stol), og i
Breve fra adelige fra c. 1560 kan findes f. Eks. *roff* (Ro), *troff* (Tro),
10 *trofflich* (trolig), *nougen* (nogen), *guod* (god), *jenne* (ene), *sie* (se),
betie (bete, vise), *dieris* (deres), *mienne* (mene), *miere* (mere), *hiel-
bred* (Helbred), *hiell* (Held), *nyw* (ny), *noit* (nyt).

5) Andre Eksempler, som viser, hvor dialektpræget de højere
Stænders Tale i det 16de og 17de Aarh. har været, er: (fra ade- 15
liges Breve c. 1560) *køfft* (købt), *tafft* (tabt), *aufftes* (Aftes), *slau*
(Slags), *oen* (Ovn), *ner*, *nør* (nød), *gort* (gjort), *arbede*, *slae* (slaa),
kam (kom), *peng* (Penge), *schryu* (skrive), *gyur* (giver), *huldet*
(holdt), *bunde* (Bonde), *berrefysck* (Bergfisk), *Hardennbyerre* (Har-
denberg), *aller* (aldrig), Former, som nu alle tilhører Landsmaalene 20
eller det lavere Bysprog. — Christian den 4de skriver *jesevitisk*,
Atollerist. Hos Leonora Christina findes foruden de S. 132, L. 5
nævnte Eksempler bl. a. *neere* (nede), *hinder* (hende), *henders*
(hendes), *Kaarter* (Kvarter); Joh. Monrad skriver, som S. 132,
L. 7 anført, *Lagorden*, *Berier*, og ogsaa f. Eks. *Kiergaard* (Kirke- 25
gaard), *Orrewerch* (Orgelværk), *huuse* (huske; endnu Baggesen rimer
huse paa *Muse*), *Hoed* (Hoved), *wosz* (os); — en fynsk Adelsdame
bruger i Breve til Griffenfeldt Former som *wel kom* (velkommen),
goven (gode Ven), *Ons* (Odense), *unt* (ondt), *syer* (ser). — Hos
Holberg kan findes *Salveter* (Servietter), og Ewald skriver *dronet* 30
(druknet) og *soeren* (svoren).

Lidt efter lidt har imidlertid de højere Stænders
Tale udviklet sig henimod et fælles Rigsmaal. Forskel-
lige Indflydelser har virket i den Retning: Adelsmæn-
dene, som havde Godser i forskellige Dele af Riget og 35
ofte opholdt sig i København, kunde faa deres ensidige
Dialektpræg afslebet; i Breve fra adelige er i hvert

Fald et almindeligt Dialektpræg ofte tydeligt nok, mens det er vanskeligt at henhøre Sprogformen til en bestemt Dialekt. Byerne trak Folk til sig fra Landet, og især droges mange til København, Regeringsstaden og Universitetsbyen. En Grammatiker fra Slutningen af det 17de Aarh., Henrik Gerner, erklærer, at i København er Sæderne og Sproget ypperligst, og Høysgaard skriver (1747): „Den bedste Dialect er efter de lærdeste og omhyggeligste Orthographisters skjønnende først den i Roeskilde og dernæst den Kjøbenhavnske.“

Mest har dog sikkert Paavirkningen fra det fælles Litteratursprog betydet for Rigsmaalets Udvikling. Den skrevne, faste Form kom ganske naturligt til at staa som den korrekte overfor Talens Usikkerhed; Litteratursproget var som Fællessprog mere praktisk end Dialekterne, og det indeholdt en Mængde Ord, især Betegnelser for Abstraktioner, som Dialekterne manglede; det laa da nær at nærme Talesproget til Litteratursproget, baade med Hensyn til Udtalen af de enkelte Ord, og ogsaa med Hensyn til Ordforraad og Ordforbindelse.

Saaledes udvikles lidt efter lidt ved Siden af Dialekterne et Rigsmaal o: et over hele Sprogområdet ens, dialektfrit Sprog. At forfølge Enkelthederne i Rigsmaalsudviklingen lader sig ikke gøre. Først har sikkert de litterært dannede lempet deres Tale efter Skriftsproget, og tidligst, men næppe før det 18de Aarh., har der været nogenlunde Ensartethed i de højere Klassers Tale i København og Købstæderne. Dernæst har Rigsmaalsudviklingen, især i det 19de Aarh., bredt sig mere og mere ud over Landet og er trængt dybere og dybere ned i Befolkningen. Læsning og Skoleundervisning paa Rigsmaalet har sammen med den almindelige Værnepligt og den stigende Forbindelse mellem Landsdelene givet Rigsmaalet en stærk Overvægt over Dialekterne, som trænges tilbage og paavirkes af Rigsmaalet, sam-

tidig med at de stadig afgiver Bidrag til dettes Udvikling. Dog er der endnu ingen Egn eller By, som taler Rigsmaal; i alle Landsdele og Byer kan der paavises Lands- eller Bymaalsejendommeligheder, som ikke tilhører Rigsmaalet, og de fleste Mennesker bevarer i deres Tale — i Ordbetydning, Anvendelse af Stød osv. — noget af den Egns eller Bys Særpræg, i hvilken de har faaet deres sproglige Udvikling.

Samtidig med at Rigsmaalsbevægelsen har bredt sig i videre Kredse, har ogsaa Rigsmaalet selv faaet større Fasthed og afsondrer sig stadig skarpere fra Dialekterne og „udannet Tale“. At dette er Tilfældet med Udtalen af de enkelte Ord, kan man let overbevise sig om ved at sammenligne den Udtale, som de S. 131—133 citerede Ordformer fra det 16de og 17de Aarh. forudsætter, med vor Tids Rigsmaalsudtale af de samme Ord; men det samme gælder ogsaa andre Omraader af Sproget: *vaagne* og *vække*, *sidde* og *sætte*, *ligge* og *lægge* kunde endnu ind i det 19de Aarh. sammenblandes i dannedes Tale; nu tilhører Sammenblandingen af dem kun det lavere Sprog; *kuns* og *inte* er først i den nyeste Tid i Rigsmaalet fortrængt af *kun* og *ikke* osv.

Det er dog langtfra altid, at der kun findes een Rigsmaalsform. Endnu kæmper f. Eks. det opr. vstdanske *de er bleven funden* [foñ] med det opr. østdanske *de er blevet fundet* [fonød], og den østdanske Udtale af *Spøg* og lignende Ord [sbåi] kæmper med det vstdanske og Skriftsprogets [sbø'g].

Tilnærmelse af Talesproget til Skriftsproget finder stadig Sted, og derved opstaar nye Dobbeltformer: [haft] bliver almindeligere end [hat], [tredjə] end [tredə]; Ord som *indre*, *tindre*, *skildre*, *turde*, *burde* kan udtales uden [d] eller med [d]; *vilde* kan udtales med [e] eller [i], *Lund*, *Sund*, *Mund* med [o] eller [u] osv.

Selvfølgelig udtales Rigsmaalsordene ogsaa ofte forskelligt, alt efter som de benyttes i daglig Tale eller i højere Sprog (Foredrags-sprog), og alt efter som de har større eller mindre Tryk; i daglig Tale og trykløst vil man oftest udtale f. Eks. *til*, *med*, *skal*, *kan* som [te, mæ, ska, ka], i højere Sprog og trykstærkt som [tel, mæd, skal, kan]; Infinitivs *at* (*at leve*) og Konjunktionen *at* (*at han lever*) vil i daglig Tale i Regelen udtales henholdsvis [ā] og [a], i højere Sprog oftest [at] osv.

At der saaledes indenfor Rigsmaalet almindeligt findes forskellige Udtaleformer af samme Ord, forhindrer ikke, at Rigsmaalet som saadant opnaar større og større Fasthed; allerede nu vil der kun forholdsvis sjældent kunne være Tvivl om, hvorvidt en Form er Rigsmaalsform eller ikke, og Usikkerheden bliver stadig mindre.

Ordforraadet.

Den Indvandring af nedertyske Ord, som Middelalderens sidste Aarhundreder viser (S. 70), fortsættes i den følgende Tid, og i det 16de og især i det 17de Aarh. kommer **højtyske Ord** til: *Krebs, Luft, Glans; hurtig, offentlig, tapper; træffe*. Til de S. 70, L. 33 nævnte tyske Forstavelser kommer nu *an-* (allerede fra Slutningen af Middelalderen): *annamme, ge-: gemen, og er-: erindre*.

Ogsaa **latinske og græske Ord** findes, som rimeligt er i „den lærde Tid“, almindeligt i Litteraturen, især den videnskabelige, fra det 16de Aarh.s Slutning (se Sprogprøven af Arrebo S. 95).

Fra sidste Halvdel af det 17de Aarh. begynder man i større Udstrækning at bruge **franske Laaneord**; hos Johan Monrad (S. 108) findes *Residens, Parti, Kompliment, Taille, Diskurs, Maner, Konversation, Passion, Estime, Komportement, Admiration; logere, fournere, remarkere, divertere, passere; ordinær, obligeant, agreeable* osv.

Hverken de højtyske eller endnu mindre de klassiske og franske Ord opnaede imidlertid at vokse sig saa fast i Sproget, som de nedertyske Laaneord fra Middelalderen havde gjort det. Ved Midten af det 18de Aarh. begynder der en Bevægelse i Retning af at folkeliggøre Sproget ved at danne danske Ord i Stedet for de fremmede, man hidtil almindelig havde brugt i den videnskabelige Litteratur, og denne Bevægelse kommer i særlig Grad til at gaa ud over det sidste Aarhundredes latinske og franske Laaneord. Holberg kan endnu i sin folkelige Forfattervirksomhed nøjes med det Ordforraad, han fik overleveret, og skænker ikke Spørgsmaalet om Sprogrenhed synderlig Opmærksomhed, ja er endogsaa

som ældre uvillig stemt overfor dem, der søger at rense Sproget; men **Sprogrensningen** har sin første fremragende Repræsentant i Holbergs yngre samtidige: Filosoffen F. C. Eilschow, som især søger at erstatte de latinske Kunstord med danske, og den føres med særlig Dygtighed og Smag ud i Livet af J. S. Sneedorff i Tidsskriftet „Den patriotiske Tilskuer“ (1761—63).

Det 18de Aarh.s Sprogrensere søgte som sagt især at komme de latinske og franske Ord til Livs; derimod havde de i Regelen ikke Følelsen af, at de tyske Ord var fremmede i Dansk, og tit søgte de at fordrive latinske og franske Ord ved Hjælp af tyske, som de oversatte eller omformede. Kun sjældent gik Sprogrensnerne til det ældre danske Ordforraad, som dog allerede f. Eks. P. Syv og Høysgaard anbefalede at ty til.

Eksempler paa Ord, som stammer fra eller bliver almindelige ved Sprogrensningen i det 18de Aarh., er:

Afstand (Distance); Genstand (Objekt); Forevending (lat. prætextus; Paaskud er senere); Øjekreds, senere Synskreds (Horisont); bevægende Grund (Motiv; Bevæggrund er senere); Sindsbevægelse, Sindslidelse, Lidenskab (Affekt, Passion); Virksomhed (Aktivitet); det almindelige (Publikum); Overflade (lat. superficies); Digter (Poet); Forfatter (Autor); Højskole (Akademi); Høresal (Auditorium); Guds Nægter (Ateist); Vindesyge, Ærefrygt, Bestræbelse, Bisag, Sædelighed, Smag, Aarhundrede, Afsnit, Sætning, Storhed, Omegn, Kunstdommer; — beundre, bedømme, besjæles, blive, anstille, anprise, eftertænke; — gensidig, sandsynlig, overdreven, indsigtsfuld, almennyttig osv.

De fleste af disse Ord er dannede under tysk Indflydelse (*Abstand, Gegenstand, Verfasser, wahrscheinlich, bewundern* osv.). Om finere Følelse for Sprogrenhed vidner følgende Ord, som for en Del er taget fra de danske Dialekter og det ældre danske Ordfor-

raad, et enkelt fra Svensk: *Frist (Respit)*, *Jævnmaal (Niveau)*; *Formaal*, *Øjemed (Objekt)*; *Særsyn (Fænomen)*; *Tyende (Domestikker)*; *Vinding (Gevinst)*; *Yndling (Favorit)*; *Æmne* (fra Svensk; *Materie, Sujet*);
 5 *Syssel (Beskæftigelse)*; *Samstemme (Harmoni)*, *Om-dømme*, *Særkende*, *Gaade*; *udaande*, *helme*; *samtidig (simultan)*.

Det 18de Aarh.s Sprogrensning standsede ikke Ind-
 10 vandrigen af Fremmedord. Ogsaa i det 19de Aarh. fører i Regelen fremmede Ting og Tanker fremmede Ord med sig: *Strejke*, *Sport*, *starte*, *Interview* osv. kommer fra Engelsk, og fra Tysk har vi i det sidste Aarhundrede faaet saa almindelige Ord som *forelø-*
 15 *big*, *hovedsagelig*, *navnlige* i Betydningen 'især' og mange andre. Særlig er der dog indvandret en Mængde internationale Fagord af græsk og latinsk Rod, f. Eks. de mange Sammensætninger med *Tele-*, *Auto-*, *Foto-*,
 20 *Bio-*, *Filo-*, *Anti-*, *re-*, *-meter*, *-mobil*, *-graf(i)*, *-log(i)* osv. Ogsaa Sprogrensningen er imidlertid fortsat i det 19de Aarh.: Romantiske Digtere brugte med Forkærlighed nordiske Ord som *Avind*, *Hal*, *Drot*, *Idræt*,
 25 *Tærne*, *værne*, *favr* osv., Ord som dog stadig for største Delen kun tilhører det digteriske Sprog. Fagmænd har paa de forskellige videnskabelige Omraader søgt at danne danske Kunstord; H. C. Ørsted dannede f. Eks. *Ilt*, *Brint*, *Rumfang*, *Vægtfylde*. Den grundlov-
 30 givende Rigsforsamling indførte danske Ord for forskellige til Forfatningslivet hørende Begreber: *Rigsdag (Parlament)*, *Formand (Præsident)*, *Flertal (Majoritet)*, *Mindretal (Minoritet)*, *Ændringsforslag (Amendement)* osv., og samme Stræben viser senere flere Love: *Hær (Armé)*, *Søværn (Søetat)*, *Fodfolk (Infanteri)*, *Tøjhus (Arsenal)*; — *Ventepenge (Vart-*
 35 *penge)*, *Dagpenge (Diæter)* osv.

Sansen for Sprogrenhed er i det 19de Aarh. blevet

mere udbredt end før, og dette har medført, at en stor Mængde Fremmedord lidt efter lidt er blevet for-
 trængt af enstydige danske Ord eller er sunket i Værdi. Romanske Ord som *adiø*, *Courage*, *echappere*,
Effekt, *emancipere*, *ekskvisit*, *ekspedit*, *Force*, *gentil*,
 5 *habil*, *kapabel*, *Malør*, *observere*, *perfekt*, *veritabel* osv. har nu mindre god Klang end de tilsvarende danske: *farvel*, *Mod*, *undslippe*, *Virkning*, *frigøre*, *udsøgt* osv.
 — Mange udpræget tyskformede Ord forsvinder eller trænges tilbage: *Bundsforvandt*, *Dolhus (Galehus)*,
 10 *nachlæssig*, *Meuchelmorder*, *irre*, *sitre*, *anbelangende*, (Dagens) *Anbrud*, *angældende*, *Anhang*; *Gebet*, *Gebis*, *Geburtsdag*, *Gehalt*, *Gemak*, *Gemyse*, *Gesel*, *Gestalt*, *genegen*, *gefalle*, *gelejde*, *geraade*; *beobagte*, *bemøje*, *betræffende*, *bemeldte* osv.; — *sysselsætte* har en
 15 bedre Klang end *beskæftige*, *Øre* end *Gehör*, *altid* end *immer*, *Kvinde* end *Fruentimmer*, *skjult* end *forborg* osv.

Fornyelsen af det danske Ordforraad er naturligvis for en stor Del foregaaet ved Afledning og Sammensæt-
 20 ning af Ord, som allerede fandtes i Sproget; saaledes de ovenfor nævnte Ord *Vægtfylde*, *Mindretal* osv., endvidere f. Eks. *formaalstjenlig*, *Fremtoning*, *Omraade*, *Bybud*, *Jærnbane*, *Dampskib*, de mange Sammensætninger med *sær-*, *-vælde*, *-fælle* osv. — Ogsaa fra Dialekterne
 25 og ældre Sprog, fra Norsk og Svensk er mange Ord blevet optaget: *bjærge*, *Brist*, *brydsom*, *Farsot*, *færdes*, *godkende*, *Grejer*, *Hygge*, *Idræt*, *kælke*, *Madstræv*, *Sløjd*, *Trivsel*, *taalsom* osv.

Selvfølgelig har mange Ord gennem Tiderne forandret **Be-**
 30 **tydning**. I Christian den Tredjes Bibel bruges f. Eks. *abe*: narre; *adskillig*: uenig; *adspørge*: søge efter; *besørge*: forsørge; *Dreng*: Karl; *dum*: stum; *faa*: give; *Fjeder*: Lænke; *Herberg*: Kammer; *Hugorm*: Slange; *uheldig*: uforstandig. Endnu i sidste Halvdel af det 18de Aarh. kan man finde f. Eks. *tvivlsom*: tvivlende; *bekvem*: 35
 duelig; *besynderlig*: særlig; *adskillige*: forskellige; *fornem*: væ-

sentlig; rar: sjælden; *maadelig*: maadeholden; *skikkelig*: duelig, dannet; *nedrig*: plat, uværdig; *utidig*: umoden; *vittig*: forstandig; *artig*: morsom, dannet; *og*: ogsaa; *da dog* og *alligevel*: endskønt; *Kjæreste*: Hustru; *Kreatur*: Skabning; *Erindring*: Paamindelse osv.

Ordføjningen.

Den senere Middelalders og det 16de Aarh.s Litteratur viser gennemgaaende kun ringe Omhu for Fremstillingen: Sætningskæderne (Perioderne) er skødesløst formede, tit uoverskuelig lange, med de enkelte Sætninger løst sammenføjede og ofte med Anakolutier \circ : Brud paa den grammatiske Forbindelse mellem Sætningerne (se f. Eks. Sprogprøven af P. Helgesen).

Den tyske og latinske Litteraturs Indflydelse i det 17de Aarh. fører ganske vist til en mere korrekt og logisk Sprogbygning, men ogsaa til indviklede og tunge Konstruktioner, hvis Ordfølge og Sætningsfølge staar Talesproget fjærnt (se Sprogprøven af Arrebo).

Holberg skriver i sine historiske og filosofiske Værker mere klart og kortfattet end nogen anden samtidig Forfatter, men hans Sprog er ikke frit for de tvungne Konstruktioner: *Thi mange af Jøderne, seende Kristi Spaadom opfyldt, antog Troen. — Samme romerske General, saasom han af Naturen var mild og naadig, saa tog han disse Flygtige i Beskyttelse.* Ogsaa paa andre Punkter falder Holbergs Sprog nu gammel-dags. Han bruger Ordstillinger og Udtryk som: *da han det saa; — efter hans Død bleve ham Æres-Støtter oprejsede; — de Skrøbeligheder, som Alderen med sig fører; — vel er sandt, at; — og er ingen Tvivl om, at osv.*

I sidste Halvdel af det 18de Aarh. foregaar der en stærk Udvikling af vor Prosalitteraturs Sprog. De tunge Periodebygninger afløses af simple Sætningsforbindelser, og Ordstillingen fæstner sig i de Rammer, den nu har.

— Sætninger uden Subjekt bliver sjældnere: *mig synes, fattes, fortryder, bør* osv. afløses af *jeg synes* osv.; — *det* og *der* (opr. Stedsadverbiet) faar deres nuværende udstrakte Brug som 'indledende Subjekt' (endnu dog f. Eks.: *om fornødent gøres; som skrevet staar*). 5

Æren for denne Udvikling af det fortællende Litteratursprog tilkommer de samme Mænd, som arbejdede paa at fordanske Ordforraadet, særlig Eilschow og Sneedorff; men medens de i Ordforraadet især søgte at udrydde de franske Ord og ikke var bange for dertil at bruge tyske Ord, saa er det i Ordføjningen netop de tyske og latinske, tunge Konstruktioner, som de fordriver, til Dels ved at efterligne Franskens klarere og simple Ord-føjning. 15

Fra Sprogrensningens Tid, Midten af det 18de Aarh., har det danske Litteratursprog gennemgaaet en rig Udvikling i **stilistisk Retning** \circ : i Retning af at kunne forme sig forskelligt efter de forskellige Æmner og Stemninger, det udtrykker. 20

I Middelalderen er det kun Poesien, som har egentligt Stilpræg, især Folkevisen. Det 17de Aarh.s Poesi faar sin Stil gennem flittigt Studium af de latinske Digttere (S. 94, L. 18), og kun Salmedigtningen gaar nogen-lunde fri for det klassiske Præg. 25

Holberg skaber den danske Komedies Stil, og hans Stil bliver hundrede Aar senere Udgangspunktet for Heiberg og Hertz.

I sidste Halvdel af det 18de Aarh. begynder man (f. Eks. Sneedorff) at optage den franske retoriske Stil, som især kom til at præge Sproget i den højere Poesi, f. Eks. Ewalds Digtning. Retorisk kaldes denne Stil, fordi den søger at virke ved Veltalenhedens Midler: Patos, stærke Modsætninger, sindrige Billeder, direkte 35

Tiltale til Gud, Naturen, forskellige Dyder, fraværende Personer osv.; formfuldendt Udtryk for alle Følelser¹.

Den retoriske Stil præger endnu, mere eller mindre stærkt, meget af det 19de Aarh.s Litteratur (Oehlen- 5 schlägers Tragedier), men for øvrigt viser denne i det hele Frigørelse fra fremmed Stilpræg og stigende Evne til at bringe Samstemme til Veje mellem Digtningens Æmne og dens Sprogform.

De romantiske Digtere dannede ny Stilformer for 10 den højere Poesi ud fra ældre nordisk Sprog, især Sagaernes og Folkevisens (Oehlschläger, Grundtvig, Hauch, Hertz, Winther), og i Dialekterne og Almuens Sprog søger f. Eks. Grundtvig, P. Møller, J. P. Jacobsen og flere nyere Forfattere sproglig For- 15 nyelse.

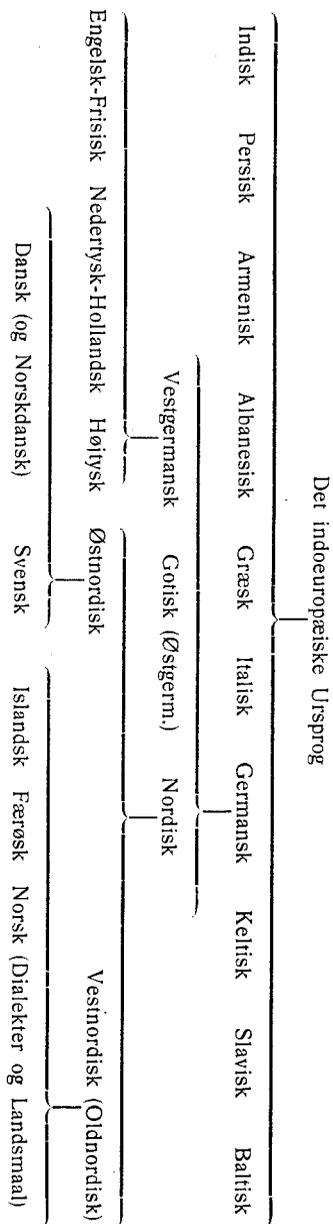
Litteratursproget har i Løbet af det 19de Aarh. sluttet sig nærmere og nærmere til Talesproget i alle dettes forskellige Afskygninger: Oehlschlägers lyriske Digtning („Sanct Hansaften-Spil“) er mindre retorisk 20 end Ewalds; Paludan-Müller gennemfører i „Adam Homo“ det dannede Selskabssprog, og i Drachmanns Digtning kan alle Stemninger finde Udtryk i Former, som ikke gaar ud over Talesprogets Grænser. — Evnen til at opfatte og gengive det talte Sprog skærpes: Bli- 25 cher er den første, som naturtro gengiver Landbefolkningens Tale; H. C. Andersen fører Barnesproget ind

¹ Ewald: Fiskerne 2. Akt. 2. Scene. Lise alene.

30 Ha, gaae kun, gaae! men dette Bryst skal vise,
Om det fortiente slig Foragt! Troløse,
Vist nok jeg elskte dig for høit! jeg kiender
Min Daarlighed, jeg angrer, jeg afskyer den!
. dig, bange Kummer,
35 Dig, kielne Kiærlighed, dig som jeg troede
Min Pligt, — Uhyre, dig hvis Aande qvæler
Hvert Glimt af Dyd, dig skal min Harm udslette!
Da, stolte Svend, da skal du see mit Hierte
Dig værd, usvækket ved foragtet Elskov.

i Litteraturen, og Hostrup har et langt sikrere Øre for de forskellige Menneskers forskellige Udtryksmaade end hans Forgængere Heiberg og Hertz.

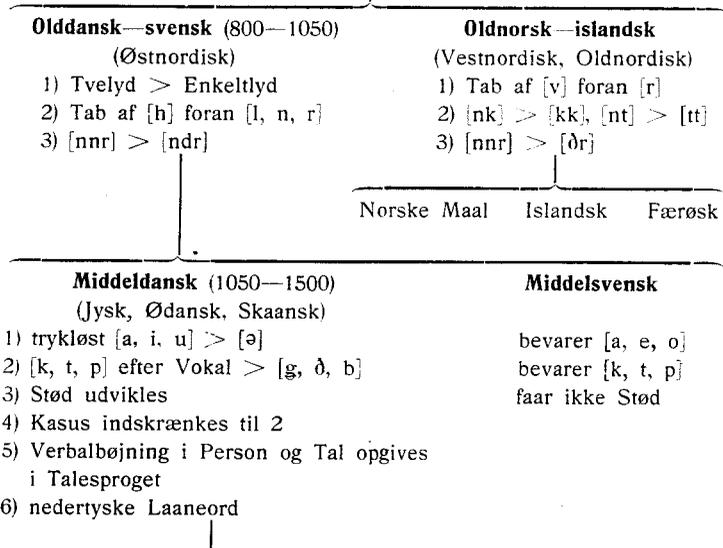
Mest mangfoldig har dog den fortællende Prosas 5 Udvikling været. Før 1800 er der næppe andre end Ewald („Levned og Meninger“) og Baggesen („Labyrinthen“), som kan siges at have formet Prosasproget med stilistisk Evne. Det er først i det 19de Aarh., og især fra Tiden omkring 1840, at Prosastilen faar kunst- 10 nerisk Udformning. H. C. Andersen (Eventyrene), Goldschmidt og Kierkegaard er hver paa sin Maade store Prosastilister, og efter 1870 har ikke alene talrige Roman- og Novelleforfattere, men ogsaa Kritikere, poli- 15 tiske Skribenter, Historikere o. a. udformet Prosasproget med fin Sans for Stilpræget.

II. Dansk Sprog.

Urordisk (300—800)

- 1) Omlyd
- 2) Brydning
- 3) Tab af korte trykløse Vokaler

Nyere og nyeste Dansk (1500—1900)

- 1) Rigsskriftsproget fæstner sig
- 2) Rigstalesproget udvikler sig
- 3) tyske, latinsk-græske, franske o. a. Laaneord. Sprogrensning.

DANSK SPROGHISTORIE

TIL

SKOLEBRUG

AF

HENRIK BERTELSEN

DR. PHIL., UNDERVISNINGSINSPEKTØR

SJETTE UDGAVE

II

KOMMENTAR OG ORDLISTE

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - MDCCCXXVII

INDHOLD

	Side
Kommentar	1
Ordliste	79

KOMMENTAR

Side 8.

Guldhornsindskriften.

1. *ek*: jeg. *ek* er en trykløs Sideform til *eka*; senere faar Østdansk-Svensk ved Brydning (S. 13,₃) af *eka* og ved Tab af kort, trykløst [a] (S. 13,₂₀) *jak*, der er Grundform for svensk *jag* og dansk *jeg*. Den ikke brudte Form bevares i oldnordisk (norsk-islandsk) *ek* og jysk *æk*, *ak* (nyjysk *æ*, *a*).

1. *hlewagastir*, Mandsnavn. *hlewa-* kan svare til dansk *Læ* (Gæsten, som søger *Læ*) eller til græsk *kleo-* (den berømmelige Gæst, ligesom græsk *Kleoxenos*). — *gastir*, Ms. *i*-St. med Stammeudlyden [i] bevaret; bliver ved *i*-Omlyd (S. 12,₈), Tab af kort, trykløst [i] (S. 13,₂₀) og senere Tab af [r] i Nom. (S. 53,₃) til dansk *Gæst*.

1. *holtinǫar*, Ms *a*-St. med Stammeudlyden [a] bevaret: enten ‚Holtes Søn‘, ‚Holtes Ætling‘, eller ‚Manden fra Holt‘ (oldn. *holt*, Nt.: Skov). Ordet findes ikke i senere nordisk Sprog; i Tysk findes *Holzinger* som Egennavn.

1. *horna*, Nt. *a*-St. med Stammeudlyden [a] bevaret; senere *horn* ved Tab af kort, trykløst [a] (S. 13,₂₀). Efterhængt Artikel (*Horn-et*) bruges endnu ikke (S. 62,₂₄).

1. *tawiðö*, Impf. Ind. 1. Pers. Sing. af et svagt Verbum, der ikke findes i senere nordisk Sprog. Betydningen er 'lavede' eller 'udsmykkede'.

Side 9.

Snoldelevstenen.

22. *Gunnwalds*, Gen. Sing. af *Gunnwaldr*, Mandsnavn: Gunvald (af *gunnr*, Fem.: Kamp, + *waldr*, Ms. *a*-St.: Herre). — 22. *stæinn*, Ms. *a*-St.: Sten; < urnord. *stainar* (jvf. Guldhornsindskr. *holtinǫr*) ved Tab af kort trykløst [a] (S. 13,²⁰) og Udjævning af [nr] til [nn]. — 22. *sunar*, Gen. Sing. af *sunr*, Ms. *u*-St.: Søn. — 22. *Hröaldr*, Ms. *a*-St., Mandsnavn: Roald. — 22. *þular*, Gen. Sing. af *þulr*, Ms. *i*-St.: 'Taler'; Betydningen af Ordet er her vistnok 'Præst'. *þular* hører til *Gunnwalds*. — 22. *ǣ*, Prp.: paa, i; < *an* (jvf. tysk *an*, engelsk *on*); Nasaleringen af [a], som skyldes det opr. følgende [n]. tabes senere; oldn. *á*. Ved Udvikl. [ǣ] > [ǣ̃] faas *aa*, som endnu findes i Jysk-Fynsk som Præposition, men i Rigsdansk er fortrængt af *paa*, der er opstaaet af *upp* + *ǣ* > *oppaa* > *paa*; i Sætningsformer som *Aasted*, *Aasyn*, *Aaklæde* haves *aa* endnu. — 22. *Salháugum*, Dat. af *Salháugar*, Ms. Pl. *a*-St.: Landsbyen *Sallev* ved Snoldelev paa Sjælland; af *salr*, Ms. *i*-St.: Sal, Bolig, + *háugr*, Ms. *a*-St.: Høj.

Flemløsestenen.

26. *æft*, Prp.: efter. — 26. *Röulv*, Ac. af *Röulvr*, Ms. *a*-St., Mandsnavn: *Rolv* (ty. *Rudolf*; egl. 'den berømte Ulv'). Paa Snoldelevstenen findes *h* bevaret i *Hröalds*, og paa Oldnordisk (Islandsk) findes *Hrólfr* og *hrödr*: Berømmelse. Tab af [h] foran [l, n, r] (S. 14,¹⁰) er en af de ældste østnordiske Lydudviklinger. — 26. *stændr*, Pr. Ind. 3 P. Sing. af *standa*: staa; *i*-Omlyd

Nora < *Nora* *dolia* > *dola*
Nora *dola*

er indtraadt (S. 12,^s), men [i], som virkede Omlyd, er tabt; *stande* og *staa*, *gange* og *gaa* er gamle Sideformer. — 26. *sāsi*, Nom. Ms. Sing.: denne; af *sā*: den, + det forstærkende Tillæg *si* (S. 18,¹¹). — 26. *es*, senere *er*: som; *es* viser tilbage paa *Röulv*. — 26. *was*, senere *war*: var. — 26. *Nora*, antagelig Gen. Sing. af et Stednavn eller Gen. Pl. af et Personnavn. — 26. *goði*, Ms. *an*-St.: Gode; mens Goderne paa Island havde baade gejstlig og verdslig Myndighed, synes de i Danmark kun at have været Tempelpræster. Ordet er afledet af *gōð*: Gud. *Nora goði*: Gode i Nore, eller: Nørernes Gode. — 27. *sattu*, Impf. Ind. 3 P. Pl. af *sætja*, 2 sv.: sætte. — 27. *synir*, Nom. Pl. af *sunr*; *i*-Omlyd udviklet (S. 12,^s). — 27. *æftir*, Adv.: efter, til Minde.

Side 10.

Glavendrupstenen.

3. *Ragnhildr*, Fm., Kvindenavn: *Ragnhild*. — 3. *satti*, Impf. Ind. 3 P. Sing. af *sætja*, 2 sv. — 3. *stæin*, Ac. Sing. (jvf. Snoldelevstenens *stæinn*). — 3. *þannsi*, Ac. Sing. Ms. af *sāsi*: nasaleret [ǣ] paa Grund af det følgende [nn]. — 3. *öft* = *æft* (Flemløsestenen). — 3. *Alla*, Ac. af *Alli*, Ms. *an*-St., Mandsnavn: 'Alle'. — 3. *Sálwa*, maaske Gen. Sing. af et Stednavn eller Gen. Pl. af et Personnavn. *Sálwa goði*: Gode i Sølv, eller: Sølvernes Gode (jvf. Flemløsestenens *Nora goði*). Det er dog muligt, at *Sálwa* er Gen. Sing. af et Personnavn *Sálwi*, der opr. betyder 'den blege' og maaske her staa som Tilnavn. I saa Fald maa der læses *öft Alla Sálwa, goða wia, hæiðwerðan þegn*: 'efter Alle Sølv (den blege), Tempelgode, en hæderværdig Mand'. — 4. *wia*, Gen. Pl. af *wī*, Nt.: Helligdom (jvf. *Vium*, S. 54,¹¹, *Viborg*, *Oðins wī* > *Odense*). — 4. *hæiðwerðan*, Ac. Ms. Sing. af *hæiðwerðr*, Adj.: hæderværdig (af *hæiðr*, Ms.: Hæder, + *werðr*: værd). — 4. *þegn*, Ms. *a*-St.,

her Ac.: fribaaren Mand, som tjener en anden. *wia*
begn: Tempelprest. — 5. *Alla*, Gen. af *Alli*. — 5.
gærðu: gjorde, Impf. Pl. af *gærwa*, 1 sv.: gøre. — 5.
kumbl, Nt. Pl. med Entalsbetydning: Gravminde; ved
kumbl forstaas ikke alene Runestenen, men ogsaa den
Høj, som den stod paa, og den skibsformede Stensæt-
ning ved Højens Fod. — 5. *þáusi*, Ac. Nt. Pl. af *sási*. —
5. *faður*, Ac. af *faðir*, Ms. Kons.-St. (S. 13, Note 1):
Fader. — 5. *sinn* viser opr. tilbage paa et Subjekt i 3.
Pers. Sing. eller Plur., nu kun 3. Pers. Sing. (S. 59, 16).
— 5. *auk*, senere *ok*: og. — 6. *hans*, Gen. af *hann*:
han. — 6. *kona*, Fm. *ön*-St.: Kvinde, Hustru. — 6. *werr*,
Ms. *a*-St.: Mand, Ægtemand. — 6. *en*: men, og. — 6. *Söti*,
Ms. *an*-St., Mandsnavn: 'Sote'. — 6. *ræist*: ristede, Impf.
af *rista*, 1 st. (S. 19). — 6. *rúnar*, Ac. Pl. af *rún*,
Fm. *ö*-St., opr.: Hemmelighed, dernæst: Lønskrift, Skrift.
— 6. *þássi* < *þársi*, Ac. Fm. Pl. af *sási*. — 7. *dröttinn*,
Ms. *a*-St.: Herre; Formen *Drot* er opstaaet ved, at
Drotten opfattedes som bestemt Form. — 8. *þörr*, Ms.
a-St., Gudenavnet Tor. — 8. *wigi*, Pr. Konj. 3 P. Sing.
af *wigja*, 1 sv.: vie, hellige, beskytte. — 9. *retta*, 1 sv.:
gøre lige, rette, raade Bod, bringe i Lave. — 9. *sá*: den,
han (S. 18). — 9. *werði*, Pr. Konj. 3 P. Sing. af
werða, 3 st.: vorde, blive (nødt til). — 9. *ælti*, Pr.
Konj. 3 P. Sing. af *ælti*, 1 sv.: drive, jage, øve Vold
imod; nyda. *ælte*. — 9. *eða*: eller. — 10. *annan*, Ac.
Ms. Sing. af *annarr*: anden. — 10. *dragi*, Pr. Konj.
3 P. Sing. af *draga*, 6 st.: drage. — *at . . . dragi*: dén
skal blive nødt til at bringe i Lave, som øver Vold
mod denne Sten eller drager den efter (o: rejser den
til Minde om) en anden.

Store Rygbjærg-Stenen.

Ved Midten af det 10ende Aarh. begynder den mest
betydningsfulde Lydovergang, som sætter Skel mellem
Østnordisk og Vestnordisk, at vise sig: i Østnordisk gaar

de gamle Tvelyd over til Enkeltlyd: [æi] (oldn. *ei*) > [ē];
[áu] (oldn. *au*) > [ø]; [øy] (oldn. *ey*) > [ø].

13. *Tövi*, Ms. *an*-St., Mandsnavn; svarer til Kvinde-
navnet *Töva*; begge vilde paa Dansk blive *Tove*. —
13. *bryti*, Ms. *an*-St.: Bryde, Forvalter, Ejendomsbe-
styrrer. — 13. *ræþi*, Impf. Ind. 3 P. Sing. af *ræsa*, 1 sv.,
opr. *ræisa*: at rejse. Tvelyden [æi] er blevet [ē]; nyda.
rejse er paavirket af Tysk. — 13. *stæn* < *stæin* (Gla-
vendrupstenen). — 13. *læka* < *læika*, Nt.: 'Lege',
Legesøster, elskede. — 13. *brytja*, Gen. styret af *læka*:
Brydens Lege, d. v. s. sin elskede. — 13. *þörgunni*,
Ac. af *þörgunnr*, Kvindenavn: Torgun(ne). — 15. *þær*
< *þær*, Nom. Pl. Ms. af *sá* (S. 18): den. — 15.
stavar, Nom. Pl. af *stavr*, Ms. *a*-St.: Stav, Runestav,
Rune. — 15. *munu*, Pr. Ind. 3 P. Pl. af *munu*: monne,
ville. *munu* hører til de præterito-præsensiske (fortids-
bøjede) Verber, hvis Præsens bøjes i Person og Tal
som et stærkt Verbums Imperfektum. — 16. *mjok*,
Adv.: meget. — 16. *længi*, Adv.: længe. — 16. *liva*,
3 sv.: leve.

De to sidste Linier rimer sammen med Rimkonso-
nanten [m] i *munu* og *mjok*.

Den lille Jellingesten.

19. *Gormr*, Ms. *a*-St., den danske Konge Gorm
den Gamle. — 19. *konungr*, Ms. *a*-St.: Konge. — 19.
gærði, Impf. Ind. 3 P. Sing. (jvf. Glavendrupstenen *gærðu*).
— 19. *þási* < *þáusi* (Glavendrupstenen). — 19. *þyrwi*,
Fem., Kvindenavn: Tyre: her Ac. — 19. *konu sina*,
Ac. Fem. Sing. — 20. *Danmarkar*, Gen. af *Danmárk*,
Fem.: Danmark. Ordet forekommer første Gang her.
Betydningen af *Dan*- er usikker. *márk* betyder opr. 1)
Grænse (jvf. lat. *margo*); dernæst 2) Grænseskov, Grænse-
land (jvf. den spanske *Mark*, *Markgreve*); endelig 3)
Skov (saaledes oldn. *mörk*), Land, Jord (saaledes i
Svensk *mark*); dansk *Mark* har faaet en videre Betyd-

ningsudvikling til: dyrket Jord. — (*Dan*)*márk* har da vel opr. betydet 'Skovlandet'. — 20. *böt*, Fem. Kons.-St.: Bod, Forbedring. — 20. *Danmarkar böt*: Den som bøder paa Danmark; saaledes kaldtes Tyre som den, der fornyede Danevirke.

Den lille Jellingestens Beretning, at Gorm rejste Gravminde efter Tyre, viser, at Saxo og andre Kilder, der fortæller, at Gorm døde først, har Uret.

Den store Jellingesten.

23. *Haraldr*, Ms. *a*-St., den danske Konge Harald Blaatand. — 23. *bað*, Impf. Ind. 3 P. Sing. af *biðja*, 5 st.: bede, byde. — 23. *gørwa*, Sideform til *gærwa*; jvf. Glavendrupstenens *gærðu*. — 24. *ok*, ældre *áuk* (Glavendrupstenen). — 24. *möður*, Ac. af *mödir*, Fm. Kons.-St.: Moder. — 25. *sær*, Dat. af *sik* (S. 17): sig. — 25. *wann*, Impf. Ind. 3 P. Sing. af *winna*, 3 st.: vinde. — 25. *Danmárk* med *u*-Omlyd indtraadt (S. 12,30). — 25. *alla*, Ac. Fm. Sing. af *allr*, Adj.: al, hel. — 25. *Norwegr*, Ms.: Norge. — 25. *Danir*, Ms. Pl. *i*-St.: Daner; *Dani* er Ac., Objekt for *gærði*. — 26. *kristna*, Ac. Pl. Ms. af *kristinn*, Adj.: kristen; *kristna* hører til *Dani*.

Paa den store Jellingesten nævnes som en af Harald Blaatands Bedrifter, at han vandt sig hele Danmark. Det vides, bl. a. fra de sønderjyske Vedelspangstene, at en svensk Høvdingeslægt i Begyndelsen af det 10ende Aarh. satte sig fast i Hedeby, men at dens Herredømme blev rokket af den tyske Konge Henrik Fuglefænger og af Gorm, og endelig tilintetgjort af Harald Blaatand. Til disse og maaske andre lignende Begivenheder sigter Jellingestenens Ord. — At Harald Blaatand erobrede Norge og kristnede Danerne, er velkendt fra andre Kilder.

Sammen med de to Kongehøje og Kirken, som blev bygget mellem den store Sten og den nordlige Høj, danner Jellingestenene vort smukkeste Oldtidsminde.

Den store Jellingesten er den anseligste og smukkeste af alle vore Runestene. Den er prydet med udhugne Ornamentter, bl. a. en Fremstilling af Kristus, det ældste kendte Kristusbillede i Norden. Den store Sten har altid haft den Plads, den nu har, midt imellem de to Høje, hvilket er dens naturligste Plads, eftersom den er rejst til Minde om baade Gorm og Tyre. — Den lille Jellingesten har oprindeligt staaet paa Toppen af den sydlige Høj, men er senere (c. 1600) flyttet ned derfra og staar nu ved Siden af den store Sten. — Begge Højene er blevet udgravet i det 19de Aarh.; i den nordlige Høj blev fundet et Gravkammer, som dog allerede tidligere var blevet plyndret for det meste af sit Indhold; i den sydlige Høj, der efter den lille Stens oprindelige Plads maa antages at være Tyres, er intet blevet fundet.

Hällestadstenen.

29. *Áskill*, Ms. *a*-St., Mandsnavn; nu *Eskild* under Paavirkning af [i]; jvf. *Astrid* — *Estrid*, *Asbjørn* — *Esbern*. — 29. *Tōki*, Ms. *an*-St., Mandsnavn: Toke. — 30. *hullan*, Ac. Sing. Ms. af *hullr*: huld, naadig. *sær hullan dröttin*: den mod ham hulde ♂: hans hulde Herre.

Side 11.

1. *sār*, Sideform til *sā*: han. — 1. *flō*, gammel stærk Impf. til *flýja*: fly, flygte. — 1. *ēgi* < *æigi*: ej, ikke. — 2. *at*, Prp.: ved. — 2. *Uppsalum*, Dat. af *Uppsalar*, Ms. Pl. *i*-St.: Upsala (S. 12 Note 1). — 3. *drængar*, *drængjar*, Nom. Pl. af *drængr*, Ms. *a*-St.: tapper, brav ung Mand; Kriger. — 4. *brōður*, Ac. Sing. af *brōðir*, Ms. Kons.-St. (S. 16): Broder. — 1. *bjargi*, Dat. af *bjarg*, Nt.: Bjærg, Høj. *bjarg* < *berga* (jvf. Guldhornsindskr. *horna*) ved Brydning (jvf. tysk *Berg*). — 2. *stāðan*, Ac. Sing. Ms. af *stōðr*, Adj. (beslægtet

med Vb. *standa*: at staa): 'som staa'; 'som skal staa'. — 2. *rūnum*, Dat. Pl. af *rūn*; = *með rūnum*. — 1—2. *stēn* . . . *rūnum*: Sten at staa paa Højen med Runer. — 3. *þēr* < *þæir*: de. — 3. *Gorms Tōka* (Dat.): Gorms Søn Toke (jvf. Indskriftens første Linie). — 4. *gingu*, Impf. Ind. 3 P. Pl. af *ganga*, 7 st.: gaa. — 4. *næstir*, Nom. Pl. Masc. af *næstr*, Adj. i Superlativ: nærmest, næst. — 3—4. *þēr* . . . *næstir*: de gik Gorms Søn Toke nærmest.

Indskriftens første Del er Prosa, dens sidste Del et Vers (*fornyrðislag*): otte Linier, to Trykstavelser i hver Linie; en Rimstav i hver af to sammenhørende Linier: L. 1—2: *ēgi-Uppsalum*, L. 3—4: *sattu-sinn*, L. 5—6: *stēn-stōðan*, L. 7—8: *Gorms-gingu*.

Den Kamp ved Upsala, som baade denne og ogsaa andre skaanske Runestene sigter til, stod imellem den svenske Konge Erik Sejrsæl og hans Brodersøn Styrbjørn c. 985. Styrbjørn havde faaet Hjælp fra Danmark, men de fleste danske Krigere svigtede ham før eller under Slaget, og Kampen endte med Styrbjørns Nederlag og Fald. Den Toke Gormsøn, som 'ikke flygtede ved Upsala', er formodentlig en Søn af Gorm den Gamle, altsaa en yngre Broder til den danske Konge Harald Blaatand.

Hedebysten.

7. *þōrlv*, Ms. *a*-St., Mandsnavn: Torolv, Tolv, sammentrukket af *þōrulvr*. — 7. *rēsþi* se Store Rygbjærgstenen. — 7. *hēmþegi*, Ms. *an*-St.: Hjemfælle, Hirdmand (af *hēmR* < *hæimR*, Ms.: Hjem, + *þegi*, Ms.: den som modtager; *þiggja*: modtage); *hēmþegi* slutter sig til *þōrlv*. — 7. *Swenn* < *Swæinn*, Ms. *a*-St.: Svend, her Egennavn, den danske Konge Svend Tveskæg. — 7. *Eirikr*, Ms. *a*-St. < *Æirikr*, af *æi*: altid, + *rikr*: mægtig; *ē-* er bevaret i *emun*: mindeværdig, *e(je)god*, *evig* og i *i-hvo* osv. — 8. *fælag*, Ac. af *fælagi*, Ms.

an-St.: Fælle, afledet af *fælag*, Nt.: det at lægge Gods (*fæ*) sammen; *fælag* er nydansk *Fællig*; *fælles* er opr. Gen. af *Fællig*. — 8. *warð*, Impf. Ind. 3 P. Sing. af *werða* (Glavendrupstenen). — 8. *dōðr* < *dāuðr*: død. — 8. *warð dōðr*: døde. — 8. *þā*: da. *þā* er opr. Adv.; Konjunktionen 'da' hed *es*, *er* med eller uden foregaaende *þā*; oldnordisk: *þā's*, *þā er*. Her finder vi imidlertid det fra Nydansk kendte Forhold, at *da* alene kan være baade Adv. og Konj. — 8. *sātu*, Impf. Ind. 3 P. Pl. af *sitja*, 5 st.: sidde. *sātu um*: belejrede. — 8. *Hēðabýr* < *Hæiðabýr*, Ms.: Hedeby, senere kaldet Slesvig. — 9. *stýrimandr*, Ms. Kons-St.: Styresmand, Skibsfører; *mandr* er den østnordiske Udvikling af *mannR*, som i Vestnordisk bliver *madr* (S. 14, L. 12 og 19). Nydansk *Mand* er udgaaet fra Ac. *mann*, og *d* i *Mand* er altsaa ikke det gamle [d] i *mandr*; de fleste Ord med opr. [nn] skrives nu med *nd*: oldn. *vinna*, da. *vinde* osv. — 9. *harða*, Adv.: i høj Grad. — 9. *gōðr*, Adj.: god, brav.

Danevirkestenen.

12. *øftir* = *æftir*. — 12. *Skarði*, Ms. *an*-St., Mandsnavn: Skarde. — 13. *farinn*, Perf. Part. Masc. af *fara*, 6 st.: fare, drage. — 13. *westr*, Adv.: vestpaa. — 13. *was farinn westr*: var draget vestpaa o: havde været paa Togt til England. — 13. *at*: ved.

De Begivenheder, som Hedeby- og Danevirkestenen sigter til, er Svend Tveskægs Belejring og Tilbageerobring af Hedeby, som den svenske Konge Erik Sejrsæl havde sat sig fast i, mens Svend hærgede paa England (kort før Aar 1000).

Aarhusstenen.

16. *Gunnulvr*, Ms. *a*-St., Mandsnavn (egl. 'Kampulv', jvf. Snoldelevstenens *Gunnwalds*). — 16. *Ögötr*, *Āslákr*, *RölvR* (Flemløsestenen: *Röulv*), Mandsnavne: Øgøt, Aslak, Rolv. — 16. *rēsþu*, Impf. Ind. 3 P. Pl.

(Store Rygbjærg-Stenen: *rēsþi*). — 17. *Full*, Ac. af et Mandsnavn: *Full*(R) el. *Fuldr*: 'Fuld' (maaske skal der læses *Ful*, Ac. af *Fulr*: Ful, 'Grimrian'). — 17. *er*, ældre *es* (Flemløsestenen). — 17. *āstr* < *āustr*, Adv.: østpaa, øster. — 17. *ūti*, Adv.: ude ɔ: paa Havet. — 18. *barðusk*, reflektiv Impf. Ind. 3 P. Pl. af *bærja*, 2 sv.: slaa; *bærjask* med gensidigvirkende Betydning: slaas, kæmpe, -*sk* er opr. Pron. *sik* (S. 20,²⁴).

Den Kamp 'øster ude', som der sigtes til paa Aarhusstenen, er formodentlig Svolderslaget (c. 1000), hvor den svenske Konge Olav, Søn af Erik Sejrsæl, og den danske Konge Svend Tveskæg kæmpede mod den norske Konge Olav Tryggvesøn.

Aalumstenen.

21. *Wegotr*, Ms., Mandsnavn: 'Vegot'. — 21. *Æsgir*, Ac. af *Æsgir*, Ms., Mandsnavn: Eske. — 21. *guð*, Ms.: Gud. — 22. *hjalpi*: hjælpe, Pr. Konj. 3 P. Sing. af *hjalpa* < *helpan* ved Brydning (S. 13,³). — 22. *sæla* el. *sæl*, Fm.: Sjæl. — 22. *wæl*, Adv.: vel. — 22. *hjalpi wæl*: være naadig.

Side 26.

Skaanske Lov.

Skaanske Lov staar, i Sammenligning med de andre Landskabslove, paa et gammelt Sprogrin. I Substantiverne er ganske vist Nom. og Ac. faldet sammen, saavel i Sing. som i Pl., men Dat. og Gen. bevares, og i Adjektiverne bevares alle fire Kasus.

Om Retsforfølgelse af Tyveri.

21. *uarþær* [wardær], Præs. Ind. Sing. af *uarþæ*: vorde, blive; oldn. *verða*, *verðr*. — 21. *annærs*, Gen. af *annær* (opr. Nom.) og *annæn* (opr. Ac.): anden, nogen; oldn. *annarr*, *annars*. Trykløs Vokal [a, i, u] bliver i Middeld. regelmæssig [ə]; i sk. Lov skrives dog ofte *a*, *i*, *u* (S. 47,⁸). — 21. *fæ*, Nt.: (her) Kreatur;

Kvæg; Gods, Ejendom; *fæ* er urbeslægtet (S. 6,⁴) med lat. *pecu*: Kvæg, hvoraf *pecunia*: Penge. Betydn. 'Kvæg' er bevaret i *Fæ*, *Fællid* (Græsgang) og norsk *Fjøs* (*Fæhus*); Betydn. 'Gods' er bevaret i *Liggendefæ*, *Danefæ* (død Mands Gods), *Fællig*, *fælles* (opr. Gen. af *Fællig*) og *Fælle* (Hedebystenens *fælaga* S. 11,⁸). — 21. *stolæt*, Perf. Part. af *stialæ*, 4 st.; opr. Impf. *stal* og Perf. Part. *stolæn*, nu *stjal* — *stjaalen* med [j] overført fra Præsens; oldn. *stolinn* > *stolæn* (se ovf. *annærs*). — 21. *kostær*, Ms. i-St.: Ejendel; nu kun i Pl.: stjaalne *Koster*, *Tyvekoster*; *kostær* er ~~Nom. Sing. med bevaret r~~; dette og et enkelt andet Tilfælde i skaanske Lov (*þiufær*: Tyv) er de eneste Eksempler i Middeldansk paa bevaret [r] i Nom. Sing. af Hankønsordene. — 21. *Uarþær* . . . *hans*: bliver nogen Mands Kreatur eller hans Ejendel stjaalet. — 22. *far*, Pr. Ind. Sing. af *faræ*: drage; oldn. *fara*, *ferr*; nyda. *fare* — *farer*; i-Omlyd i Pr. Ind. Sing. af stærke Verber er regelmæssig tabt i Middelda. (S. 45,²²). — 22. *þæghær* [ðægær], *þaghær*: straks (jvf. S. 27,²⁴). — 22. *far æftir*: sætter sig i Bevægelse (for at søge) efter (det stjaalne); jvf. L. 27. — 22. *far*: faar, Pr. Ind. Sing. af *fā*; oldn. *fā*, *fær* med i-Omlyd (jvf. ovf. *far*). — 22. *takæ*: tage, gribe; oldn. *taka*. — 22. *mæþ* [mæð], her Adv.: dermed; med det stjaalne. — 22. *ær*, oldda. *es* (S. 9,²⁶): som. — 22. *far takit hin mæþ ær stal*: faar grebet den, som stjal, dermed ɔ: faar grebet Tyven med det stjaalne. — 23. *sæte*, Pr. Konj. af *sætia*, 2 sv.: sætte. — 23. *a*, her Adv.: paa (ham) (jvf. Snoldelevstenen S. 9,²²). — 23. *band*, Nt.: Baand. — 23. *sæte a band*: da skal han sætte Baand paa (ham). — 23. *bindi*, *føræ*, Pr. Konj. af *bindæ*, *føræ*. — 23. *sæte*, *bindi*, *føræ*, med *e*, *i*, *æ*; Udtalen har været [ə]. — 23. *han*, Ac., oldn. *hann* (S. 17). — 23. *til* styrer opr. Gen.; endnu: *til Tings*, *Lands*, *Søs* osv. — 23. *þing*, Nt.: Ting ɔ: Herredstinget, en Forsamling af de i Herredet boende fribaarne Mænd; Her-

†
doret
med
hl
damm

usthær
=
her er det
Nominativ

redstinget har dømmende Myndighed. I Betydningen 'Genstand' (opr. Genstand for (retslig) Forhandling) er *Ting* nu Fælleskøn. — 24. *þæt* [ðæt], *þæn*, Sideformer til oldn. *þat*, *þann*: det, den (S. 18). — 24. *af*: (her) med. — 24. *hanum*, Dat. af *han* (S. 17). — 24. *þingmæn*: Tingmændene; Brugen af Substantivernes bestemte Artikel var i Middelda. langt fra saa almindelig som nu. — 24. *uiliæ*: ville. — 24. *þe* [ðē]: de; oldda. *þæir* (oldn. *þeir*) > *þēr* (S. 14,6) > *þe* [ðē], idet [r] almindelig bortkastes i Bøjningsendelse i Middeldansk, og [p] > [ð] (S. 48,7); *þe* [ðē] bliver senere rglm. *de* (S. 48,7), hvis Udtale [di] maaske skyldes Sidevirkning fra *vi*, I. — 24. *dømæ til*: bestemmer ved Dom. 23—24. *gøræ . . . til*: gøre det ved ham, som Tingmændene vil og bestemmer ved Dom. — 24. *æn*: men. — 25. *æi*: ej, ikke. — 25. *þiuf* [þjūv], Ac. af *þiuf(ær)*: Tyv; (jvf. *kostær* L. 21). — 25. *kostæ sinum*: adjektiviske Udvidelser til Substantiver sættes i ældre Sprog ofte efter Subst.; jvf. L. 21 *kostær hans* (S. 71,25). — 25. *kæn-nær*: genkender, opdager, finder. — 26. *hæffum*, Dat. Pl. af *hæff* [hævd], Fm.: Hævd, Besiddelse. — 26. *þa* [ðā]: da (S. 11,8). — 26. *ma*, Pr. Ind. af *mughæ*, oldn. *mega*: kunne, maatte. — 27. *tækæ* — *tækær* — *tækæn* findes ved Siden af *takæ* — *takær* — *takæn*, idet ved Sidevirkning (Analogi) Omlydsvokalen [æ] fra Pr. Ind. Sing. (*tækær*) er trængt ind i Inf. og Perf. Part. I *takæ* — *takær* — *takæn* er det den ikke omlydte Vokal, som ved Sidevirkning har sejret, hvilket er det almindelige (jfr. L. 22 *far*). Endnu findes i Dansk *blæse* og *græde*, der forholder sig som *tækæ*; oldn. *blása* — *blæss*, *gráta* — *grætr* (S. 45,25). — 27. *man*: Manden (jvf. L. 24 *þingmæn*). — 27. *num*: undtagen, men. — 27. *takføræ*, Pr. Konj.: sætte i Borgen, Sikkerhed, Forvaring (*tak*, Nt.). Naar man genfandt en Ting, man havde mistet, i en andens Besiddelse, skulde man sætte den i Forvaring hos Tredjemand, indtil Dommen var

falden. — 27. *faræ æftir*: gaa til Værks; forfølge Sagen (jvf. L. 22). — 27. *sum*: som. — 28. *logh*: (her) Lov; Bevislighed, Ed; Pl. af *lagh*, Nt.: hvad der er lagt, bestemt (old. *lag*, Pl. *log*). I sk. Lov opfattes *logh* endnu som Nt. Pl. (Gen. *laghæ*), hvilket fremgaar af det følgende *æræ*; men udenfor sk. Lov er *logh* i Regelen Fm. Sing., og dertil svarer, at *Lov* nu er Fælleskøn. Entalsformen *lagh* er bevaret i *Lag* og *Lav*. — 27. *sum logh æræ*: efter Loven. — 29. *bonde*: Bonden ♂: den bestjaalne; *bonde* er opr. Pr. Part. af Verbet *bo*. — 29. *huærghæn*: intetsteds. — 29. *utæn*: uden, med mindre, men. — 29. *gifæ* [givæ] *þiufsak um*: give Tyvssag for; anklage for at have stjaalet. — 30. *andrum*, Dat. Sing. Ms.; [ndr] < [nrr] (S. 14,12); *andrum manni*: en Mand. — 30. *ær stolen ær*: som er stjaalet. — 31. *a*: (her) til. — 31. *hæræzþing*: Herredsting. — 31. *sighi*, Pr. Konj. af *sighiæ*: sige. — 31. *fore*, *for*: for, til. — 32. *þiufær* med [r] i Nom. bevaret (jvf. L. 21 *kostær*). — 32. *hin . . . hans*: det er ham, som har bestjaalet ham. — 32. *skulu*: skulle. — 32. *þipia* [þiðja], 5 st.: bede, byde. — 32. *stæfnæ* [stævnæ] forbindes opr. med Dat.: *þiufi sinum*. — 33. *annærs*: næste; Adj. efter Subst. (jvf. L. 25 *kostæ sinum*).

Side 27.

1. *star*: staar. — 1. *hin* som Artikel bliver i Middelda. efterhaanden trængt tilbage af *den*. — 1. *hin sækte*: den sigtede. — 1. *ofna*: (frem) paa; oldn. *ofan á*. — 1. *andru*: det andet; Dat. Nt. af *annær*. — 2. *biufær*, Pr. Ind. Sing. af *biufæ*, 2 st.: byde; oldn. *byðr* med *i*-Omlyd (jvf. S. 26,22 *far*). — 2. *næfnð*, Fm.: Nævn, Nævninger. Nævningerne udtoges af Sagsøgeren og skulde sværge paa, at den sagsøgte var uskyldig i den foreliggende Sag. Mededsmændene (jvf. S. 28,16) derimod udtoges af den sagsøgte og svor (Tylvtered)

paa, at de ansaa den Ed, som den sagsøgte aflagde paa at han var uskyldig, for at være aflagt efter bedste Overbevisning; til selve den foreliggende Sag behøvede Mededsmændene ikke at have Kendskab. Nægtede Nævninger eller Mededsmænd at sværge, var den sagsøgte fældet. — 2. *fore*: for. — 2. *sik*: sig. — 2. *biuþær* . . . *sik*: tilbyder at underkaste sig Nævningers Kendelse. — 2. *hæræþ*, Nt.: Herred. — 2. *næfnæ*: nævne, bestemme, udnævne; her Pr. Konj. — 3. *sak*, Fm.: Sag; oldn. *sok* med *u*-Omlyd (S. 45,32). — 2—3. *hin ær sak sökær*: den som søger Sag, Sagsøgeren. — 3. *mæn*, Pl. af *man*; *i*-Omlyd er bevaret i Pl. af mange Subst. (S. 45,1). — 3. *slika*, Ac. Pl. Ms. af *slik(ær)*: slig. — 3. *slika* . . . *uil*: efter frit Valg. — 3. *al(dær)*: al, hel; *allu*, Dat. Nt. Sing. — 4. *kallæ*: kalde, paastaa. — 4. *nokær*, senere *nogen* ved Sidevirkning fra *mangen*, *anden* o. a.; opstaaet af *né veit ek hverr*: ikke ved jeg hvem (jvf. lat. *nescio quis*, fransk *je ne sais quoi*). — 4. *uvin* [uvin]: Uven. — 4. *kallær* . . . *sinæ*: paa-
staar den sigtede, at nogle (af Nævningerne) er hans Uvenner. — 4. *þre*: tre. — 5. *undæn*: bort, *undæn takæ*: udskyde. — 5. *ok æi*: men ikke. — 5. *sipæn*: saa. — 6. *þeræ* [ðeræ], nu *deres* med [ð] i Forlyd > [d] og [s] tilføjet som Genitivsendelse (S. 60,15). — 6. *staþ*, Ms., nu under tysk Indflydelse spaltet i: *en Stad* og *et Sted*. — 6. *latæ*: lade. — 6. *þæm*: dem, opr. Dat. Pl. (oldn. *þeim*); her brugt som Ac. ligesom nyda. *dem* (S. 60,15). — 7. *suæriæ*, 6 st.: sværge. — 7. *þy*, Dat. Nt. Sing. af *þæn*; oldn. *þvi*. — 7. *andru* er overflødigt, da der staar *næstæ*. — 7—8. *andru* . . . *þingi*: det næste Ting. — 8. *suær*: sværger. — 8. *gangæ*: gaa; her Pr. Konj. — 8. *saklæs*: sagesløs, uden videre Tiltale. — 8. *bort* < *brott* ved Lydomstilling (Metatesis); jvf. *frisk* og *fersk*, *presse* og *perse*, *Kristine* og *Kirstine*. Oldn. *i brott* betyder 'paa Vej' (jvf. tysk *weg*), og *brott*, *bort* er beslægtet med *bryde* (jvf. fransk *route* < lat. (*via*)

rupta). — 9. *bristæ*, 3 st.: briste, svigte. — 9. *bristær hanum næfnð* o: vil Nævnet ikke sværge.

Om Jærnyrd.

Efter Tvekamp var Jærnyrd det ældste Bevismiddel for Retten. Foruden de to her omtalte Arter af Jærnyrd, 'Skudsjærn' og 'Trugsjærn' fandtes der en tredje, 'Skraa', som bestod i, at den sigtede med bare Fødder gik hen over 12 gloende Plovjærn (oldn. *skrá*: Plovjærn). Jærnyrd foretoges altid om Onsdagen, og efter Prøven blev Haand eller Fødder forbundet og indsvøbt i et Klæde, som forsegledes; Lørdagen efter foretoges i Sagsøgerens Nærværelse en Undersøgelse; fandtes der da Brandsaar, var den anklagede fældet og blev dømt som skyldig; i modsat Fald var han fri.

Jærnyrd blev i Skaane forbudt ved en Forordning af Valdemar Sejr, og Lovbestemmelserne om Jærnyrd mangler i adskillige af Lovhaandskrifterne, f. Eks. i Runehaandskriftet. Teksten for dette Stykke er taget fra et noget yngre Haandskrift.

11. *iarn*, senere *Jærn* med den alm. Overgang [ja] > [jæ] (S. 46,17). — 11. *tha* [ðā]: da. — 11. *thwa* [p̄wā]: to, vaske. — 11. *hand sjna*, Ac. Fem.: sin Haand; Pronominet efterstillet (S. 71,25). — 12. *ækki*: intet, Nt. af *ængin*; nu kun som Adv.: *ikke*. — 12. *wætta*, Gen. Pl. af et Subst., oldn. *vættr*, Fm.: Væsen, Ting. *ækki wætta*: intet af Ting, intet som helst; Ordet *Vætte* har vi endnu, mest brugt i Smnsth. som *Vættelys*, *Uvætte*; samme Ord findes i ty. (*Böse*)*wicht* og *nicht* og i eng. *not*. — 12. *halna*, ældre *han(d)la* (Lydomstilling, jvf. L. 8 *bort*): tage i Haanden, berøre. — 12. *hænnæ*: hende o: Haanden; *han* og *hun* bruges endnu udenfor Rigssproget om andet end Personer. — 12. *har*, Nt.: Haar. — 13. *sin clæthæ*, gl. Nt. Pl.; nu *Klæder* med den sædvanlige Flertalsendelse [r] ved Subst., som i Sing. ender paa trykløst [ə]. — 14. *lyftæ*:

løfte. — 15. *bær*: bærer. — 15. *scutziarn*, Nt.: 'Skuds-jærn'; den anklagede bar et glødende Jærn 9 Skridt og kastede (*skiutæ*: skyde, kaste) det derefter. Kastede han det for tidlig eller brændte han sig, var han fældet. — 15. *stigha*, 1 st.: stige, gaa. — 15. *fiata*, Gen. Pl., styret af *lanct*, af *fiat*, Nt.: Fjed, Skridt; oldn. *fet* uden Brydning (jvf. oldn. *ek*, *stela*, *fela*: dansk med Brydning *jeg*, *stjæle*, *fjæle*). *fiat* bliver ved Overgangen [ja] > [jæ] (S. 46,17) og [t] efter Vokal > [ð] (S. 48,17) til nydansk *Fjed*. Ordet er beslægtet med *Fod*. — 16. *sciutæ*: skyde, kaste. — 16. *førra*: før. — 17. *fælder*: fældet; Perf. Part. Nom. Ms. (paa -r) af *fællæ*: fælde. — 17. *summj*: somme; Nom. Pl. Ms. uden [r]; oldn. *sumir*. — 18. *witni*, Pr. Konj. af *witnæ*: vidne. — 18. *twe*; oldn. Nom. Ms. *tveir*: [ei] > [ē], og [r] tabes; nydansk *to* < Ac. Ms., oldn. *tvá*. — 19. *fulz*, Adj. og *fals*, Subst. i Gen., styret af *til*: til fulde (o: fyldestgørende) og ikke til Fald. — 20. *thrugsiarn*, unøjagtig Skrivemaade for *trughsiarn*; straks efter rigtigere *trugh*, Nt.: Trug. — 20. *stande*: staa. — 21. *fran* = *fra*; svensk *från*; i Stevns siges endnu [fra'n]. — 21. *stauum*, Dat. Pl. af *staf*, Ms.: Stav; (her) de Stave, Jærnet lagdes paa før Benyttelsen. — 22. *falder*, Pr. Ind. Sing. af *fallæ*; oldn. *fellr*; i-Omlyd er tabt (S. 45,22). — 22. *vtan*: udenfor. — 22. *up*: op. — 23. *atar*: atter. — 24. *thaghar*, her Konjunktion: saa snart som (jvf. S. 26,22); det nu forældede *der* i Betydn. 'da' (*der han kom . . .*) er opstaaet ved Sammenfald af *thaghar* (*thæghær*) og *thær*. — 24. *scal*, upers.: skal man; ligesaa L. 26. — 24. *wanti*, Ms.: Vante; oldn. *vøtr* med [tt] < [nt] (S. 14,18); samme Ord er fransk *gant*, der er laant fra germansk Sprog. — 25. *late*: anbringe, komme. — 25. *incighlj*, *insighle*, Nt.: Segl, lat. Laaneord: *sigillum*. — 25. *fore*, her Adv. — 25. *sæthia*; *th* = [t]. — 25. *løghordagh* [løgærdag], oldn. *laugurdagr* og *laugardagr*: Badedag, Vaskedag (oldn. *laug*: Bad). — 26. *cumber*, Pr. Ind. Sing. af *cumæ*: komme. [b] findes ofte i Mid-

deldansk, især Skaansk, mellem opr. [m] og [r]. — 26. *wither*: ved, imod; her Adv. — 26. *cumber wither*: kommer til Stede. — 27. *hans*, Gen. styret af *bitha*, oldn. *biða*: bie, vente paa. Nu styrer ingen Verber længere Genitiv. — 27. *urthinga*, ubøjel. Adj.: ude af Tinge; saa vidt fremskreden, at Tingtiden er forbi. — 28. *timæ*, Ms.: Tid (jvf. *times*, *timelig*). — 28. *wither æra*: som er til Stede; Subjekt udeladt (S. 72,1). — 29. *hwat* — *hælder* — *æller*: om — snarere — eller o: om — eller. — 30. *scylder*, Adj. Nom. Ms.: skyldig. — 30. *vscylder* [uskyldær]: uskyldig. — 30. *scær*: skær, ren, uskyldig; *skær* findes foruden som Adj. (*skært Kød*) i Forbindelser som *Skærsild*, *Skærsommer*, *Skærtorsdag*. — 31. *præst*, fra græsk *presbyteros*: ældre, Menighedsforstander. — 31. *sin* viser ofte tilbage paa det nærmest foregaaende Subst., her *præste*. — 31. *ræt*: Ret (til Betaling). — 31. *præste . . . uppehalde*: yde Præsten, hvad der tilkommer ham (for hans Medvirkning). — 31. *warther uscær*: bliver (han ved Jærnbryden kendt) skyldig.

Sidé 28.

Om Jagt, Nøddeplukning.

2. *hittæ*: finde. — 2. *man*, nu *en Mand*; den ubestemte Artikel bliver først senere almindelig (S. 62,11). — 2. *høk*, oldn. *haukr*, Ms.: Høg. Talen er om Jagthøge. For at opdrætte dem maatte man fange dem, mens de var smaa. Enten tog man Ungerne fra Reden, eller ogsaa bandt man dem til Reden, for at tage dem senere, naar de var vokset til. — 2. *hæghnæpæ*, Gen. Sing. af *hæghnæp*: Indhegning. — *hæghnæpæ skogh*: Indhegningsskov, indhegnet Skov, privat Skov, modsat *almænnings skogh* (L. 5): Almindingsskov, Skov som tilhører alle Bymændene. *hæghnæp* er beslægtet med *Hegn* og *Have*, hvis Grundbetydning er Indhegning

(Folehave o. a.). — 3. *krake*, Ms.: Træstamme med afstumpede Grene, saa den kan bruges som Stige; '(Krybe)krage'. Som Tilnavn til den danske Konge Rolv har *Krage* Betydn.: spinkelt, vantrevet Træ, tynd og spinkel Person. — 3. *krok*, Ms.: Krog, Hage. — 3. *num*: undtagen, men. — 3. *hins* σ : Skovejerens. — 4. *þem*, opr. Dat., her brugt som Ac. (S. 60,15). — 4. *hanum skapæløst* . . .: uden at der forvoldes nogen Skade for Skovejeren. — 4. *a*, Pr. Ind. Sing. af *eghæ*, *æghæ*, Impf. *attæ*; oldn. *eiga* — *á* — *átti*, præteritopræsensisk (fortidsbøjet) Verbum; nu regelm. *ejer* — *ejede*. — 4. *ællær*: ellers. — 5. *almænning*: hvad der tilhører alle; bruges især om Skov og Hede, som var fælles for Bymændene i een eller flere Byer (*Almindingen* paa Bornholm); Grunden var Kongens, Brugsretten Bøndernes. *almænnings skogh* se L. 2: *hæghnæþæ skogh*. — 6. *mærk(i)æ*: at mærke, at sætte Mærke paa. — 6. *flakæ*: Flage, Grenefletning, (her) Rede. — 7. *gar han uipær*: og vedgaar han det. — 8. *latæ ut*: udlevere. — 8. *øræ*, Ms.: en Øre ($\frac{1}{8}$ Mark, jvf. L. 23 *mark*). — 8. *dylæ*: dølge, nægte. — 8. *hetæ*, oldn. *heita*: hedde, kaldes. — 9. *suæræ*, Pr. Konj.: skal sværge. — 9. *lund*: Maade; findes i *nogentunde* osv. — 9. *annar*, Nom. brugt som Ac. — 9. *þiufnæþ*, Ms.: Tyveri. — 10. *hittær man ok*: ligeledes hvis en Mand finder. — 10. *bi*, Pl. af *bi*, Nt.: nu en *Bi*, Pl. *Bier*. — 10. *skal ok*: skal han ogsaa. — 10. *mærke*, Nt.: Mærke. — 11. *træ*, nu *Træ-et*; Subst. best. Artikel var mindre almindelig brugt end nu (S. 62,23). — 11. *hoggæt* = *hoggæt*, af *hoggæ*: hugge. — 12. *han* σ : den, som har sat Mærke paa Træet. — 12. *æftir fara*: gaa til Værks; forfølge Sagen. — 14. *ræuæ ungæ*: Ræveunge, her Pl. — 14. *graua*, 6 st.: grave. — 15. *mark*, Fm., her Dat. paa *-o* (oldn. *-u*); jvf. den lille Jellingesten: *Danmarkar* (S. 10,30). — 15. *bætæ*: bøde; her Pr. Konj. — 15. *siaghs*, Brydningsform ved Siden af *sex*.

— 16. *ællær (sæli) siatæ manz eþ*: eller (han skal give) sjette Mands Ed σ : aflægge Ed, støttet af 5 Mededsmænd (paa, at han ikke har gjort det). Antallet af Mededsmænd + den sigtede udgjorde $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, 1 eller flere Tylvter (Tylvt: Antal af 12), alt efter den omstridte Genstands Værdi; derfor kaldtes Mededen Tylvtered (jvf. S. 27,2 *næfnd*). — 16. *æn*: men. — 16. *ma*: kan. — 16—17. *sua, at han grafær æi*: uden at han graver. — 17. *at þæm*: efter dem. — 17. *sakløst*: sagesløst σ : uden at der kan anlægges Sag derfor. — 18. *æltæ*: drive (jvf. S. 10,9: Glavendrupstenen). — 18. *graf*, Fm.: Grav; Oldn. havde i dette som i andre Hunkønsord med Rodvokalen [a] *u*-Omlyd i Nom. og Ac. Sing.: *grøf*; men *u*-Omlyden er her (som i Regelen) bortfaldet i Dansk ved Sidevirkning fra de ikke omlydte Former (S. 45,32). — 18. *hund*, Ms.: Hund. — 18. *huas, huæs*: hvis; Gen. af *hua* (S. 61,1). — 18. *ofna . . . ær*: paa hvis Mark det end er. — 20. *nyltæ uæl*: benytte vel σ : drage Nytte af. — 20. *fullæ* = *fyllæ*: fylde. — 20. *hun* σ : Graven. — 20. *skapæløs*: uden Fare. — 21. *ællær andræ markæ*: eller ogsaa Markerne. — 22. *uarþæ*: vogte paa, være ansvarlig for; beslægtet med Adj. *var*, Verb. (*advare, en Varde* og med ty. *warten* (fra Tysk er *varte op; Vartpenge*) og eng. *wait*. — 22. *þe*, alm. Fem.form af *þæn* i ældre Middeldansk. — 23. *mark*, Fm. med *u*-Omlyden tabt (jvf. L. 18 *graf*): oprindelig en Vægtenhed, c. $\frac{1}{2}$ \mathfrak{B} , dernæst en Møntenhed: saa mange Sølvpenge, som der møntedes af en Mark Vægt; efterhaanden som der sloges slet Mønt, blev der imidlertid betydelig Forskel mellem en Mark Vægt og en Mark Penge. I Lovene bruges *mark* i Betydningen Mark Penge. En Mark deltes i 8 Øre à 3 Ørtug à 10 Penninge. Ved dette og andre Ord, der betegner Maal og Vægt, bruges i Middeld. som nu Sing. kollektivt for Pl. — Ordets Grundbetydning er 'Streg, Mærke' (paa Vægtskaalen), og det er beslægtet med *Mærke* og med

det andet danske Ord *Mark*, hvis Grundbetydning var Grænse (S. 10,₂₀: *Danmarkar*). — 23. *bondæ fæ*: en Bondes Kreatur. — 24. *gialdæ atær*: betale tilbage ∴ erstatte. — 24. *þær innæn*: deri. — 24. *uir(þ)ning*: Vurdering, Værdi. — 24. *sua . . . fæ*: efter hvad Værdien af det Kreatur er. — 25. *ær* er Subjekt til *grof* og Hensynsled til *gifs*: som grov Graven og hvem Sag gives derfor (*um*) ∴ som anklages derfor. — 26. *at han grof æi* er Objekt for *dyl*; *æi* kan ikke oversættes, idet det kun gentager den Nægtelse, der ligger i *dyl*: hvis den, som grov Graven og anklages derfor, nægter at han grov (den), da skal han . . . — 26. *logh*: (her) Bevisligheder, Ed. — 26—27. *sæli . . . til*: (da give han saaledes Ed derfor ∴) da skal han aflægge Ed med saa mange Mededsmænd, (som dens Vurdering beløber sig til ∴) som staar i Forhold til den Mands Vurdering. — 27. *atæ*, Impf. af *eghæ*, *æghæ* (L. 4). — 27. *skapæ fik*: led Tab. — 28. *do*, Impf. af *dø*: erstattes tidlig i Dansk af *døde*; Svensk har *dog*. — 29. *snæru*, Ac. Pl. med tabt [r] af *snæra*, Fm.: Snare. — 29. *gildri*, Nt.: Vildtfælde. Ordet er beslægtet med oldn. *gilja*, Folkevisens *gilje*: lokke, bejle til. — 29. *at*: for (at fange). — 29. *diur*, Nt., senere *Dyr* med Overgangen [ju] > [y] (S. 46,₂₁). — 30. *innæn skoghe*: i en Skov. — 30. *ællær anær staþ ofna marko*: eller (et andet Sted ∴) ogsaa paa Marken. — 31. *uarþa*: vogte, være ansvarlig for (L. 22). — 31. *skal . . . handlôs um uaþa*: skal han være ansvarlig for som for anden haandelôs Vaade ∴ ulykkelig Hændelse, som ikke sker ved Menneskehaand. — 33. *far*: drager. — 33. *gønæm*: gennem. — 34. *sankæ* < *samkæ*. — 34. *margha*: mange. — 34. *nytær*, Pl. af *nut*, Fm., nu *Nød* med *i*-Omlýden fra Pl. trængt ind i Sing. — 34. *bitæ*, 1. st.: bide, (her) knække. — 35. *hat*, oldn. *hōtr*, Gen. *hattar*, *u*-St.; *u*-Omlýd i Regelen tabt i Da. ved Udjævning med de ikke omlýdte Former (S. 46,₃), — 35. *hanzki*, Ms.: Handske; her Pl.

Side 29.

1. *barm*, Ms.: Barm, Brystfold i Klædningen. — 1. *kilta*, Fm.: Kjortelskød. — 2. *ællær þriþia manz eþ*: eller (nægte med) 2 Mededsmænd (at han gjorde det). — 2. *sua ær ok um*: det samme gælder om. — 3. *akarn*, Nt.: Agern. — 3. *bok*, Fm.: Bøg, Bog (Bøgens Frugt); samme Ord er *Bog* (at læse i), oprindelig Bøgetræstavle at skrive paa. — 3. *akar*, *akær*, Pr. Ind. Sing. uden *i*-Omlýd af *akæ*, 6 st.: age; oldn. *aka* — *ekr. akar til*: kommer kørende. — 3—4. *brytær skogh*, brækker Træer i Skoven. — 5. *sæliæ logh fore*: give (egen og Mededsmænds) Ed for (at han ikke har gjort det).

Om Ferskvandsfiskeri og Møllebrug.

7. *uatn*, Nt: Vand. — 7. *dam*, Ms.: Dæmning (saaledes *Blegdam*), det opdæmmede Vand, Dam. — 7. *fæstæ*: fæste, inddæmme; Perf. Part. *fæst*, nu *fæstet*. — 7. *þa ær*: da er det ∴ det er. — 8. *almænnings*, Gen. brugt som Adj.: fælles, alles, 'Almindingsvand' (jvf. S. 28,₅). — 8. *huas* — *sum*: hvis — end. — 8. *liggia*: ligge, være. — 9. *at fiskum* (Dat. Pl. Ms.) *fara*: gaa efter Fisk, drive Fiskeri. — 9. *myllu dam*: Mølle-dam. — 11. *a*: ejer. — 12. *annar*: nogen. — 12. *ængia*: Enge. — 13. *ma*: kan. — 13. *spillæ*: ødelægge. — 13. *stiborþ*, Nt., nu skrevet *Stigbord*, opr. beslægtet med Adj. *stiv*. — 14. *pingizdagh*: Pinsedag; græsk *pentekoste*: den 50nde (Dag efter Paaske); her Gen. Pl.: Aftenen ∴ Dagen før Pinsedagene, Pinselørdag. — 14. *niþær*, oldn. *niðr*, > *ned* og (dialektisk) *ner* (bevaret i *Neergaard*). — 15. *mikialsmæssa*, Fm.: Mikkelsmesse, -dag, den 29. Septbr.; her Gen.; om *Messe* se S. 39,₃₀. — 15. *afne* < *aftne*, Dat. af *aftæn*. — 16. *hini* < *hinir*, Nom. Pl. Ms. — 16. *kæræ*: klage; jvf. Subst. *kæræ* S. 32,₃₂. — 17. *sighia til*: forebringe Sagen. — 17.

laghstæfna, Fm.: lovbestemt Frist. — 17. *læggia til*: forelægge. — 18: *laghstæfnu dagh*: den ved den lovbestemte Frist fastsatte Dag. — 19. *spial*: Ødelæggelse, Skade. — 20. *ællær siata manz ep*, se S. 28,¹⁶.

Jyske Lov.

Jyske Lov staar i det hele paa et yngre Sprogtrin end de andre Landskabslove. Opr. trykløst [a, i, u] skrives, naar det er bevaret, næsten altid *æ* (*e*), mens sk. Lov ofte har de fulde Vokaler, og trykløs Endevokal er i jy. Lov rglm. tabt i Ord paa tre eller flere Stavelser. I Substantivbøjningen er ikke alene som i skaanske Lov Nom. og Ac. faldet sammen, men Dat. er omtrent tabt, og i Gen. begynder Endelsen -s at vise sig i Fm. og Pl.; ofte lades Gen. ubetegnet. Ogsaa Adjektivbøjningen har regelmæssig kun Nom. og Gen., og ofte lades Gen. ubetegnet foran et Substantiv.

Flensborghaandskriftet, som her benyttes, er skrevet i en Slags normaliseret jysk Sprogform, dog med sønderjyske Ejendommeligheder.

Fortale.

26. *logh*, opr. Nt. Pl.; saaledes i sk. Lov; i jy. Lov opfattet som Fm. Sing.; nu Fælleskøn Sing.; *en Lov* (jvf. S. 26,²⁸). — 26. *bygiæ*: bebo, bygge, (her) ordne. — 26. *æn*: men. — 27. *oruæs at*: nøjes med; Vendelbomaal har endnu [åræ]: stille tilfreds. — 27. *mæn* ɔ: andre. — 27. *nytæ*: benytte, (her) nyde. — 27. *iafnæth* [javnød], Ms.: Ligelighed, Retfærdighed (*yevned* findes endnu i Arveloven af 1845). — 28. *thurfæ* [purvæ] — *tharf* — *thurftæ*, oftest i Forbindelse med *with*: behøve. Folkevisen har *tør ved*: behøver. Jvf. *Tarv*, *Nødtørft*. — 28. *man*, nu spaltet i *Mand* og *man* (S. 61,¹²). — 28. *ækki*, Nt. af *ængi*, her Adv.: ikke. — 28. *with*, her Adv., se ovf. *thurfæ*. — 28. *æmgoth*: (lige) saa god. — 29. *sannænd*, Nt.: Sandhed; oldn. *sannindi*; i Jysk bortkastes tidlig trykløs Endevokal i Ord paa 3 eller flere Stavelser, undertiden ogsaa i Tostavelsesord. — 29. *hwaræ*, *hæræ*, *thæræ* findes i jyske Lov ved Siden af *hwar*, *hær*, *thær*; *hwaræ sum*: overalt hvor. — 29. *æuæ*: tvivle. — 30. *letæ*, oldn. *leita*: søge, udfinde, afgøre. — 30.

ræt, Adj.: rigtigt. — 30. *waræ*, Impf. Konj. uden *i*-Omlyd; oldn. *væri*; Impf. Konj. er nu tabt (S. 66,²⁵). — 31. *a*: paa, i. — 31. *landæ*, oldn. *landi*, Dat. Nt.; Dativ er kun undtagelsesvis bevaret i jy. Lov. — 31. *hafuæ* [havø], Impf. Konj., opr. *hafthæ* [havðə]; ved Sammenstød mellem to aabne Konsonanter bortfalder ofte den ene; nu [hādə] med [v] tabt. — 31. *thær*, opr. Stedsadverb.; her relat. Pron.: der, som; *der* kan i Middeldansk ogsaa bruges udenfor Subjektstilling (S. 30,⁴). — 31. *matæ*, Impf. af *mughæ*, Pr. *ma*: kunne, maatte. — 32. *gripæ*, 1. st.: gribe, tilegne sig. — 32. *thy*, Dat. Sing. Nt. af *thæn*, oldn. *þvi*; (*foræ*) *thy* — *at* (for det ɔ:) derfor — at; bevaret i *fordi* og *thi*. — 32. *æftær allæ mæn*: efter alle Mænds Tarv. — 32. *ræt*: retfærdig, retsindig.

Side 30.

1. *spak*: fredsommelig; beslægtet med *spag* er *spæge*, opr.: at gøre tam. Af flere Adj., som hører til samme Subst., staar i Middeld. oftest kun eet foran Subst. (S. 71,²⁵). — 1. *saklæs*: uskyldig. — 1. *ræt*, Ms.: Retskaffenhed. — 1. *spæcth*, [spækð] Fm.: Fredsommelighed (af *spak*); *spæcthæ* er Gen. (oldn. *spekðar*) styret af *nytæ*, som i Bet. *nyde* (oldn. *njóta*) opr. styrer Gen. — 2. *fol(æ)*, Ms.: Tosse, onskabsfuldt Menneske; her Pl. — 2. *vræt* [uræt]: uretfærdig. — 2. *ræthæs*: ræddes for, frygte; oldn. *hræðask*. — 3. *scriuæ*: skrive, fra lat. *scribere*; *scriuæn* er Fælleskøn, skønt Subjektet er Intetkøn; det stemmer med, at Jysk ogsaa nu rglm. kun har Fælleskønsformen af Perf. Part. (S. 68,⁷). — 3. *thuræ*: turde. — 3. *for thy*: af den Grund. — 3. *fulcummæ*: fuldbyrde. — 3. *theræ*, oldn. *þeirra*, nu *deres*. — 3. *unskop*: Ondskab. — 4. *thær*, Objekt; se S. 29,³¹. — 4. *hughæ*, Dat. med bevaret Endelse af *hugh*, Ms.: Sind, Hu. — 4. *wæl ær thæt oc ræt*: godt er det og rigtigt. — 5. *gusz ræszlæ*: Gudsfrygt (*Rædsel*).

— 5. *rætoens ælskugh*: Kærlighed til Retten. — 5. *ma æi*: ikke kan. — 5. *lokkæ*: lokke, drage. — 6. *goz*, Gen. Nt. af *goth*, styret af *til*, der opr. styrer Gen.: til det gode. — 6. *høfthing*, Ms.: Høvding, Fyrste. — 6. *landæns*; oldn. *landsins* med baade Subst. og Artikel bøjet; i *landæns* er kun Artiklen bøjet; nu *Landets* med [s] føjet til Nom. — 6. *withærlogh*: Straffelov. — 6. *forfangæ*: formene, forhindre, et af de neder tyske Laaneord, som i de ældste danske Hdskr. endnu er sjældne, men senere findes i stort Tal (S. 69,31). — 7. *them* optager Tanken fra *thæn* i L. 4; unøjagtigt er det ene Ord Sing., det andet Pl.: godt og rigtigt er det, at Frygt for Fyrsten og Landets Straffelov forhindrer dem, hvem Guds frygt og Kærlighed til Retten ikke kan drage til det gode, i at gøre ilde, og straffer dem, hvis de gør ilde. — 7. *pinæ*: straffe, pine; lat. Laaneord, indkommet med Kristendommen. — 7. *of*, *af*, *æf*: hvis. — 8. *ærlig*, nty.: ærlig, hæderlig, god. — 8. *thollic*: taalelig, billig. — 8. *æftær*: i Overensstemmelse med. — 9. *wanæ*: Sædvane, Retspraksis. — 9. *quæmlig*: bekvem, passende (jvf. eng. *becoming*). — 9. *thyrftlik*: fornøden, hensigtsmæssig. — 9. *opænbar*, nty.: klar. — 10. *mughæ* — *ma* — *matte*: kunne, maatte. — 10. *witæ*: vide. — 10. *vndærstandæ*: forstaa. — 11. *wæræ*, Pr. Konj.; Subjektet er *loghæn*. — 11. *æth(æ)*: eller. — 11. *ænnæn*: nogen; Adj. foran et Subst. i Genitiv er oftest ubøjet i jy. Lov som i Nydansk. — 12. *wild*, Fm.: Gunst, Partiskhed; jvf. L. 36 *wildigh*. — 12. *num*: undtagen, men. — 12. *mænsz*, det ældste Eksempel paa, at [s] som Genitivsendelse er trængt fra Sing. ind i Pl.; alm. *mannæ*, oldn. *manna*. — 12. *thyrft*: Tarv; jvf. S. 29,28 *thurftæ*. — 13. *oc*: heller. — 13. *gen*: imod. — 13. *the* som Fem.form foran Subst., ellers *thæn* (L. 16). — 14. *landæt*, men lige efter *land* uden Artikel (S. 62,24). — 14. *takæ withær*: tage imod, vedtage. — 15. *rætæ*: (her) styre. — 16. *han*: Kongen. — 16. *af*

takæ: afskaffe, ophæve. — 17. *skiftæ*: forandre. — 17. *barlic*: klart, aabenbart. — 17. *vtæn . . . guth*: med mindre han (Kongen) var aabenbart mod Gud. Maaske er dog *han* i L. 17 *logh*, skønt denne ellers betegnes ved *hun*. — 19. *thæt*: dette, følgende. — 19. *æmboth*, Nt.: Embede, en Sammenblanding af *umboth* (Ombud, jvf. Ombudsmand) og *æmbætæ*. — 19. *i landet ær*: som er i Landet; det relative Pronomen kan nu i Regelen ikke udelades som Subjekt. — 20. *gømæ*: gemme, vogte paa, føre Tilsyn med. — 20. *domæ*: Dommene, Retsplejen, Retten. Den dømmende Magt havde Folket, men Kongen førte Tilsyn med Retsplejen. — 20. *frælsæ*, Verbum, afledet af Adj. *fræls*, opr. *frihals*: fri, idet Ring- om Halsen var Trællemærke. — 21. *wald*: Vold, Magt, opr. Nt. — 21. *thwingæ*, her: plage. — 21. *swa*: saa, saaledes. — 21. *swa sum ær*: for Eksempel. — 21. *widdæwæ*: Enke, fra lat. *vidua*; Tysk har endnu *Wittwe* og Engelsk *widow*. — 21. *wæriæløs*: uden Værge (Formynder). — 22. *børn*, Pl. med *u*-Omlyd af *barn*, det eneste Ord, i hvis Bøjning saavel i Middelda. som nu Veksel mellem omlydte og ikke omlydte Former er bevaret (S. 45,32). — 22. *pilgrim*, Pl. uden Endelse, fra lat. *peregrinus*: fremmed. — 22. *utlandz*: Udlands: udenlandsk. — 22. *fatøk*: fattig; beslægtet med Adj. *faa* og Vb. *tage*. — 23. *gær*, Pr. Ind. Sing. af *gangæ*; *i*-Omlyden i Pr. Ind. Sing. af stærke Verber findes ofte bevaret i jy. Lov, hvilket stemmer med, at Omlyd i stærk Præsens endnu findes i Sønderjysk (S. 45,25). — 23. *tithæst*: tiest, Superlativ af *tit*. — 23. *them . . . yuær*: dem overgaar der tiest Vold. — 23. *ilwærkis mæn*: Ugerningsmænd. — 24. *rætæs*: forbedre sig, bære sig rigtigt ad. — 24. *liuæ* [livæ]: leve. — 25. *vdæthæs mæn*: Udaadsmænd. — 26. *thianest man*: Tjenestemand, Tjener. — 26. *lox*, ny Gen. af *logh*; [s] som Gen.-endelse hører opr. kun hjemme i Ms. og Nt. Sing., men trænger ind i Fm. og Pl. (L. 12 *mænsz*). — 26. *gæszleman*:

I: 197
II: 322

Vogter. — 27. *hælg hæ*: hellig. — 27. *kirki(æ)*, Fm., fra græsk *kyriakon*: det til Herren (*kyrios*) hørende. — 27. *pauæ*: Pave, fra middelald. lat. *papa*: Fader. — 27. *biskop*, fra græsk *episkopos*; tilsynshavende. — 29. *rætær(æ)*: Dommer (jvf. tysk *Richter*); her Pl.; Ende-vokalen tabt. — 29. *oc wæriæs* hører sammen med *styræs*. — 29. *thær mæth*: af den Grund. — 29. *ær*: allerede i de gamle Love findes undertiden Verbet i Sing., skønt Subjektet er Pl. (S. 67,_s). — 29. *skyldugh*: skyldig, pligtig; her Pl. med tabt Endevokal. — 30. *hørsum*, nty.: hørig. — 30. *lythæn*: lydig. — 31. *vndærdan*, nty.: underdanig; her staa Pl. endelsen *-æ*, ved de tre andre Adj. ikke. — 31. *thianægh*: føjelig. — 31. *for thy*: derfor, til Gengæld. — 31. *at*: overfor. — 32. *allæ*; *at* styrer opr. Dat., men Dat. er i Regelen tabt i jy. Lov. — 32. *frith*, Objekt for *ær skyldugh*: til Gengæld er han pligtig (at yde) dem alle Fred. — 32. *wærl dz*, ny Gen. af *wærl d*, Fm., ældre *wæræld* (L. 34), oldn. *veröld*; af *verr*: Mand, Menneske (lat. *vir*) + *öld*; Tid; Menneskealder, Tidsalder, det timelige, modsat det evige. Nu *Verden* med tabt [l] og tilføjet [øn], opr. den bestemte Artikel; i *verdslig* haves den ældre Form; jvf. sv. *värld* (med stumt l), ty. *Welt* (med tabt r), eng. *world*. — 32. *höfthing*, Pl. uden *-æ*. — 32. *allæ wærl dz höfthing*: alle verdslige Fyrster. — 33. *sælæ*: sælge, overdrage. — 33. *thessæ*, den gl. Fm. form; fortrænges af Ms. *thennæ* (S. 31,_s). — 34. *sald*, men L. 33 *saldæ*. — 35. *abethæs*: kræves, gøres Fordring paa. — 35. *glø mæn*: glømsom. — 36. *wildigh*: partisk (L. 12 *wild*); nyda. *uvildig*: upartisk (S. 77,_{ss}). — 36. *sam*, alm. jy. Form; sk. Lov har *sum*. — 36. *swaræ*: staa til Ansvar.

Side 31.

1. *af* = *æf*, *of* (S. 30,₇): hvis. — 1. *kirkins*; [s] trængt ind i Gen. Fm. og kun Artiklen bøjet. — 1.

fræls(æ): Frihed; jvf. S. 30,₂₀ *frælsæ*. — 3. *thennæ*, opr. Ac. Ms.; S. 30,_{ss} den gl. Form for Ac. Fm. *thessæ*. — 3. *ser*, Sing., skønt Subjektet er Pl. — 4. I *waldemar* og *knut* er Gen. *-s* udeladt, da det følgende Ord begynder med *s*. — 4. *waldemar sun*, *thær*: Søn af den Valdemar, som. — 4. *sancte*, lat. *sanctus*: hellig. — 6. *wintær*: Aar; her Pl. — 6. *thretiugh(æ)*: 30, egl. *tre Tiere*; saaledes ogsaa *fyrretyve* = *fire Tiere*: 20 hed egl. *twa tiughæ*, senere alene *tiughæ* (> *tyve*), og ved at multiplicere *tyve* i denne Betydning dannedes *halvtredsindstyve* osv. — 6. *war*: vor. — 6. *warth*, Impf. Ind. af *warthæ*: blive. — 6. *fød*, uden Endelse i Nom. Ms. — 7. *tu*, Nt. af *twa*: bevaret i *itu*. — 8. *fiurtiugh(æ)*: 40. — 8. *löt*: lod, Impf. af *latæ*. — 8. *i marz . . . han*: i Marts Maaned det følgende Aar lod (han); *han* er en Gentagelse af *waldemar kunung annæn* og overflødig. — 9. *warthing burgh*: Vordingborg; her Dativ. — 10. *hæræ*, se S. 29,_{ss} *hwaræ*. — 10. *stær*, Pr. Ind. Sing. af *standæ* med *i*-Omlyd bevaret; jvf. S. 30,_{ss} *gær*. — 10. *danskæ*. Dat. Sing. Nt. med Endelse bevaret. — 10. *hans*; saaledes ofte endnu i Jysk: et personligt Pron. visende hen til Subjektet, hvor Rigssproget har *sin* (S. 59,₁₆). — 11. *synær*, Gen. ubetegnet: ældre *sunæ*, senere *Sønners*. — 11. *rath*, Nt.: Raad; Samtykke. — 11. *wæræ with*: være til Stede. — 12. *iunker*: Junker; fra Neder-tysk: ung Herre. — 12. *vff*: Uffe. — 13. *n*: Niels. — 13. *j*: Iver. — 13. *p*: Peter. — 14. *arus*; oldn. *ár óss*: Aamunding, nu *Aarhus* ved Henføring til *Hus* — 14. *g*: *Gunner*. — 14, 15. *j*: Jens. — 15. *wibærgh*, nu omdannet til *Viborg*. — 15. *wændlæ*: Vendsyssel. — 16. *war*, Sing., skønt Subjektet er Pl.

Om Daab, Værgemaal og Myndighed.

18. *døpæ*: døbe, beslægtet med *dyppe* og *Dyb*. — 19. *hwa*, Ms. til (*h*)*wat*, Nt., nu opfattet som 2 Ord: *hvo*, *hvad* (S. 61,₁). *wat* i L. 20 viser Tab af [h]; Hdskr.

er sønderjysk, og i Sønderjysk er som i Rigsmaalet [h] tabt foran [j] og [v], mens Nørrejysk bevarer [h] (S. 47,²²). — 20. *saghæ* < *saghtæ* ved det almindelige Tab af een af to sammenstødende aabne Konsonanter; nu [sā] med Tab af begge Konsonanter. — 19—20. Det skal man ogsaa vide o: det skal ogsaa være vitterligt: hvem der døbte Barnet, og hvad han sagde, som døbte Barnet. — 21. *cristnæ*: kristne, døbe. — 21. *fathærs, suns*, ny Gen.; rglm. vilde være oldda. *faður* > *fathær*, *sunar* > *sunæ*. — 22. *hin* uden Gen.endelse. — 22. *andæ*, Gen. af *and*, Fm.: Aand; oldn. *and* med u-Omlyd, Gen. *andar*. — 22. *for thy at*, bevaret i *fordi (at)* og *thi*. — 23. *æc*, oldn. *ek*; sk. og sjæl. Love *jak* med Brydning; endnu i Jysk de ubrudte Former *a* og (sønderjy.) *æ* (S. 8,¹). — 23. *døpæ*; Pr. Ind. 1. Pers. Sing. uden *-r* er her undtagelsesvis bevaret; ellers har 3. Pers. paa *-r* tidlig sejret (S. 66,³⁰). — 24. *hin hælegh and*, Gen. helt ubetegnet. — 24. *en*: men. — 25. *ær til*: kan faas. / 27. *wæriæ*: Væрге. — 28. *smabørn*, Gen. ubetegnet. — 28. *fathær* er Gen. — 28. *døthæ*, Dativ af *døth* el. *døthæ*; den svage Form er bevaret i *til Døde*. — 29. *aldæfathær*: Bedstefader, nu *Oldefader* med forandret Betydning. — 31. *engi thææ*, Gen. Pl.: ingen af dem (S. 71,¹⁰). — 31. *nestæ*: nærmeste. — 31. *nivi*, Ms.: mandlig Slægtning; jvf. ty. *Neffe*; lat. *nepos*; fransk *neveu*. — 31. *wærri* = *wæriæ* (L. 27). — 32. *fæthærn(æ)*, Nt.: fædrene Side, fædrene Slægt, Fædrenearv. *fæthærns frændær*: Frænderne paa fædrene Side. — 32. *frændæ*, opr. Præs. Part. af et Verbum, oldn. *frjá*: holde af; ældre end Betydn. 'Slægtning' i de nordiske Sprog er altsaa Betydn. 'Ven' i ty. *Freund* og eng. *friend*. — 32. *e*: altid, oldda. *æi* (S. 11,⁷ Hedebystenen *Érikr*). — 32. *nærmær*, egl. *nær* + *mere*; jvf. *fjærmer* om den højre Hest (Kusken gik paa venstre Side af Vognen og sad paa venstre Side af Bukken). — 32. *nærmær wæriæ at wææ*: nærmere til at være Værgær.

Side 32.

1. *møthærn(æ)*: mødrene Side, Slægt (jvf. S. 31,³³ *fæthærns*). — 1. *æmskyldæch*: lige nær beslægtet. — 1. *wilæ wæl wæriæ*: vil væрге godt. — 4. *wær* = *wærri(æ)*. — 4. *the*; alm. *them*, naar der ikke følger Subst. — 4. *rætæ wæriæ*, Pl. — 5. *hæriænd(æ)*: Ødeland. / 7. *cløstær man*: Klostermand, Munk; fra lat. *claustrum*: Indelukke. — 7. *lærth*: lærd, gejstlig. — 8. *diacon*: Diakon, Degn, fra græsk *diakonos*: Tjener. — 8. *subdiacon*: Underdiakon. — 8. *lekman*: Lægmand; *lek* fra græsk *laikos*, Adj.: som hører til Folket. — 8. *a lekmannæ thing*: ved den verdslige Ret. — 9. *bryti*: Bryde, her om en Forvalter eller Forkarl, som stod i Tyendeforhold til sin Husbond og derfor ikke ansaas for juridisk fuldmyndig. Paa Rygbjærg-Runestenen (S. 10,¹³) betegner *bryti* sikkert en mere anset Mand. — 9. *thææl*: Træl. — 9. *thæn thær flætforth ær*: den der er fledført o: en Fledføring; d. v. s. en Mand, der er flyttet som Aftægtsmand ind i en andens Hus med Opgivelse af egen Ejendom og juridisk Selvstændighed. *flat, flæt*: Bolig, opr. Gulv (jvf. *flad* og eng. *flat*: Lejlighed). / 12. *hvr* = *huræ*: hvor (Gradsadv.). — 12. *goz*, Nt.: Gods. — 13. *swænbarn*: Dreng(ebarn), Yngling. — 13. *andærlundæ*: paa anden Maade. — 15. *møbarn*: Pigebarn. — 16. *sæl*: sælger. — 16. *føzæl*: Fødsel, Underhold. — 17. *frændær*; Gen. ubetegnet. — 17. *samæn*: ad Gangen. — 18. *silf*, Nt.: Sølv; oldn. *silfr*, men [r] bortkastedes, idet det opfattedes som Nom.endelse. — 18. *ænki(æ)*: Enke, oldn. *ekkja* (S. 14,¹⁸). — 19. *skiftæ*: skifte, dele. — 20. *hvsfrø*, oldn. *húsfreyja*; senere optages fra Nty. *husfru* > *Hustru*. *Husbond* og *Hustru* svarede tidligere i Betydning til hinanden: 1) Husherre og Husmoder; 2) Ægtefælle; *Hustru* har nu kun den sidste Betydning. — 20. *bondæ*: (her) Husbond, Objekt

for *hævær*. — 21. *sjal(æ)gift*, Fm.: Sjølegave; i *Medgift* og ,en *Gift Hø'* haves endnu Betydn. ,Gave'; Betydn. ,Edder' har *Gift* faaet fra Nty. — 21. *giuæ ia with*: samtykke i. — 22. *kæræ*: Klage. Ordet er bevaret i Smnsætn. *Kæremaal* og i Forbindelsen ,her hjælper ingen *kære Mor'* (for: ingen *Kære* el. *Kæremaal*); jvf. Verbet *kæræ* S. 29,16. — 22. *antugh, antigh*: enten; oldn. *annat tveggja*: et af to. — 23. *halvæ*, Fm.: Halvdel, Side. — 23. *andær* < *andræ* med Tab af Endevok. og [ə] udviklet foran [r]; nyjy. [anər]. — 23. *warthæ with logh*: maatte aflægge Ed paa. — 24. *iathæ*, Impf. af *ia*: sige ja til, gaa ind paa. — 24. *at . . . with*: at han ikke (i sin Tid) gav sit Samtykke til mere, end han (nu) vedgaar. — 25. *halft giuæ hovæth lot*: halvt give Hovedlod ∅: give Halvdelen af sin Hovedlod. Ved *Hovedlod* forstaaes 1) den Lod, som tilfalder en ved Skifte; 2) hele ens personlige Ejendom. — 26. *hænnæ*, Gen. (oldn. *hennar*): hendes, (her) sin; saaledes ogsaa Nyjysk (S. 59,16).

Side 33.

Sjællandske Kirkeret.

Sjællandsk har i Middelalderen staaet mellem Skaansk og Jysk. I de ældste Haandskrifter af de sjællandske Love skrives som i jyske Lov oprindeligt [a, i, u] i trykløs Stavelse i Regelen æ, men trykløs Endevokal bevares i de sjællandske Haandskrifter. I Ordbøjningen findes som i jy. Lov væsentlig kun to Kasus.

4. *sat*: fastsat. — 4. *malstæfnæ*: Forhandlingsmøde. — 5. *ringstathæ*, Gen. Pl.; oldn. *Hringstaðir*, Ms. Pl.: *Ringsted*. — 5. *ærkibiscop*; *ærki-*, nu *ærke* er laant fra Græsk og betegner den fornemste, øverste; gr. *arkos*: Anfører. — 5 *siallænz far*: Sjællandsfar, Sjællænder. — 6. *af*: (alt) for. — 7. *mællæ*: mellem. — 8. *of*: hvis. — 8. *wigh*: viet, indviet. — 8. *kyrki . . . wighæ*: Hvis en Kirke bliver indviet, maa man ikke indvie den anden Gang. — 9. *num*: undtagen,

med mindre. — 9. *altære*, lat. Laaneord. *altær sten*: Alterplade. — 9. *hyrnæ*: et hornformet Hjørne paa Alteret (efter hebraisk Mønster). — 10. *num thys at*: undtagen i det Tilfælde at. — 10. *hun ∅*: Kirken. — 10. *myklikæ*, Adv.: i høj Grad. — 10. *spiællæ* < *spiallæ*: ødelægge. Overgangen [ja] > [jæ] begynder at vise sig i de ældste Lovhaandskr., men bliver først almindelig i senere middeld. Hdskr. (S. 46,17). — 11. *wethæ* med den senere alm. Overgang [t] > [ð] efter Vokal (S. 48,17); oldn. *veita*: yde. — 11. *at . . . wethæ*, upers.: at man ikke kan holde Gudstjeneste i den. — 12. *wighæn* = *wighæ thæn*; jvf. nu [vi'dn] og [vi'ən] eller [vi'n] (S. 60,29). — 12. *aghæ* Pr. Ind. Pl. af *æghæ*: eje, have. — 12. *kirky men*: Sognefolkene. — 13. *cost*: Bekostning. — 13. *caplan*, middelald. lat.: Sekretær, Medhjælper hos en Præst eller Biskop. — 14. *burswen*: Kammertjener. — 14. *hælæghdom*: Relikvie. — 14. *til latæ*: give, yde. ✕ 16. *lø*: præsteløs. — 16. *til tækæ*: antage; om *tækæ* se S. 26,27. — 17. *brytæ with*: forse sig imod. — 18. *bruth, brut*, Nt. (jvf. *wethæ* L. 11): Forseelse; her Pluralis. — 18. *wæræ with*: blive ved, beholde. — 19. *aghæ*: (her) har Ret til. — 19. *wrækæ*: vrage, afsætte. — 21. *frith*: Fred. — 21. *brot*, Perf. Part. af *brytæ*. — 22. *marc*; ved Betegnelser for Mønt og Vægt bruges ogsaa nu Sing. for Pl. — 22. *skæræ*: rense (*skær*: ren). — 23. *ær tho*: eller ogsaa (*tho*: dog). — 24. *brytær*, nl. Freden. — 25. *thyt = thy at*: saa meget desto. ✕ 26. *fæstæ*: fæste, trolove sig med. — 26. *frænkunæ*: kvindelig Slægtning, Frænke. — 26. *fræghnæ*: spørge, erfare. — 27. *thær a*: derimod. — 28. *a*: imod, trods. — 28. *delæ*: afgøre. — 29. *banfæræ*: sætte i Band. — 29. *til loghe*: til retslig Afgørelse (ved Ed). — *loghe* er Gen. Pl., ældre *laghæ* (jvf. S. 26,28). — 30. *siæx* (jvf. L. 10 *spiællæ*) < *siæx*, Brydningsform ved Siden af *sex*. — 30 *wagh, wægh*: Vej, Side. — 30—32. *tha a . . . samæn*: da har man

dertil at udnævne seks Mænd paa hans Side og seks Mænd paa hendes Side, men dog paa den Side, hvor deres Byrd regnes sammen o: hvor de siges at være beslægtede (altsaa f. Eks. af hans Mødreneslægt og hendes Fædreneslægt, hvis det er hans Moder, som siges at være beslægtet med hendes Fader). — 33. *syndær*: sønder, adskilte. — 33. *sin frænde* (Gen.) *konæ*: en Kvinde, som har været gift med hans (afdøde) Frænde. — 34. *sin konæ*: sin (afdøde) Kones. — 35. *skill biscop with*: skiller det Bispen ved o: er B. uenig med. — 36. *skrift*, i denne Betydn. nu Nt.; dog *Skriften* om Biblen.

Side 34.

1. *liusæ*: lyse, kundgøre. — 1. *landz thing*; paa Landstinget behandledes større Sager end paa Herredstinget; senere blev Landstinget en højere Instans (Overret). Der var et Landsting for hvert 'Land' (Landsdel, modsat Rige), nemlig i Viborg, Ringsted og Lund. — 2. *othæns dagh*: Odins Dag, Onsdag. Inddelingen af Tiden i Uger og Navnene paa Ugedagene har Germanerne i ældgammel Tid lånt fra Romerne; de latinske Dagenavne er dannede af Solens, Maanens og Planeternes Navne, og Planetnavnene er opr. Gudenavne; Germanerne erstattede de romerske Gudenavne med germanske: *dies solis*: *Søndag* (jvf. ty. *Sonne*, eng. *sun*); *dies lunæ*: *Mandag*; *d. Martis*: *Tirsdag* (*Mars—Tyr*); *d. Mercurii*: *Onsdag* (*Merkur* gengives ved *Odin*, som altsaa da endnu ikke var Germanernes Hovedgud); *d. Jovis*: *Torsdag* (*Jupiter* gengives ved *Tor*, der følgelig da maa have været Hovedguden); *d. Veneris*: *Fredag* (*Venus—Frig*); *d. Saturni* findes i eng. *saturday*; men Nordboerne har *Lørdag* o: Vaskedag (S. 27,25). — 2. *fyuræ*: fire. — 3. *iacobs dagh*: 25. Juli. — 4. *en waldugh*: enevældig; *e. konung*: Enekonge. — 5. *iamlangæ*: Tidsrum af

et Aar. — 6. *ukæ*: Uge; her Pl. uden Endelse. — 6. *sanctæ knut*: Knud Lavard. — 7. *laugh* < *lagh* (S. 49,2): lagt. — 7. *skrin*: Helgenskrin. — 8. *crunæ*: krone; lat. *corona*: Krone. — 9. *Rø*: Rygen. — 9. *wnnæt* [unnæt], nu *vundet* med [v] fra Præs. — 14. *syutyugh(æ)*: 70. — 14. *fæm manæt(h) minnæ*: undtagen 5 Maaneder.

En middelalderlig Lægebog.

I Hdskr. fra Slutningen af det 14. Aarh. begynder den Lydovergang at vise sig, som ved Siden af [a, i, u] > [ø] mest bidrager til at skille Dansk fra Svensk, nemlig Overgangen af [k, t, p] mellem to Vokaler og i Udlyd efter Vokal til [g, ð, v (b)]. I Lægebogen finder man dels skrevet *k, t, p*, dels *g, d, b*, dels endelig *gh, th* (men ikke *v*, idet Overgangen [p] > [v] har været senere end [k] > [g] og [t] > [ð]).

22. *ad caducos*, lat.: til dem, der har faldende Syge. — 23. *tac*, Imperat. af *tacæ*: tage. — 23. *haræ*: Hare. — 24. *mandagh* se S. 34,2. — 24. *stotæ*: støde, knuse. — 24. *hanum*, opr. Dat., her Objekt (S. 57,28). — 25. *ænskyns*, Gen.: af ingen Slags o: intet; jvf. *alls kyns* > *alskens*; *kyn* er bevaret i *Køn*. — 25. *siuthæ*: syde, koge; *koge* er et lat. Laaneord. — 26. *grydæ* < *grytæ*. Ordet er beslægtet med oldn. *grjót*: Sten. Gryder lavedes i gammel Tid af en blød Sten: Vegsten, Grafit. — 26. *aller* med -r i Nom. Ms. bevaret: al, hel(t). — 26. *forwællæ*: ud-koge. — 27. *brothfalling* = *caducus*: som har faldende Syge; her Pl. uden Endelse. — 27. *throsvær*: tre Gange. — 28. *han*, skønt der L. 27 staar *them*. — 28. *the*, den ældre Form for Fm., senere *thæn*. — 29. *item ad cancrum sanandum*: endvidere, for at helbrede Kræft. — *Kræft*, nty. og *Krebs*, højty. Laaneord, brugtes tidligere som Gengivelse af lat. *cancer* i begge Betydninger; nu er der indtraadt Deling, saa *Krebs*

kun bruges om Dyret, *Kræft* kun om Sygdommen. I Svensk betegner *kräfta* baade Sygdommen og Dyret. — 30. *orpæn*, Perf. Part. Nt. Pl. af *wærpæ* 3. st.: kaste, lægge (Æg). Samme Ord er *varpe* (fra Nty.) og *verfe* (fra højty. *werfen*); *Muldvarp* og *forvorpen* er nty. — 30. *boræ*: bore; her Imperat., som i Verber efter 4. sv. opr. endte paa [a]; saal. endnu i Svensk. — 31. *en slath*, nu *et Sted*, men *en Stad*. — 32. *quær*: rolig, (her) tilbage. — 32. *pipær*, lat.: Peber.

Side 35.

1. *os*: Saft, Afkog. — 1. *clof løch*: Hvidløg. — 2. *lat. . . grydæ*: kom det i en Lergryde. — 2. *agryden*: paa Gryden. — 3. *tilg* (< lat. *tegula*) *steen*: Teglsten. — 3. *thæccæ* er nyda. *tække*; *dække* er samme Ord, men laant fra Tysk; svarer til lat. *tegere* (S. 6,₆). — 3. *hænnæ*, opr. Dat. (S. 57,₂₈). — 3. *tyckæ*, nu *lukke* (se Kommentaren til S. 76,₃₁). — 4. *oc æy tho*: men dog ikke. — 5. *allelund*: aldeles, helt, (her) lige. — 6. *warlæ*: varsomt, forsigtigt. — 6. *alt thæt i grydæn ær*: alt det, som er i Gryden. — 6. *thyrckæ*: tørre. — 6. *thær*: naar (se S. 27,₂₄ *thaghar*). — 8. *innæn*: i. — 9. *swa*: saaledes, saa. — 9. *tel* < *til* (S. 46,₂₇). — 9. *alt tel thæs* (Gen. af *thæt*): lige indtil. — 10. *hel*, oldn. *heill*: hel, sund, helbredet. — 11. *ad ossa fracta*: for brækkede (*fracta*) Ben (*ossa*). — 12. *thu*: du, man. — 12. *bruden*, opr. *brutin*, Perf. Part. Nt. Pl. af *brytæ*, 2 st. — 12. *yrt*, nu *Urt*; Dobbeltformerne er fremkommet ved, at Ordet opr. havde *i-Omlyd* i nogle Former, i andre ikke; [ørt] findes endnu i Sydsjællandsk. — 12. *genitilla*, maaske *gentillis*: Mynte. — 13. *blandæ*, her Imperat. — 13. *hunugh*: Honning. — 15. *ad spinam extrahendam*: til at trække en Torn ud (*spina*: Torn; *extraho*: jeg udtrækker). — 16. *thorn*: Torn. — 16. *swort* < *swart*; [wa] ofte >

[vå, vo], og [v] bortfalder (S. 46,₂₅). — 17. *scarabeus* = *thorthifil*, vistnok udtalt [tordivøl]: Torbist, Skarnbasse. *torð* i *thorthifil* og *Torbist* betød Gødning, Skarn. — 17. *giør sma*: stød den smaat; knus den. *sma*: lille, bruges nu kun i Pl.; dog: *den smaa, smaat*. — 18. *wrihæ*: vride. — 18. *up a thær*: op paa det Sted, hvor. — 19. *komber*, men L. 27 *kommer*; Udvikling af [b] mellem [m] og [r] er især almindelig i skaanske Skrifter. — 20. *ad wlnera et iram et memoriam*: for Saar og Vrede og Hukommelse. — 21. *apia*: Krusblad. — 21. *helæ*: helbrede. — 21. *saar*; *aa* betegner opr. [ā], som i senere Middeld. > [ā] (S. 46,₃₄). — 22. *gømæ*: bevare. — 22. *minnæ*: Hukommelse. — 23. *vt capilli bene crescant*: for at Haaret (*capilli*) skal vokse (*crescant*) godt (*bene*). — 24. *woxæ* < *waxæ* (jvf. L. 16 *swort*); L. 29 *waxer*. — 25. *bijr*; opr. var *bi* Nt. og hed i Pl. *bi* (S. 28,₁₀). — 26. *oleo*, lat. Laaneord i selve den lat. Form (Ablativ af *oleum*, Nt.); alm. i Middeld. er *olie*. — 27. *gøm*: pas paa. — 27. *anletæ* fortrænges af *Ansigt*, nty. — 28. *houæthet*, Obj. for *tac*, som underforstaas fra den foregaaende Sætning. — 30. *thiøc*: tyk.

Side 36.

1. *contra pulices*: mod Lopper. — 2. *bilær* Sing., skønt *lopær* er Pl.; Sing. *lopæ*. — 2. *absinthium*: Malurt ☉: Urt mod Møl; i Møl er *u-Omlyden* bevaret, i *Malurt* er den tabt. — 4. *fæ døth*: Kreaturdød. — 5. *mekæl* hører til *døth*, oldn. *mikill*; *megen* er opr. Ac. Ms. Sing., oldn. *mikinn*. — 5. *of*: (alt) for. — 5. *om . . . mekæt* gentager kun *for . . . døth*. — 6. *ewan-geliste*, Gen. Pl.; græsk Laaneord. — 6. *nafn*, gl. Nt. Pl. uden Endelse. — 6. †: Sankt. — 7. *ofnæ*: paa, oldn. *ofan á*. — 7. *permæn*, Nt.: Pergament, maaske af Byen Pergamon i Lilleasien, hvor Skind først brugtes som Skrivemateriale. — 7. *boræ*: Hul. — 8. *konnæ*,

gl. bestemt Gen. Sing. Fm., opr. paa *-innar*, nu *Koens*. — 8. *breef*, L. 11 *breff*; udtalt [bræv]: Seddel, Brev; fra lat. *breve*, Nt. af *brevis*: kort; en kort Meddelelse. — 9. *mirra*: Myrra. — 9. *lyc* — *ater geen*: stop til igen. — 10. *wit*, Perf. Part. af *wi(gh)æ*: indvie. — 10. *pater noster*, lat.: Fadervor. — 10. *alt*: lige. — 10. *panem nostrum*, lat.: vort Brød ☉: Bønnen: giv os i Dag vort daglige Brød. — 12. *swa* . . . *wi*: videre det hele (Fadervor) ud. — 12. *dyrnæ træ*: Dørræ, Overliggeren i Dørkarmen. — 13. *thær sum*: der hvor ☉: over den Dør, gennem hvilken. — 13. *fæt*: Kreaturerne. — 13. *førmere*: første, førstnævnte (jvf. *nærmere*). — 14. *nithræ*: nede. — 15. *lot*: Lod, Del. — 15. *annen lotæn*: den anden Del; jvf. *hele Dagen*.

Lucidarius.

Haandskriftet er fra det 15. Aarh., men da det er en Afskrift efter en ældre Original, har det ofte bevaret dennes Skrivemaade og viser derfor en stærk Blanding af ældre og yngre Former.

24. *huar*: 1) Stedsadv. hvor [vo'r], 2) (her) Gradsadv. hvor [vår], hvorledes. — 25. *trindh*: trind, rund. — 25. *so* < *swō* (S. 40,13) < *swā* (S. 46,24 og 46,25). — 25. *om krin*: omkring. — 26. *falk*, Sideform til *folk* ([å] > [a] foran [l] + ustemt Konsonant; jvf. *stolt* > *stalt*.) — 26. *veynæ* < *weghnæ*, idet [g] efter [æ, e, ø] bliver medlydende [i], og [w] i Forlyd almindelig bliver [v] (S. 49,1; 47,25). — 27. *fødær* < *fötær* (S. 48,17). — 27. *vor* < *war* (S. 47,25, 46,25). — 27. *sydæ*, udt. som nu: *Side*. — 29. *om mot* = *a moth* (S. 37,32) [åmøð]; nu *imod*. — 29. *aff*: om. — 30. *fæst*: fæstet (S. 29,7). — 30. *røræs*: bevæge sig. — 31. *ængænkyns*: af ingen Slags, intet (S. 34,25). — 32. *vold* < *wald* (S. 47,25). — 32. *flødæ*: flyde. — 32. *vatn* > *Vand* (S. 49,3). — 32. *blomæ*: Blomme ☉: 1) Blómst, 2) Æggeblomme. Frugten *Blomme* skulde egl. hedde *Plomme* (< lat. *prunum*); jvf. eng. *plum*, ty. *Pflaume*.

Side 37.

1. *forti*, udtalt [fårdi]; ældre *foræ thy*. — 1. *gor* [gār] < *gar*; [ā] > [å] (S. 46,24). — 1. *møghet*, Sideform til *meghæt*; oldn. *mikit* og *mykit*; Formerne med [ø] findes endnu i Stednavne med *Møgel*- og forældet f. Eks. i ,(det) *møgle* (Guld)'. — 2. *hoo* < *hwa* (S. 46,25); nu *hvo* ved Sidevirkning fra *hvem*, *hvad*. — 2. *væræ*, Pr. Konj. — 2. *høeth*: højt. — 2. *opæ*, oldn. *uppi*. — 2. *væthær*: Vejr, Luft. — 3. *totæ*, Impf. Konj. af *tykkæ*, oldn. *þykkja* — *þótti*; [þ] i Forlyd > [t] (S. 48,6). — 3. *louæ*, Impf. Konj. af *liggæ*. — 3. *æn* . . . *louæ*: end en Penning (som) laa. — 4. *begæræ*, nu *Bæger* med bortkastet Slutnings [ə] ligesom andre Ord paa [øræ], f. Eks. *Dommer(e)*. — 5. *syer*, Imperat. Pl. af *syē* [siə], oldn. *segja*; nu skrives *g*, men udtales ikke; i *tie*, hvis Udvikling er foregaaet paa samme Maade, er *g* bortkastet i Skriften. — 5. *hwar*: hvorledes (S. 36,24). — 6. *bygher* < *byghdher*, Perf. Part. af *byggæ*: (be-)bygge, bebo; *-er* er den gamle Endelse i Nom. Masc. — 6. *verdhen*, opr. bestemt Form af *verdh*, ældre *wæræld* (S. 30,32); endnu *hele Verden*, ikke *Verdenen*. — 7. *skiptas* [skiftəs]: deles. — 8. *trenæ*, opr.: ,tre til hver' (jvf. *twenne* S. 39,30). — 10. *byriæ*: begynde. — 11. *flydhe* < *flytæ* (S. 48,17). — 12. *keldhæ*: Kilde. — 15. *landhskapp*, Nt. Pl. uden Endelse. — 17. *ilt(h)*: vanskeligt. — 17. *flwthet*, gl. Perf. Part. af *flythæ*; nu *flydt*. — *om flwthet*: omflydt. — 17. *annen wegnæ* — *annen wegnæ*: paa den ene Side — paa den anden Side; S. 36,26 den yngre Form *veynæ*. — 18. *wedel haff*, egl. *wendel haff*: Verdenshavet; < ty. *wendelmer*: Havet som omfatter Jorden. — 19. *wadhen*; S. 36,32 den ældre Form *vatn*, S. 39,4 den yngre Form *wanth*; opr. [tn] falder gennem Melletrinnet [ðn] sammen med opr. [nn] og [nd] til [n] (S. 49,3). — 21. *allæ landh*, opr. *al landh*, Nt. Pl. — 22. *thit*: did. — 22. *seyle* < *seghlæ*; [eg] > [ei] (S. 49,1). — 22. *stekkræ*: mere stakket, kortere. — 23. *hallefft*: halvt. — 23. *aar*, udt. som nu; oldn. *ár*

(S. 46,₂₄). — 25. *serlestes*: særskilt, særlig. hovedsagelig. — 25. *landh*, gl. Nt. Pl. uden Endelse. — 25. *ær serlestes* . . . *fluthen*: bestaar af to særskilte, omflydte Lande, ɔ: to Halvøer. — 26. *hethe*, oldn. *heita*. — 26. *Crisæ*: Guldlandet, *argera*: Sølvlandet; græske Ord. — 27. *bierigh*, Nt. Pl., < *bjargh*; [ja] > [jæ] (S. 46,₁₇); nu *Bjærge*; jvf. L. 21 og 25 *landh*. — 26. *ther er i sylff bierigh*: (deri ɔ:) i dem er der Sølvbjærge. — 28. *grywæ*, Pl. af *gryff*: Grif, Fabeldyr. — 28. *gømmer* Sing., skønt Subjektet er Pl.: vogter. — 28. *ther nest*: nærmest derved. — 29. *haweth*; nu skrives *Havet*, men udtales i Reglen [ha'vəð]. — 29. *aa* < *ā* (S. 9,₂₂): paa. — 29. *høuæ*; for ældre [øg] kan i yngre Middelda. findes Tegn for baade [øg] (*høghæ*), [øi] (L. 31. *høyræ*) og [øu] (L. 29 *høuæ*); Rigsmaalet og de fleste Ømaal har nu [ai, øi], men jyske Maal har [øu, yu]. — 30. *skyen*, bestemt Nt. Pl. el. Fællesk. Sing.; opr. Nt. med Pl. *sky*, nu Fællesk. med Pl. *Skyer*. — 31. *nouestæ*, nty.: nøjeste, knappest; knap to af vore Alen. — 32. *a moth*, se S. 36,₂₉ *om mot*. — 32. *traner*; allerede Homer fortæller om Dværgfolket Pygmæerne, som kæmper mod Traner. — 33. *qwith*: Kvide, Sorg. — 33. *teris* [derəs], men lige foran den ældre Form *theræ*. — 33. *qwyner*: Kvinder. — 35. *otæ*, oldn. *átta*; *otæ* gentages ved Romertallet VIII. — 35. *wynther*, gl. Pl. uden Endelse. — 36. *machrobii*, græsk: de længelevende. — 36. *alnæ*, Pl.; allerede i Middelda. kan dog ved Maalsbetegnelser Sing. bruges for Plur.

Side 38.

1. *the*: her mangler nogle Ord: *stridhæ a moth grywæ*, som eller lignende. — 1. *frem*: fortil. — 1. *leye*, senere *Løve*, begge gennem Tysk fra lat. *leo*. — 3. *nar* > *naar*. — 3. *menniskæ*, nty., opr. et Adjektiv, hvorfor det kan findes i alle tre Køn. — 4. *blynth* (blindt), *sywgth* (sygt), *thet* er Nt., skønt der staar *nogher*, ikke *noghet menniskæ*. — 4. *dræbæ*, L. 7 den ældre Form *dræpæ*, andre Steder den yngre *dræwæ* (S. 48

Note 2). — 4. *i steth*: straks. — 5. *æn thet* (opr. *thy meræ*: endnu (saa meget) større. — 5. *vndher*: Under. — 5. *ath ther*: at naar. — 7. *vfør*: svag, hjælpeløs. — 7. *syll(h)æ*, Perf. Part. af *syllæ*: nedsalte, sylte; beslægtet med *Salt*; men i den nu alm. Brug af Ordet *syllte* er dette Slægtskab glemt. — 7. *bwdhæ*: indbyde. — 8. *til them*: til sig (S. 59,₁₁). — 8. *slecht*, nt., fortrænger nord. *æt*. — 11. *skarp*: mager. — 12. *wer(t)skap*: Gilde. — 12. *mwæ* < *mughæ*. — 15. *reyghen* < *reghn*; [eg] > [ei] S. 49,₁; den ældre Udtales *gh* [g] skrives her ved Siden af den yngres *y* [i]; saaledes ogsaa f. Eks. *fejg*, *Dejg*, *sejg*. — 15. *foræ* (*thy at*): for. — 16. *andræ hwss*; opr. Nt. Pl. var *annær hus*, senere *andre Huse*. — 17. *hwll*: hul. — 17. *trw* < *trugh* (jvf. L. 12 *mwæ*); nu *Trug* med *g* bevaret i Skriften og i Færd med at genoptages i Talen (S. 132,₂₈). — 18. *flue*, *flughæ*, sjællandsk Sideform til *flyghæ* > *flyve*. — 19. *øwen* < *øghæn* (jvf. S. 37,₂₉ *høuæ*); en gl. svag Nt. Pl. paa [n] er bevaret i dette Ord (nu *Øjne* med [ə] tilføjet) og i *Øre-n*. — 19. *vppaa* < *upp ā*; nu *paa* med første Lyd tabt; jvf. S. 9,₂₂. — 20. *axel*, *axlæ*: Skulder. — 22. *gaphæ* [gavə] < *gapa*. — 22. *lepæ*: Læbe. — 23. *berryæs*, oldn. *berjask*: slaas (S. 11,₁₈, Aarhusstenen). — 23. *rywes*: rives. — 24. *spannæ*: Spand, Fingerspand. — 24. *vthen*: udenfor. X 27. *ther ær i*: deri er. — 28. *romæ rigæ*: Romerriget; her nærmest Italien. — 28. *walland*: Vælskland ɔ: Italien og (her) Frankrig. — 29. *alwesterth*: allervestligst. — 30. *stadh*, L. 32 den *i*-omlydte Sideform *stedh* (jvf. S. 35,₁₂ *yrt*); nu under Indflydelse fra Nty. spaltet i to Ord: *en Stad* og *et Sted*; endnu *i Steden for*. — 30. *dawæ* < *daghæ* (S. 49,₂); nu skrives *g*, og [g] udtales undertiden. — 32. *hanzstedholm*: Hanstholm i Ty, før en Ø, nu landfast. — 33. *Swellie*: Svælg, Strømhvirvel, Malstrøm; *Swellien j hauet* ɔ: Havstrømmen, som gaar tæt ind til Hanstholmens stejle Kalkstenskrænter. — 35. *welæ* < *wil(i)æ* (S. 46,₂₇).

Side 39.

1. *twctælig*, nty.: tugtig; det nord. Ord er *dydig*, *dydelig*. — 1. *sedh*: Sæd, Skik. — 2. *norwæ* < *norghæ*. — 3. *øø landh*: Øland, Ø. I andre Lucidarius-Bøger er det enten Dalmatien eller Sardinien, hvor der findes en Kilde med mærkelige Egenskaber af den her omtalte Art. — 3. *ær en keldæ i*: (som der) er en Kilde i. — 4. *telig*, oldn. *þvilikr*, sv. *dylig*: saadan; *telig* findes endnu i Skaansk. — 4. *st yngæ = stinge*; nu *stikke* ved Sidevirkning fra Impf. *stak*. Her Pr. Konj. upersonl.: hvis man stikker. — 4. *wanth*, se S. 37,¹⁹. — 6. *lancth*: for langt. — 6. *aff ath siæ*: at fortælle om. — 7. *i* som Tiltalepronomen til een findes tidlig ved Siden af *du* (S. 58,²⁸). — 7. *mek*, opr. Ac. — 7. *sawth*: sagt (S. 49,²). — 8. *fauer* < *faghær* (S. 49,²); nu findes begge Former og desuden *fej*, dannet af Komp. *fejre*, oldn. *fegri*. — 8. *hemmelteghen*: Himmeltegn(ene). — 10. *owermeræ*: højere oppe. — 11. *nedermeræ*: længere nede. — 13. *monynd*, L. 15, *manyn*, oldn. *máninn*: Maanen. — 15. *moxen*, nty.: næsten. — 16. *om* = *æm*; lige saa. — 16. *stiernæ* < *stiarnæ* (S. 46,¹⁷).

Københavns Bagersvendes Skraa.

Haandskriftet viser gennemgaaende et yngre Sprogtrin end Lucidarius: Blandingen af gamle og ny Sprogformer er ikke saa stærk, idet Skraaen er Original, ikke Afskrift, og nedertyske Ord findes i Mængde.

22. *byrdh*: Fødsel. — 23. *oppo* se S. 38,¹⁹. — 24. *loff* (nord.) *oc gunst* (nty.): Tilladelse; Sammenstilling af et nord. og et nty. Ord med omtrent samme Betydning er meget almindelig (S. 72,⁶). — 24. *borgemestere*, nty.; her Gen. — 24. *rad* ∅: Byraadet i København. — 24. *fulbordh*: Samtykke. — 25. *tillatelsse*, nty. = *loff*, nord. — 25. *olderman*, nty.; her Gen. ubetegnet. — 25. *men*, nty.: menig, almindelig. — 25.

brøderens = *brødernes*, ny Gen. Pl. paa [s]. — 26. *selskappet*, nty., kun Gentagelse af *bagere gilde*. — 26. *opp taghe*: oprette. — 26. *stichte*, nty., fortrænges senere af *højty. stifte*. — 27. *lag*, nu spaltet i to Ord: *Lag* og *Lav* (her); *Lov* er opr. Pl. af dette Ord (S. 26,²⁸). — 28. *heder*, nord.; *ære*, nty. — 28. *sante Karine*, formodentlig St. Katharina af Alexandria. — 30. *hwert aar ath holde lathe* osv. staar kun i løs Forbindelse med det foregaaende: ved hvert Aar at lade afholde. — 30. *twenne*, opr. 'to til hver', senere 'to'. — 30. *messe*, opstaaet ved Misforstaaelse af Ordet *missa* ('bortsendt') i Formlen *ite, missa est contio* ('gaa, Forsamlingen er hævet!'), hvormed Diakonen opfordrede dem til at gaa, som ikke skulde deltage i Naderen. Betydningen 'Marked' faar *Messe* fra de tyske Markeder, som holdtes paa de kirkelige Festsdage. — 31. *cappel*: Kapel; egl. 'lille Kappe', brugt om den hellige Martin af Tours' Kappe, derefter om Rummet i den franske Kirke, hvor Kappen opbevaredes, senere om andre saadanne Rum. — 33. *sante Kanutes daw*: Knud Lavards Dag, den 7ende Januar.

Side 40.

2. *offre*, fra lat. *offerre*: tilbyde, bidrage. — 3. *wore*, Impf. Konj., som nu er tabt i Dansk, men findes i Svensk: *vore*. — 3. *nogre* for *noger*, Sing.; jfr. S. 41,¹⁴. — 3. *fore*, Impf. Konj. — 5. *betale*, nty.; Forstavelsen *be-* er ty. — 5. *groth*, en tysk Mønt; jfr. *højty. Groschen*. — 5. *lowelich*, nty.: anerkendelsesværdig, fyldestgørende. — 7. *soo* < *swo* (L. 13) < *swā* (S. 36,²⁵). — 8. *forthiere*: fortære, leve af. — 9. *iiij β*: 4 Skilling. — 9. *lybesk*: lybsk (Mønt). — 10. *bysse*: (Penge)bøsse. — 10. *sygh*, men L. 8 den alm. Form *siwg* (S. 46,²¹). — 11. *bliffue*, nty., fortrænger *vordhe*. — 11. *enthe(t)*: intet, (her) ikke; Nt. af *engæn*;

bevaret i *intet* (Pron.) og *inte* (Adv.); *ikke* er den gl. Nt. af samme Ord (S. 61,26). — 12. *faa*: give. — 12. *en*: igen, endnu. — 13. *til passe*, nty. — 14. *for-skrefne*: ovennævnte. — 14. *opbaret*: oppebaaret. — 17. *vstyr*: Styr, Spektakkel. — 17. *første*: saa snart som, naar. — 17. *til hobe*, nty.: til sammen. — 18. *forsma*: lade haant om. — 18. *enghelske*, nl. Skilling: en lille Sølv mønt. — 20. *appo* = *oppo* (S. 38,19). — 21. *two mark vox*: to Mark til Voksløys. — 22. *drawer*, L. 24 den ældre Form *dragher* (S. 49,9). — 22. *hare*, gl. Dat. af *har*: Haar. — 23. *alffwere* [alvøræ]: Alvor. — 27. *spywer*: spyr, kaster op. — 30. *hwid* (*penning*): Hvid, lille Sølv mønt; *hwid* (o: Sølv-) *penning* gengiver det lat. *albus* (hvid) *denarius* (Mønt). — 32. *stemest*, nty.: Dolk. — 33. *at*: saaledes at. — 34. *et groth*, alm. *en groth*.

Side 41.

1. *graffue*, gl. Gen., oldn. *grafar*, Gen. af *grøf*, Fm. — 1. *skortte seck*: Skjortesæk, grov Skjorte, Arbejdsbluse. — 4. *boreth*, oldn. *borðit*; udtalt som nu. — 6. *reth* [ræt] *gøre*: gøre Besked, drikke Skaal med. — 8. *retsinniges om*: den rette Vej om o: fra venstre til højre. — 10. *skaffere*: Skaffer, Gildets Forvalter. — 14. *noghen*. Ved Siden af det ældre *noger*, Pl. *nogre* (S. 40,8) findes (fra 15. Aarh.) *nogen*, Pl. *nogle*; men i Talen bruges oftest (som her) *nogen* som Pl. — 14. *fortrudhen*: genstridig, uvillig. — 16. *øll skudh*: Bidrag, Tilskud til Øllet.

Rimkrøniken.

22. *gyrdighedh*, nty.: Begærlighed. — 22. *tiil werdhens woldh*: efter verdslig Magt. — 23. *manghefoldh*: paa mange Maader. — 24. *thi*: 1) derfor (*fyrir þvi*), 2) fordi (*fyrir þvi at*). — 24. *ther fighes tiil*: trakte derefter, attraa den (jvf. *nyfigen*). — 25. *meth*

skiel: med god Grund. — 26. *slaweth* < *slaghæt*; nu enten, under Indflydelse fra Skriftsproget, den ældre Form *slaget* (jvf. *daw*—*Dag*) eller, ved Sidevirkning fra Infinitiv, *slaaet*. — 26. *i hiel* < *i hel* (Dødsriget); *hel* er beslægtet med *hæle* og lat. *celare*: skjule. — 27. *bwdhe* — *tiil*, Impf. Pl. af *tiil biudhæ*: sende Bud til, meddele. — 27. *flandhren*; Oluf blev hentet fra Flandern, hvor han var som Gidsel, for at blive Konge i Danmark. — 29. *tiidh* udt. som nu: *did*. — 29. *wædh*, nord., fortrænges af *Pant*, nty.: Verbet *vædde* er bevaret. — 32. *fighe*, Impf. Pl. af *faa*: give. — 33. *slaweth fraa*: berøvet.

Side 42.

2. *om syer* [siær]; nu den ældre Form *omsider* (S. 131,28). — 2. *hodh*: Haan, Spot, Foragt. — 3. *stædhæ*: anbringe, anvende. — 3. *theth gwldh*, nl. det som de brugte til at løskøbe Oluf for. — 4. *hwi*, Dat. af *hwadh*; bruges nu kun som Adv.; for *hwi*: for hvilket, hvorfor. — 4. *siæ goth skiel*: gøre Rede, give Besked. — 6. *vij*: 7. — 6. *wor* < *war* (S. 46,25); [vå(r)] findes endnu i Dialekter. — 7. *thørræ*: Tørke. — 10. *bandh*: Baand, Neg. — 11. *woddhæ och for(dh)æ*: vadede og sejlede. *dh* i *fordhæ* (,for', af *faræ*) skyldes Analogi fra andre Ord med stumt *dh*; udt. [fö(r)]. — 11. *eghe*: ,Ege', udhulet Træstamme, Pram. — 11. *trw* se S. 38,17. — 12. *axæn*: Aksene; gl. Nt. Pl. — 12. *skoræ* < *skāræ*, Impf. Pl., nu fortrængt af Sing. *skar*. — 12. *rw*: Rug (jvf. L. 11. *trw*). — 13. *thywrde*, Impf. af *thyræ*: tørre. — 13. *on* findes endnu som Dialektform for *Ovn*. — 13. *aff*: deraf. — 14. *dwæ* < *dughæ*: at du. — 15. *hwer annen*: hver andre. — 16. *yrth*: Urt (S. 35,12). — 17. *swalt(h)*, stærk Impf. af *swæltæ*, nu *sulte*, svagt; *sulten* er en gl. stærk Perf. Part. — 20. *ærffuæ*: Arv. — 22. *nogh* er nord., *nok* er nty. — 22. *bingh*: Kornkiste. — 23. *iært(h)eghn*: Bevis; senere: mirakuløst

Bevis. — 23. *plawæ*: Plage; fra lat. *plaga*: Slag; nu *Plage* (S. 78,²⁵; 133,¹). — 27. *mæn*: kun; jvf. S. 78,¹⁹. — 27. *leff*: Brød; oldn. *hleifr*; eng. *loaf*. — 28. derfor var mig Ve i Hjærtet \circ : var mit Hjærte tungt. — 29. *sæthæ*, gl. Sideform til *sattæ*. — 31. *kasthæ mek hæffndh vppaa*: kaste Hævnen paa mig. — 32. *mes-kundhe*: forbarme. — 33. *brat(h)*: hurtigt. — 35. Aar 1095. — 36. *effther*: efter at. — 36. *føddher*; -er i Nom. Ms. af Adj., især af Perf. Part., bevares længe.

Side 43.

Peder Laales Ordsprog.

7. *seedh*: Sæd, Skik. — 7. *aarligh*: aarle. — 8. *rijsæ* [risæ]: rejse sig, staa op, oldn. *risa*, engelsk *rise*; med virkende Betydning svarer dertil oldn. *reisa*, engelsk *raise*; dansk *rejse* er et tysk Laaneord. — 8. *mangt wijss*: klog paa meget; *wijss* styrer opr. Gen. — 10. *gør warmth ladegwlff* \circ : giver en god Høst. — 11. *brysthe*, nu *brøste* (L. 22), Sideform til *briste*. — 12. *øwen* < *øghæn* (S. 38,¹⁰). — 15. *maa*: kan. — 15. *oc ey*: men ikke. — 16. *tøsswer*: to Gange; man hviler først, naar man sætter sig, dernæst, paa Grund af det haarde Leje, naar man rejser sig igen. — 17—18. Tanken er, at mange smaa Tab til sidst forarmer. — 18. *blijndher*, gl. Nom. Ms.; Barnet forstaar ikke, hvad der er godt eller skadeligt for det. — 19. *ondh*: forhadt. — 20. Tanken er, at en Gave bør man ikke kritisere. — 21. *godh*: let. — 21. *beryæ*: slaa (S. 11,¹⁸). — 22. *stijndh*: stiv, stram. — 23. *haffwer got(h)*: har let ved. — 24. *disk*: Fad, Bord; her Dat. — 24. Ulven bryder sig ikke om, at Faarene er talte. — 25. *han* — *ther fiæl*: den der fjæler \circ : Hæleren. — 26. *swongh*: slunken. — 29. *waamæl*: Vadmel. — 29. *bætzell*: Bidsel. — 30. *kæppæ*, Dat. Sing. — 30. *wtijd*: Utide. — 31. *tijdh*: rette Tid, Spisetid. — 32. *widh*: Vid, Forstand. — 32. *kastæ*, gl. Imperativ efter 4. sv. Klasse; i Svensk har disse

Reise som et verb udtryk i RK SVK 198

Verber endnu Imperat. paa [a]. — 32. *iorden*: Jordan. — 33. *ær* . . . *war*: er den (dog) Hund, som den var før. — 33. *gamblæ*; *b* mellem *m-l* findes jævnlig i middeld. Hdskr.; jvf. S. 74,³⁴. — 34. *deelæ*: føre Proces. — 35. *dommere*, nu *Dommer*; ligesaa *Syndere*, *Skabere* osv., som endnu i det 18. Aarh. kan findes med *e*. — 35. *stinghe*, nu *stikke*, se S. 39,⁴. — 35. *Thet ær* . . .: Man skal ikke stikke osv. (thi saa klemmer man sin Haand). Meningen med Ordsproget er: man skal ikke blande sig i nære paarørendes Forhold.

Side 44.

2. *hob*: Haab. — 3. *then vrenæ haandh* . . .: den Haand, som ved Arbejdet er bleven uren, gør den fede Mund \circ : skaffer det rigelige Underhold. — 7. *haffwæ*: faa. — 10. *tijt*: dit. — *heedæn*: hedensk; Pant er bedre end Forsikringer ved ens Kristentro. — 12. Tanken er den samme som i: den som er ren, kaste den første Sten. — 16. *høw* < *høgh* (S. 37,²⁰): høj. — 16. *læss* ved Sidevirkning fra *læsse*; oldn. *hlass* (S. 14,¹⁰); *Las* findes endnu i Dialekter. Der falder altid noget af et kørende Læs \circ : der gaar altid noget til Spilde. — 18. *ont*: vanskeligt. — 18. *kendhe*: lære. — 19. *kwæ*: sidde paa Bagbenene.

Side 74.

Poul Helgesen: Svar til Hans Mikkelsen.

5. *thet, the, t(h)w, t(h)eg, tha, ther* osv. skriver P. H. oftest, mens Chr. Pedersen i Regelen skriver *d*. — 5. *wbesindig*: uforstandig. — 6. *wbesckemmet*: skamløs. — 6. *kettere*, nu *Kætter*, ligesom *Synder(e)* og andre Ord paa ældre -ere [ərə] (S. 43,³⁵). Forskellige Sekter, som i det 11—13. Aarh. spillede en Rolle, især i Italien og Sydfrankrig (f. Eks. Albigenjerne), kaldte sig selv *Katharer*, opr. græsk: 'de rene'; fra dem over-

førtes Navnet til andre, som udgav falsk Lære for sand Kristendom. — 8. *ther*: som, Obj. for *lod*. — 8. *ynckellige, wtilbørlige*; Adv.dannelser paa *-lige* er almindelige i det 16. Aarh.; senere falder [ə] bort. — 9. *forwandle*: forandre, forvanske, ødelægge. — 10. *wildt* [vil'], jvf. nedenf. *Gudt, mendt*, osv.; P. H. skriver ofte stumt *t* efter *d*. *wildt* er opr. Fm. (S. 30,¹²), her Nt.: Partiskhed. paa . . . *wildt*: paa sin tyranniske og vilkaarlige Maade. — 10. *loff*: Lov, Ære. — 10. *eet* . . . *swar* hører sammen med Titlens Begyndelse: *Till thet* . . . *breff*. — 12. *Som tw* . . . ; Eftersætningen kommer L. 20: *Saa wilde tw oc nw* . . . — 12. *arm*: elendig, ussel (foragteligt). — 13. *weldig*: mægtig. — 14. *ædill* (nty.) *och wædil* [uæðəl]: adelig og uadelig. — 15. *legom oc lycke* (nty.): Liv og Velfærd. — 15. *hwilken* som relativt Pronomen har altid væsentlig tilhørt Skriftsproget. — 16. *vndergaa* (*fra*): berøve. — 16. *erlig*, nty. — 17. *medt* [mæð]. — 19. *for nogre* (S. 41,¹⁴) *aar*: for nogle Aar siden. — 19. *konge*, men L. 18 *koning Cristiern* ligesom nu *Konge* og *Kong*. — 20. *landtfluctig* = *landtflyctig*. — 20. *ellende*: landflygtig, elendig. — 22. *rige*: Herredømme. — 22. *tijranne welde*: Tyranni. — 23. *ther som*: medens. — 23. *cristet*; Adj. paa *-en* danner nu i Regelen Nt. paa *-ent*; dog danner *liden, megen, egen* samt Participierne paa *-en* (*bunden*) Nt. paa *-et*. — 25. *som*: som om. — 26. *wore*, Impf. Konj. — 27. *forwandle*: fordærve. — 29. *Luthers*, Gen. brugt som Adj. — 30. *sijn* viser her som ofte i ældre Sprog tilbage til det nærmeste Subst., nu næsten altid til Subjektet (S. 59,¹⁶). — 30. *fattig*: stakkels. — 30. *sckabere*, se L. 6 *kettere*. — 31. *wijd(t)*: Vid, Forstand. — 31. *sckell*: Skel, Indsigt, sund Fornuft; jvf. S. 76,⁵. — 31. *benedijde*, lat. *benedictus*: velsignet. — 31. *barmhertig*, nty. — 32. *sckalk*, nty., opr. 'Tjener' (jvf. *Marsskalk*: 'Hestetjener', og *Øjensskalk*), dernæst 'lav, nedrig Person', senere igen hævet gennem spøgende Brug. — 33. *wele*, rglm. < *wil(i)æ* (S. 46,²⁷).

— 33. *betecke*, Mellemlig mellem *tække*, nord. (oldn. *þekja*, og *bedække*, nty. (S. 35,³)). — 34. *gamble*; *mbl* for opr. *ml* findes fra gammel Tid, især i Skrifter med østdansk Sprogpræg; P. Helgesen var fra Halland. Her best. Form, som i ældre Sprog, især i det 16. Aarh., ofte bruges, hvor vi har ubest. Form, navnlig efter Præpositioner og i Objekt. — 34. *lader theg ath haffue*: lader som du har. — 35. *omhygge*: Omhu, Omsorg.

Side 75.

3. *landt, rige*, gl. Nt. Pl. uden Endelse. — 4. *effter thij*, nu skrevet i eet Ord: *efterdi*. — 5. *patroen*, lat.: Beskytter. — 6. *orsage bogh*: Forsvarsskrift. — 12. *fordi*: derfor (S. 41,²⁴). — 13. *anthen*: enten. — 13. *meen*: Pr. Ind. Sing. uden Endelse. — 15. *agte*, nty.: mene. — 16. *Andorp*: Antwerpen. — 19. *bande*: forbande, tale ondt om. — 20. *kast*, Perf. Part. af *kaste*; nu altid *kastede, kastet*, hvilket er den opr. Bøjning. — 21. *fiende*, udtalt i tre Stavelser, opr. Pr. Part. af *fia*: hade. — 21. *helst*: især. — 21. *gandske*, nty.: hel; nu næsten kun brugt som Adv. — 21. *Wallandt*: Italien. — 22. *nogen landt; tydscke landt*, Pl. — 23. *meer en* . . . *aar* hører til *før en* . . . — 24. *stadt* [stað] ♂: Rom. — 28. *besinde och offuerweije*, nty.: betænke og antage. — 28. *ther sckynder* . . . ; Meningen er, at H. M. er gammel nok og har tilstrækkelig mange Geringer paa sin Samvittighed til, at han kan vente at blive kaldt for Guds Domstol. — 30. *rettere ting* kaldes særlig de Domstole, ved hvilke Kongen, personlig eller gennem Embedsmænd, udøvede Dommervirksomhed. — 30. *her er nock* . . . ♂: du har levet længe nok, og der er mere opskrevet om dig af Gud, end du tror. — 32. *brut*: forbrudt. — 34. *simpel*, lat.: usammensat, jævn; ubest. Form af Adj. for best. Form er alm. i ældre Sprog. — 35. *høwisk*, nty.; her *k* udeladt i Nt.; nu Nt. *høwisk* = Fælleskøn. — 36. *merckellig*: tydelig.

Side 76.

1. *bedrægellig*: bedragerisk. — 2. *t(h)ennom* findes fra det 16. Aarh., dannet i Lighed med *hannom*; rglm. er *them*. — 4. *føije*, nty.: ringe. — 4. *schrift*, se S. 33,³⁶. — 5. *rædellig* = *redelig*: forstandig, fornuftig. — 5. *skeel*: Dømmekraft; jvf. S. 74,³¹.

Hans Tavsens: Svar til Biskop Jens Andersen.

14. *erligh*, nty.: ærlig, velbyrdig, fornem. — I Tiltale bruges nu altid bestemt Form, tidligere ofte ubestemt. — 16. *predickeræ*: Prædikant. — 16. *redt forstand*: rigtig Forstaaelse. — 18. *om o*: paa. — 18. *ærinthæ*, ofte brugt i Pl.: Ærende, Besked, Budskab, Sag. — 18. *i* trænger allerede i Middelalderen ind som et høfligere Tiltalestedord end *du* (S. 58,²⁷). — 19. *meenheedh* findes ved Siden af *menighedh*: (her) Borgerkab, Menighed; paa samme Maade findes Adj. *meen* ved Siden af *menigh*. — 20. *thesslighestæ* er en Forvanskning af *thesslighe(s)*, nty. — 21. *sworæ*: svare; de fleste Dialekter har endnu [å]. — 21. *ther szom*: der, hvor; hvis. — 23. *tyckthet* [tøktæð] = *tyckt thet* (S. 60,²⁹). — 23. *raadhelig*: hensigtsmæssig. — 25. *woræ* < *wāru*; nu *var(e)* ved Sidevirkn. fra Sing. — 25. *nogh*, nord. = *nock*, nty.: nok. — 25. *rørd, op-teend*: oprørt, ophidset. — 27. *wndkombnæ*, jvf. S. 74,³⁴: *gamble*. — 27. *fengsell*, nty., Fællesk. og Nt.: (her) Fangenskab, Fængsel. — 29. *erræ*, nty.: opirre, tirre. — 29. *yppæ*: opægge, opbringe; dannet af *upp*: 'op. — 31. *stodhe* (Impf. Konj.) *megh till*: stod i min Magt. — 31. *lyckæ*, Impf. *luktæ*, hvorfra ved Analogi den nuværende Præsens *lukke*; nogle Dialekter har endnu [lygə, lögə]. — 32. *blarre*: bræge, skraale op, vrøvle, tale uforstandigt.

Side 77.

1. *affwend*: Misundelse, Had. — 3. *swor*: svar, tung; jvf. S. 76,²¹: *sworæ*. — 4. *ladthet* [latæð]: ladet det (S. 60,²⁹). — 4. *her till*: hidtil. — 4. *eenfoldigheedh*:

Troskyldighed, Uforstand. — 5. *bestaa (sig)*: bero, staa hen. Man venter her Infinitiv; Particip. *bestoeth* skyldes Tiltrækning fra det foregaaende Particip. i *ladthet*. — 6. Gen. *thess* fortrænger Dat. *thy* ved Komparativ; da. *desværre*, svensk *tyvärr*. — 10. *forfylle*: forfølge, (her) fastholde. — 11. *ther offwer*: desuden. — 11. *beswighe*: lede vild. — 12. *hiarthe*; jyske og fynske Dialekter har alm. [ja], hvor Sjællandsk og Rigsproget har [jæ]. — 14. *meth gudh*: i Gud. — 15. *Curtisanæ*, fransk: Hofmand, især ved Pavehoffet; T. antyder her, at J. A. har været ansat ved Pavehoffet. Senere er Betydningen 'Kurmager'. — 15. *nyføddæ*: 'grønne'. — 16. *moeth* [mā'æð]: maa det. — 16. *wredt*: Uret. — 17. *haffwe meth ath faræ*: føre med sig, fare med, komme frem med. — 17. *kryffwe*, oldn. *krjupa*; nu *krybe* med [b] i Færd med at trænge ind fra Skriften i Udtalen (S. 131,¹⁸). — 17. *vraa*: Krog. — 20. *Prendtheræ*: Trykker. — 22. *ørnæ* < *øræn* ligesom *Øjne* < *øghæn*. — 23. *wuuldigh* [uvil'ig]: upartisk; af *wild* (S. 30,³⁶). *uwildig* er rglm. i Udtalen og ogsaa ofte i Skriften faldet sammen med *uwillig* ([II] og [Id] > [I]); undertiden adskilles de dog med Bevidsthed. — 24. *woræ*, Impf. Konj. — 24. *begierindhess*; Præs. Part. paa -s er i det 16. Aarh. meget alm.; den findes endnu i sjællandsk Dialekt. — 25. *for godhæ* (Subst.): som Godhed, i god Mening. — 26. *taghæ till mestyckæ*: tage mig det ilde op. — 27. *hwoss*: hvas. — 28. *skie*: ske, har endnu i de fleste Dialekter [iə] eller [je]. — 29. *wuigheligh* [uvi'gølig]: uundgaaelig. — 29. *tillbørligheedh*: Nødvendighed. — 30. *bliffwe*; man venter *bleffwe*, Impf. Konj., svarende til *woræ*.

Side 78.

Christiern Pedersen: Om børn ath holde till
Scole och Studium.

12. *menniske* findes i det 16. og 17. Aarh. som Pl. ved Siden af *mennisker* og er bevaret endnu i

Menneskene. — 13. *mwe*, her i den yngre Betydn. ,maa'; L. 18 *maa* i den ældre Betydn. ,kan'. — 13. *endelige*: endelig, absolut, nødvendigvis; jvf. S. 74,^s *ynckellige*. — 17. *vngdommis*, Gen. som Adj.: ungdommelig. — 17. *vaare*, Impf. Konj. — 19. *studium*: Universitet. — 19. *men* optages fra Tysk i det 15. Aarh. i Betydn. ,kun' og ,men'; det fortrænger efterhaanden i sidste Betydning det ældre danske *æn*. Desuden sammenblandes *men* med det ældre danske *mæthæn* og bruges i dettes Betydning ,medens', ,eftersom', ligesom ogsaa *meden(s)*, *mens* kan bruges i Betydn. ,men'. — 20. *konst*: Evne, Dygtighed, Færdighed. — 20. *visdom*: Visdom, Lærdom. — 25. *hwdstrwgelse* = *hudstrygelse*. — 25. *plagge*, *plawæ* S. 42,²³ (< lat. *plaga*): Slag, Straf, Pine, Plage. — 26. *ferle* (< lat. *ferula*: Gyvel, tynd Gren): Ferle ♂: en Træstok med en Plade eller Klump ved den ene Ende; man slog i Haanden eller paa Ryggen med den, og den kunde, især naar den var besat med Sømhoveder, være et barbarisk Straffemiddel. — 28. *wmiskundelig*: ubarmhjærtig. — 30. *pebling*, Formindskelseform af nty. *pape*: gejstlig, der ligesom *Pave* stammer fra *papa*, Kæleform af lat. *pater*: Fader. *Peblinge*, ♂: Smaapræster, kaldtes de yngre, kappeklædte Disciple i Latinskolerne, idet disse var nær knyttede til Kirken og væsentlig uddannede gejstlige. — 30. *degne* (gr. *dia-konos*) kaldtes de ældste Disciple i Latinskolerne, fordi de udførte Degnetjenesten i de omliggende Landsbykirker. — 33. *forferde*: skræmmede, bange; Pérf. Part. af *forfere* (nty. *vorveren*), hvis yngre Form *forferde* ogsaa findes hos Chr. Pedersen. — 33. *merke*: mærke sig, give Agt paa.

Side 79.

2. *saage*, gl. Impf. Pl. af *se*; svensk *sågo*; i Tale har Sing. *saa* været brugt. — 2. *hengde* er i ældre

Sprog den eneste Impf. til *henge*, *hænge*; i nyere Tid er Impf. *hang* dannet, og Udviklingen gaar i Retning af at bruge *hang* intransitivt, *hængte* transitivt. — 3. *giorde*, brugt som Stedfortræder for et i det foregaaende nævnt Verbum. — 4. *legse*, lat. *lectio*: Læsning. — 8. *lempe*, nty.: Lempe, Lemfældighed. — 8. *gandske* (S. 75,²¹): helt. — 11. *hustrwge* = *hudstryge*. — 12. *straffe*: dadle. — 14. *køfft* af *køffue*, oldn. *kaupa*; nu *købe* med *b* genindført i Skriften og almindeligt i dannet Tale (S. 131,¹⁸). — 15. *selge* fortrænger efterhaanden i Skriften det ældre *sæliæ*, *sælæ*, og nu er Udtalen i Færd med at gennemføre [g] i Ord som *sælge*, *vælge*, *dølge* (oldn. *velja*, *dylja*): saaledes ogsaa *spørge*, *værge* (S. 132,²³). — 16. *wfornymstig*, af *fornumst*, der i ældre Tid var nok saa almindeligt som *fornuft*, begge nty. — 16. *vanvittig*: uforstandig. — 21. *orloff*: Frihed. — 22. *kordenspill*; *kart*, *kort* < lat. *charta*; opr. et ægyptisk Ord: Papyrusblad. — 22. *vortaffel*: Spillebræt, Tærningespil (jvf. ty. *werfen*). — 27. *hagde* for *haffde* [hadə] er dannet i Lighed med *sagde* ved Siden af *saffde*. — 27. *formu(gh)e*, nty., bøjedes opr. som *mue*, Pr. *maa*, Impf. *maatte*; nu bøjes *formaa* rglm. svagt. — 31. *nøge*, nty.; C. P. har ogsaa den yngre Form *nøye*. — 32. *legge regenskaff*, nty.: føre Regnskab. Nu skrives altid *-skab*, og Rigsmaalet har ofte [b] (S. 131,¹⁸). — 36. *velløst*: Morskab.

Side 80.

2. *form*: gammel; Sideform til *forn*. — 3. *kaastelig*: prægtig, udmærket. — 3. *beqwemmelig*: skikket, dygtig. — 4. *alle honde*, oldn. *allra handa*, Gen. Pl. — 5. *angre*, upers. som opr. de fleste Verber, der betegner Sindstilstand. — 6. *Poet*, lat.; *Digter* bliver først alm. i det 18. Aarh. — 8. *Alexandrum*, lat. Ac. af *Alexander*; *A. de Villa Dei* skrev i det 13. Aarh.

en latinsk Grammatik paa Vers: ‚Doctrinale‘. — 9. *puerilia*, en lille latinsk Skolebog, som Chr. Pedersen selv havde udgivet i sin Ungdom. — 9. *Donatus* skrev i det 4. Aarh. en latinsk Grammatik, der benyttedes saa meget, ogsaa efter Chr. Pedersens Tid, at *Donat* gik over til at betyde ‚lat. Grammatik‘. — 9. *Peder Laales* Ordsprog (S. 43) havde Chr. Pedersen selv i sin Ungdom udgivet; nu bryder han Staven over den som over andre af de daarlige Lærebøger, der da var i Brug. En Forordning af Christian II om Latinskoler (1521) nævner blandt Bøger, som skal afskaffes og brændes, „alle gamle Alexandri Bøgher“, *Puerilia* og *Per Laale*. — 9. *Composita verborum*, en latinsk Skolebog fra det 11. Aarh. — 10. *caser*, Pl. af *casus*, lat.: Kasus, Bøjningsform, ‚Fald‘ (lat. *casus* betyder egl. Fald). — 11. *fundamente*, lat.: Grundvold. — 12. *dicte*: ud-tænke, affatte, forfatte; den nuværende Betydning er senere. — 12. *ret(h)*: korrekt. — 13. *Historici*, lat. Pl.

Side 81.

Christian den Tredjes Bibel.

3. *Hugorm* brugtes i ældre Sprog ved Siden af *Orm* i Betydningen ‚Slange‘; senere indsnævres Betydningen. — 3. *træsk*, nty.: træsk, listig, rænkefuld. — 4. *marck*: Jord; jvf. S. 10,²⁰ *Danmark*. — 4. *giort*: skabt. — 5. *Ja*: virkelig. *Ja skulde Gud*: skulde Gud virkelig. — 5. *æde* trænges senere tilbage af nty. *spise*. — 6. *Træ*, den gamle Nt. Pl., men L. 7 *trærnis*. — 11. *ingeledis*: paa ingen Maade, jvf. *nogenledes*. — 12. *øyen* (< *øghæn*) fortrænger i Rigssproget *øwen* og faar senere [ø] tilføjet: *Øjne*. — 16. *skøn*, nty.: herlig. 16. *giorde kloge* ∴ gjorde dem, som aad af det, kloge. — 18. *baade deris*: begges. — 20. *blad*, *skørt*, Nt. Pl. uden Endelse. — 26. *(be)frøcte (sig)*, nty., fortrænger *ræthæs*. — 28. *ædet*, gl. Form, oldn. *etit*.

Side 82.

1. *queg*: levende Væsen; nu har *Kvæg* indsnævret Betydning: Husdyr. Ordet er beslægtet med det gamle Adj. *kvæg*: levende, og det fra nty. optagne *kvik* (*Kviksølv*, *-sand*); af samme Rod er lat. *vivus*. — 4. *Sæd*: Afkom. — 8. *kummer*, ty., opr. Nt.: Smerte, Kummer. — 8. *rede til*: forberede. — 8. *barsel*, opr. *barnsøl*: Gilde ved Barnedaab. *rede til Barsel*: være frugtsommelig. — 11. *lydde*, gl. Impf. af *lyde*, oldn. *hlýða*; nu stærkt: *lød*. — 20. *Eua* betyder ‚Liv‘. — 27. Med *Da* begynder Eftersætningen. — 27. *lade vd*: lukke ud. — 30. *foruare*: vogte.

Side 83.

P. Palladius: Om den leppede oc forkludede Hosedieffuel.

8. *den leppede oc forkludede Hosedieffuel*. Hoserne var et Klædningsstykke af Tøj eller Læder, som svarer til vor Tids Strømper, men strakte sig omtrent op til Hofterne. I det 16. Aarh. blev det almindeligt over Hoserne at anbringe det saakaldte ‚Overtøj‘ ∴ ^{ordet kommer} _{ubestemt} Benklæder, som naaede ned til Knæene, men som i Modsætning til de ældre Broge var spaltede og ud-skaarne, saa de lignede en Række brede Baand. Ved Midten af Aarhundredet gik Moden saa vidt, at Overtøjet blev til en Række Strimler, som hang ned fra Bæltestedet, og samtidig gjordes de oprindelig tætslut-tende Hoser meget vide. Moden forargede dels ved sin Kostbarhed, dels ved, at det flagrende Overtøj saa usømmeligt ud; haanligt sammenligner Palladius det med Pjalter og Klude. — Det var i det 16. Aarh. almindeligt at antage en Djævel for hver Last. Med Udtryksmaaden ‚den lappede og kludede Hosedjævel‘ ∴ den Djævel, som er Skyld i Brugen af de lappede og kludede

af den Betydning i det af Hæderen
 Hoser, kan sammenlignes: 'en højere Pigeskolelærer',
 'juridisk Eksamensreform', 'et adeligt Dameportræt' osv.
 — 9. *opuecke*: vække til Livè. — 11. *from*, nty.:
 tapper, brav. — 11. *Andreas Musculus*, tysk Teolog,
 Forfatter af Skriftet om Hosedjævelen, som Palladius
 oversætter paa Dansk. — 13. *den Hose dieffuel* =
 Musculus' Bog om Hosedjævelen. — 13. *Huilcken* er
 oprindelig spørgende; Brugen af det som relativt Pro-
 nomen skyldes tysk Indflydelse og tilhører væsentlig
 Skriftsproget. — 14. *vdsette*: oversætte. — 17. *Huad*
vil ieg sige: Hvad siger jeg? (Ilden truer ikke med at
 komme; den er allerede kommen). — 20. *Landsknecte*;
 tyske Landsknægte, som tjente paa Flaaden, har altsaa
 gjort Moden bekendt i Danmark Aaret i Forvejen. —
 22. *skendig*: forargelig, upassende. — 22. *Offuertog*,
 nty.: 'Overtøj', se L. 8. — 24. *lompet* = *palt(et)*: laset,
 pjaltet. — 25. *mot* — *vidunder*: til Forargelse for. —
 25. *spaat*, *spe*, begge nty. Ord, som staar i Forbindelse
 med *spytte*. — 27. *Klædebaan* < *klæthæbonæth*, oldn.
klæðabúnaðr; *-eth* opfattedes som Artikel og sløfjedes.
 — 27. *Tiffue*: Tyve. — 28. *Galie*, oldn. *galgi*; nu er g
 fastslaaet i Skriften og [g] kommet ind i Udtalen (jvf.
 S. 79,15 *selge*). — 28. *der*: (der) hvor. — 30. *effter-
 siun*: Forbillede. — 28—30: skal tage dem til Mønster
 og Forbillede.

Side 84.

1. *dem*: sig (S. 59,11). — 1. *for*: fra. — 2. *for-
 maledide*: forbande. — 2. *dem*: dem som. — 5. *løss*
paa tøylene: tøjlesløs, uregerlig. — 5. *ath*: i Retning
 af at. — 7. *erligt*: værdigt, ærbart, anstændigt, søm-
 meligt. — 9. *der om*; man venter kun *om*. — 10. *hør*
 upersonl. — 11. *finde deris børns straff*: udtænke
 Straf for deres Børn. — 12. *deris*, skønt *Øffrigheden*
 er i Sing. — 12. *vndersaat*, nty., her Pl. — 14. *nyde det*

ont at: nyde ondt af det, undgælde derfor (svensk *åt-
 njuta*). — 15. *spørie* betyder her: faa at vide (jvf. det
 spurgtes, at . . .); men Palladius opfatter det som: søge at
 faa at vide. — 16. *høy tid paa*: paa høje Tid. — 18. *noder,
 facter*: Adfærd, Opførsel. — 19. *onde seder*: slette
 Sæder, Moder. — 20. *røffue*, *ryve*, *rue*, nty.: angre,
 fortryde. — 20. *om volde*: have Magt over, gøre ved.
 — 21. *spraack*, nty.: (her) Ordsprog; det nævnte Ord-
 sprog findes hos P. Laale. — 21. *gielde*: betale, und-
 gælde for. — 22. *bryde*: forbryde, forse sig. — 23. *Blod-
 styrtning*: Blodsudgydelse. — 23. *Pestelentz*, lat.: Pest.
 — 32. *adfore*: Adfærd. — 33. *Spidalske siugdom*;
 bestemt Form uden Bestemmelsesord er i ældre Sprog
 alm. — 33. *spidalsk*, nty., afledet af (*ho*)*spital*, idet
 Hospitalerne i Middelalderen væsentlig var beregnede
 paa spedalske. — 35. *Kreffft*, se S. 34,29. — 35. *Fal-
 lende sot*: Epilepsi. — 35. *draabe* gengiver lat. *gutta
 cadiva*; = *slag* = *Popelsi*: Apopleksi. — 36. *røre*
 bruges endnu i Betydningen 'lamme'.

Side 85.

1. *hiørne*, Fælleskøn i Vestjysk (S. 64,15); Palladius,
 der var fra Ribe, viser tit Usikkerhed overfor det gram-
 matiske Køn. — 2. *Det*: hvilket (S. 91,1). — 3. *Ferør*:
 Færøer (Faareøer). — 3. *vdø*: fjerntliggende Ø. — 3.
som: hvor. — 5. *at*: saa at. — 5. *rose*: rose (sig),
 prale. — 9. *Alder* er endnu Nt. i nogle jyske Maal. —
 9. *faar*: før. — 9. *Syndflod*, hty. *Sündflut*; Ordet har
 opr. intet med *Synd* at gøre, men er dannet med For-
 stavelsen *sin-*, som har forstærkende Betydning. — 11.
tillaackis: fristes. — 12. *hoss*: ved Siden af. — 12. *rette
 Land siuge*: den egentlige Landesyge. — 13. *Kaaldesiuge*:
 Koldfeber. — 14. *serdelis*, opr. Adv., her Adj.: særlig.
 — 16. *offuermaadig*: overdreven. — 16. *Prang*: Pragt.
 — 17. *Dregt*: Dragt. — 17. *slemmen*, *demmen*: Sviren,

Sværmen. — 23. *sige vdaff*: fortælle om. — 23. *de*, nl. Sygdomme. — 24. *skøt*: hurtigt, snart sagt, næsten. — 25. *beslutte*: slutte. — 27. *Pœnitentz predicken*: Bodsprædiken. — 29. *affstaa*: afholde sig; forsage. — 32. *suer*: sværger.

Side 86.

A. S. Vedel: Den Danske Krønike.

8. *skermysse*, nty.: fægte, kæmpe, særlig om Smaakampe. — 9. *gild*: gyldig, dygtig, gæv. — 11. *hos Porten*: i Porten. Jorden, som Porttaarnet var opfyldt med, var sunken sammen. — 11. *Reffue*, Revne. — 12. *Volden* ∅: Græstørvne i Porten. — 14. *her skulde* . . . *raad*: her var Lejlighed til at udføre en Bedrift. — 14. *Staalbroder*, nty., egl. Staldfælle. — 15. *stinge*, senere *stikke* ved Sidevirkning fra Impf. *stak*. — 15. *spidz*, nty.: Spids, Spyd — 22. *fyrtoy*, nty. — 23. *Fyr iern*: Fyrstaal. — 24. *ickon*, smntr. af *ikke uden*; *ickon* > *kun* som *oppaa* > *paa*. — 24. *rede* er her Subst. — 26. *at*: idet. — 26. *wforuarendis* se S. 77,24 *begierindhess*. — 27. *læss* se S. 45,14. — 27. *vilde hafft*, jvf. L. 34 *kunde kommet* Efter *kunne*, *skulle*, *ville* o. s. v. i Fortid kan *have* og *være* mangle foran en Perf. Particip., naar der tales om noget, som ikke bliver til Virkelighed. — 29. *kaste*, Impf. — 30. *til hende*, Sammenblanding af *til Haande* (Gen. Pl.) og *i Hænde* (Dat. Sing.). — 31. *met en snarhed*: i en Fart. — 33. *forbygt*: bygget frem; Taarnet havde et saa bredt Fremspring.

Side 87.

2. *hold*: Vagthold, Post. — 2. *nogen* se S. 41,14. — 4. *brynde*: Brand; nu kun i overført Betydning. — 5. *hialp*, *hiulpe*, ældre *halp*, *hulpæ*; [j] overført fra

Pr. — 5. *spurde tidende*: erfarede. — 8. *tuil*, *tvivl*, nty., beslægtet med Talordet *to*. — 8. *huad heller*: om (S. 27,29). — 10. *Paa det siste*: endelig. — 10. *offuergiffue*: opgive. — 12. *fast*: kraftigt. — 12. *slycke*, nu *slukke* ved Analogi fra den gamle Impf. *slukte*; i Dialekter findes Omlydsformen endnu; jvf. S. 76,31 *lyckæ*. — 12. *stode*, Pl., da *Folck* opfattes som Pl. — 12. *staa effter*: anstrenge sig for. — 13. *at*: for at. 16. *der*: da. — 16. *fattes*, her upersonl., hvilket er det oprindelige; hos Vedel kan *fattes* ogsaa findes med Personen som Subjekt; samme Udvikling viser *tykkes*, *synes* o. a. — 17. *galen*, Perf. Part. af *gale* i Betydn. 'fortrylle ved Sang'; senere forkortet til *gal*. — 17. *den bredde sig*; nu omvendt Ordstilling. — 19. *vnderlig*: forundret. — 23. *aarsage*: Anledning. — 24. *formane*: opfordre. — 25. *Børnehandel*: Barneleg, -streger. *Handel*, nty. (beslægtet med *Haand*): Foretagende, Virksomhed; senere indsnævret Betydning. — 27. *færde*, Levning af Dat. Pl., oldn. *ferðum*. — 28. *som snarist*: saa hurtigt som muligt. — 29. *skiold*, opr. Masc. — 30. *imod*: hen imod. — 31. *het*: hedet, opvarmet. — 31. *hart*: stærkt, ivrigt. — 33. *vnderbrende*: gennembrænde, fortære. — 33. *Lofftet* ∅: Gulvet. — 34. *Gaffle* ∅: Fag, Stokværk. — 35. *hues* i Betydn. 'hvad' er ikke vort *hvis*, men nty. *hvis*. — 36. *Klenodie*, nty.: Kostbarhed, her. Pl. — 36. *helligheds Klenodie*; denne Brug af Gen. stammer fra den latinske Original: *domesticæ religionis insignia*. — 35—36. *hues* . . . *befands*: hvad andet der her fandtes af saadanne hellige Klenodier.

Side 88.

3. *sætte*, se S. 42,29. — 5. *vorde* < middeld. *warthæ*, Impf. af *wærjæ*, nu *væрге*, *værgede*. — 7. *forsømmede sig oc icke*: sparede sig heller ikke

med; undlod heller ikke. — 10. *befindes*: befinde sig. — 10. *frimodig*: dristig. — 11. *fremmerst* med [r] overført fra *fremre*. — 11. *gaff sig fremmerst*: gik helt frem. — 13. *karsk*: rask, hurtig, sund; *karskeligen*: hurtigt. — 15. *Velmact*: sund, rask Tilstand. — 16. *Graffsens*, skønt *Grav* opr. var Fm. og ikke dannede Gen. paa [s]. — 17. *voge*, nty. > *vove*. — 19. *Frynt*, nty.: Ven, samme Ord som dansk *Frænde* (S. 31,32). — 20. *Affgang*: Bortgang, (her) = *Død* (S. 72,6). — 22. *burde*, se S. 84,10 *bør*. — 24. *beuise sig*: vise, opføre sig. — 26. *Vaade*: (her) Fare, Risiko; ulykkelig Hændelse. — 28. *Borger*, nty., fra *Borg* i Betydn. By (ved den befæstede Borg). — 31. *forbittret*: haardnakket bestemmt. — 32. *skøtte*: skøttede. — 33. *fulde*, Pl. af *faldt*. — 34. *wforfalsket*: ægte.

Side 89.

1. *vndergaa*: gaa under. — 5. *Vraa*: Krog, Skjul. — 5. *ihuort*: hvorhen end; af *i*, *e*: altid (S. 11,7 Hedebystenen: *Ērik*) + *hvort*: hvorhen.

vlogere vunder

Side 90.

Brev fra Dronning Elisabeth til Christiern den Anden.

1. Det første Punktum er almindelig Brevstil. — 1. *Myn*; i Brevet bruges ofte *y* for [i]. — 1. *ydmygelygh*, ubest. Form af Adj. for best. Form er almindelig i ældre Sprog. — 1. *ether*, poss. Pron. (S. 57,17): jert (jert, jere). — 1. *nade*, udt. som nu: [nāðə]. — 1. *ayl*: al; opr. [il] og [ld] faldt i senere Middeldansk sammen til een [l]-Lyd. Denne var ved en [i]-agtig Klang (Mouillering) forskellig fra opr. [l] (saal. endnu alm. i Dialekterne), og i Dronning E.s Breve betegnes den oftest ved *yl*. — 2. *tyl*

foren, nty.: tidligere, først; *t. f. screued*: forudskikket. — 2. *wor here*: Gud. — 3. *werdes*, nty.: værdiges, behage, være naadig. — 4. *ded*: det, (her) ,at'; saal. endnu jy. *te*, *de*, jvf. eng. *that*, ty. *dass*; *ded* genoptager *ad* fra foregaaende Sætning: ,at vide, at jeg, siden jeg (sidst) har skrevet eders Naade til, har talt'. — 5. *bruder*: Erkehertug Ferdinand, Broder til Elisabeth og Kejser Karl den Femte; oldn. *brōdir*; opr. [ō] har endnu i de fleste Dialekter en Udtale, som nærmer sig til [u]; jvf. nedenfor *true*, *gud*. Maaske staar Skrivemaaden *bruder* dog under tysk Indflydelse. — 5. *hayn*: han; *yn* betegner et [i]-agtigt [n], opstaaet af [nn] og [nd] (S. 49,3; jvf. S. 90,1 *ayl*). I flere Dialekter er dette *n* endnu forskelligt fra opr. [n], og Forskellen mellem Ms.- og Fm.-Substantiver bevares derved (S. 64,9; jvf. S. 90,31 *kuyde*). — 5. *gyve*: givet; Infinitiv og Perf. Part. paa *-et* forveksles ofte af E.; det stemmer med, at opr. [t] i *-et* alm. er svækket til [ð] og i nogle Dialekter helt tabt. — 5. *soyr*: Svar; fransk Skrivemaade; *oy* betegner [oa]. — 6. *betaled* for *betale*; se L. 5 *gyve*. — 7. *far far*: den afdøde Kejser Maximilian. — 7. *hayn* i Stedet for *ham* (= sig). — 8. *hans*: sit; *sin* og Gen. af pers. Stedord (*hans*, *deres* osv.) brugtes uden skarp Grænse i det 16.—17. Aarh. (S. 59,16). — 8. *laynd*, se L. 5 *hayn*; her Pl. — 8. *wforset* [sæt]: ikke pantsat. — 9. *klenode*, Pl.: Kostbarheder. — 9. *dy* [di] < *thi* ligesom *den* < *thæn*. [di] gaar tabt i Talen, men bevares i Skriften i Formen *thi*, hvis nuværende Udtale med [t] altsaa er litterær. — 10. *peynnye*: Penge; se L. 5 *hayn*. — 10. *jeer* = *jeger*: jager. — 11. *true*: tro; se L. 5 *bruder*. — 12. *Salmanke*: Erkehertug Ferdinands Finansminister Gabriel von Salamanca. — 12. *af S. rod*: efter S's Raad (at Ferdinand ikke vilde give Chr. II Penge). — 13. *fly*: overlade. — 13. *XX^m gyldte*: 20000 Gylden; *m* = lat. *mille*: 1000. — 14. *tyl keyne*: til Kende. — 14. *bryst*: Brøst, Man-

gel; her maaske Pl. — 16. *myere* (< *meræ*) viser samme Udtale, som de fleste Maal endnu har af opr. [ē]: [je] eller [iə]. I Litteraturen betegnes denne Udvikling i Regelen ikke, og Rigssproget har den derfor ikke (dog *hiem* < *hem*). — 16. *kome af sted*: udrette. — 17. *wad* viser, at [h] er tabt (S. 47,²²). — 18. *Joh. Hannart*, Karl den Femtes Gesandt, som førte Underhandlingerne med Christiern den Anden. — 18. *rode*: raadet; jvf. L. 5 *gyve*. — 19. *y syst(en), sisten(s)*: sidst, nylig. — 20. *deyne dagh*: dette Møde ☉: Rigsdagen, som paa den Tid holdtes i Nürnberg. — 20. *ouer stad*: overstaaet, forbi. — 22. *Maree*, Orlogsskibet *Marie*, som Chr. II søgte at sælge til Kejser Karl. — 22. *for yke myer for eyn*: faar ikke mere for det end. — 23. *heyler* (opr. *heldr*: snarere) sammenblendes med *eller*. — 23. *om dy aynder . . . for*: for de andre (Skibe, som Chr. II søgte at sælge) heller ikke meget. — 23. *aynder*, Pl. uden Endelse og med [ə] udviklet mellem udlydende [r] og foreg. Konsonant; endnu i Dialekter [anər]. — 24. *scryuer* urigt. for *scryue*. — 25. *ether nade wele*: eders Naades Vilje. — 26. *ture wed*: behøvede, skulde. Middelda. *thurfæ (with) — tharf — thurftæ*: 'behøve', sammenblandes med *thoræ*: 'turde'. — 26. *lyt* udt. som nu: *Lid*. — 27. *aynder*, nl. Skibe, eller urigt. = *andet* (L. 30). — 27. *lyden* = *lyded*; E. sammenblander ofte de gram. Køn. — 27. 'at saa vilde det kun være lidt, vi vilde faa derfor'. — 29. *sel* = *selæ*. — 29. *taue*, se S. 131,¹⁸. — 30. *deyn aynder*: det andet; jvf. L. 27 *lyden*. — 31. *wos* med [v] overført fra *vi*; alm. i Dialekterne. — 31. *kuyde* = *kuynde*; i flere Dialekter udtales nu opr. [nn] og [nd] som et nasaleret [i] (jvf. L. 5 *hayn*). — 31. *vor laynd*, gl. Nt. Pl. — 32. *so for soyr*: saaledes for Svar ☉: følgende Svar. — 33. *yeed af dy Tørke*: jaget bort af Tyrkerne; *yeed* svarer til en Inf. *yæge*,

der senere fortrænges af *jage* fra Tysk (ogsaa *yæge* stammer opr. fra Tysk). — 34. *myes(t)*: mest. — 36. *syet*: set.

Side 91.

1. *hus*: hos, opstaaet af Subst. *Hus* (jvf. fra. *chez* < lat. *casa*: Hytte). — 1. *ded* i Betydn. 'som' findes endnu i Folkemaalene (jvf. eng. *that*, ty. *das*). — 2. *Jørgen v. Minkwitz*, en saxisk Adelsmand, som var gaaet i Christiern den Andens Tjeneste og havde fulgt Dronning Elisabet til Nürnberg. — 3. *yen*: en; jvf. S. 90,¹⁵ *myere*. — 5. *meynyge*: Mening. — 7. *fly*: ordne, indrette. — 8. *gud*: god; jvf. L. 90,⁵ *bruder*. — 9. *beger*, uden Endelse: begærer. — 12. *Brabant*; forskellige Byer i Nederlandene var gaaet i Borgen for Betalingen af Elisabets Medgift; denne var ikke bleven udbetalt. — 12. *om . . . po*: (og spurgt,) om han ingen Ordre har med Hensyn til dem. — 14. *ynte*, enten middelda. *æntæ*, Nt. af *ængæn*, eller den senere Intetkønsform *intet* [entəð] med sløjfet [ð] ligesom S. 90,⁵ *gyve* (S. 61,³¹). — 15. *far søster*: Faster, nl. Margrete, Regentinde i Nederlandene; her Gen. — 15. *gar* < *garth*: Gaard ☉: Hof, Gengivelse af fransk *cour*. — 16. *byde* [bi(ð)ə]: bie. — 17. *hoylyet til myn hayn*: holde det (nl. Medgiften) til min Haand ☉: sikre det til Fordel for mig. *hoylye*, L. 19 *hoyle* < *halda* (jvf. S. 90,¹ *ayl*). — 18. *ad*: saa at. — 19. *ylyayde* (jvf. S. 90,³¹ *kuyde*): i Lande ☉: til Danmark. — 19. *hoyle megh af*: leve af. — 21. *syge got*: sige god, gaa i Borgen. — 26. *rynger som*: ringere Sum. — 27. *wegere*, nty.: vægre, nægte. — 33. *same*: sammen. — 35. *Er et*: er det.

Side 92.

1. *Norenbergh*: Nürnberg. — 3. *høstru*; i flere Folkemaal nærmer [u] sig til [y] eller [ø]; jvf. de svenske *u*-Lyde.

Brev fra Kristoffer Gøje til Birgitte Bølle.

12. *kyer* < *kær*, fra fransk *cher* (lat. *carus*); efter [k] og [g] foran Fortungevokal har endnu de fleste Folkemaal en [j]-Lyd, mest udpræget i Jysk. — 12. *Byr-rytte* [biritə]: Birgitte. — 12. *gudt*, 14. *wnndt*; *t* udtales ikke. — 14. *wnndt*: ond; [o] udtales endnu i Folkemaalene mere i Retning af [u] end i Rigsmaalet; jy. [un']. — 15. *hyelbredt* [hiælbredð] *och gladt* [gladð]: raske og glade. — 16. *nest gudt* ɔ: med Guds. — 19. *kyennde*, jvf. L. 12 *kyer*. — 19. *dragenn*, men L. 24 *draugenn* og L. 20 *slauet*; Udtalen har været [au] (< [ag]) som endnu i Folkemaalene; Rigsmaalet har faaet [g] fra Skriftsproget (S. 133,1). — 20. *leer* = *leyer*, *leger*: Lejr. — 20. *wydt*: ved. — 21. *kyoffstedt* [kjøustæð]: Købstad; *o* skrives her som oftere for [ø]; jvf. L. 12. *kyer*. — 21. *Schaare*: Skara i Vestergötland. — 21. *bonnderenn* [bøn'ærən]: Bønderne; Udlydsvokalen tabt og Hjælpelyd udviklet foran [n]. — 22. *wylle ganget* = *wyllet gange*. — 24. *paa sex myell ner*: seks Mil fra. — 25. *Hool wegenn*, *Ty wegenn*: *Holaveden* og *Tiveden*, store Skov- og Bjærgstrækninger henholdsvis Øst og Vest for Vättern. — 28. *mottuu*: maa' du. — 28. *meg* (el. *jeg*) *lyder* [li'dær]: det gaar mig. — 31. *tyll thes*: hidtil. — 31. *wnnderholdyng*: Forsyning af Levnedsmidler. — 32. *noedt*, udt. som nu: *Nød*. — 33. *mann* . . . *haann denn*: men de Fjender, som viser sig. — 34. *romme* = *rømme*.

Side 93.

1. *hwort*: hvorhen. — 1. *tog* ɔ: Krigstog. — 3. *encket*: enkelt, bestemt, endelig. — 3. *therom*: herom. — 5. *stedde*: anbringe, sende. — 9. *bedenndes theg* . . . , unøjagtig Sætningsbygning. — 10. *hwor*: hvorledes. — 11. *gremmels* med tabt Endevokal som alm. i Jysk. — 12. *paet*: paa det. — 15. *tyner*: Tidender. — 15. *wor schyff*: vore Skibe, gl. Nt. Pl. — 16. *hwor lelyghedenn* . . . *thennom*: hvordan det forholder sig med dem (Skibene). — 19. *fycket*: fik det. — 19. *for*: før. — 20. *sy*: sige. — 22. *scharr*: skader; endnu i Sjællandsk [sgär]. — 23. *kamst*; [kam'] findes endnu i Jysk. — 24. *fort* = *ført*. — 28—29. *hauffwe theg beffalenndes*: anbefale dig til. — 30. *Frans Banner* osv. er Grundled til *Lader*: ,lader sige dig mange gode Nætter'; almindelig Form for: ,sender dig mange Hilsener'. — 31. *Morssenn*: Mouritsen. — 31. *Hardennbyerre*: Hardenb(j)erg. [rə] for opr. [rg] findes endnu i Dialekt og i Almuetale: *Torre*, *Borre* (Torv, Borg) (S. 132,23). — 33. *leryt*: Lejren. — 34. *datum*, opr. lat.: givet, udstedt.

Side 95.

Anders Arrebo: Fortale til Kong Davids Psalter.

7. *Superintendenter*, efter Reformationen det officielle Navn i Danmark paa Bisper. — 8. *Prælater*, *Cannicker*, opr. Embedsmænd i den katolske Kirke, efter Reformationen saadanne, mest lærde Mænd, som oppebar de med Prælaturerne og Kannikedømmerne forbundne Indtægter. — 9. *Clerici*: gejstlige. — 12. *Hvis*: hvad (S. 87,35). — 12. *Doctor Gentium*, lat.: Folkenes Lærer. — 13. *Reverendi* . . . *vir*, lat.: ærværdige, berømmelige, højlærde og højtærede Mænd! — 14. *in genere*, lat. = *i Almindelighed*. — 14. *berømmeligen*; i det 16. Aarh.

dannedes Adv. ofte paa *e*; i det 17. Aarh. bortkastes *e*, eller *-n* tilføjes: *daglige, daglig, dagligen*. I Talen har Formen paa *-en* aldrig været alm.; i Skrift holder den sig længe. — 18. *formedelst*: ved Hjælp af. — 20. *i lige mening*: med samme Mening. — 20. *forvexlede*: forandrede, andre. — 20. *formelde*: sige, meddele. — 22. *indblest*: inspireret, besjælet, beaandet. — 23. *Retelse*: Forbedring. — 25. *Lige det samme*; hermed begynder Eftersætningen. — 26. *maa*: kan. — 26. *in specie = i serdelished* (modsat *in genere*). — 27. *scriffue oc berømme om*: skrive til Berømmelse for. — 27. *Bibelkiern*: Kærne i Bibelen. — 28. *Psalter*, Fk. og Nt., middelald. lat. *Psalterium*: Salmesamling, især Davids Salmer; fra græsk *psalterion*: Strenginstrument. *Salme*, fra middelald. lat. *Psalmus*: Sang, som synges til Strængespil; opr. græsk *psalmos*: Strængespil. — 28. *Cither oc Harpe* kaldes Davids Psalter i Tilslutning til den oprindelige Betydning af *Psalter*. — 30. *Enchiridion*, græsk: hvad man har i Haanden, Haandbog. — 32. *Krone* ☉: Herlighed, det ypperligste. — 33. *Blomme*: Blomst (S. 36,32). — 33. *for*: frem for. — 33. *Major*, underforstaaet: *titulerer den*; *M.* var en tysk luthersk Teolog fra Slutningen af det 16. Aarh. — 34. *jdæl*, nty.: tom, ren, ublandet; samme Ord er det højtyiske *eitel*: forfængelig.

Side 96.

1. *Foruden*: for ikke at tale om. — 2. *huis*: hvad. — 3. *Fædrene*: Kirkefædrene. — 3. *offuer*: ved Siden af (el.: mere end). — 5. *Da*, her Adv., som indleder Hovedsætningen L. 14. — 7. *Wi oc see . . .* er ligesom den foregaaende og følgende Sætning (*Der end oc . . .*) styret af *effterdi*: og eftersom vi ogsaa ser. — 8. *inden . . . nytte*: har brugt og benyttet den paa gudelig Maade til Sang inden- og udenfor Kirken. — 13. *vdgangen*: udkommet. —

14. *effterkommet*: udført, virkeliggjort. — 15. *offtebemelte*: ofte omtalte. — 17. *vdsat*: oversat. — 17. *forferdiget*: besørget, udarbejdet. — 18. *Materiens fordrefflighed*: det udmærkede Stof. — 19. *eske*: kræve. — 21. *gewalt*, hty.: Overlast. — 21. *misztyding*: Forvanskning. — 24. *cythara Lutheri*, en udførlig Udgave og Udlægning af Luthers Salmer, ca. 1570 foretaget af Tyskeren C. Spangenberg. — 26. *skøt*: snart sagt; næsten (S. 85,24). — 26. *Vican*, lat.: Landsbybeboer, Bonde. — 27. *allerstørste parten*: for allerstørste Delen. — 28. *gravitet*: Værdighed. — 29. *wmensurerede Rijm*: uregelmæssige Vers. — 29. *indpasse*: gøre Indgreb. — 30. *formelodie*: komme paa tværs af Melodien. — 21. *ἀνευ προορίματα*, græsk: uden forudfattede Meninger, = *wpræjudicerlig vijsz* (Maade), af *præjudicium*, lat.: Fordom. — 32. *Atheniansk*: atheniensisk. — 33. *befalde*, nty.: behage. — 34. *for Kleinre*, ty.: nedsætte.

Side 97.

1. *bequemme sig*: passe. — 1. *Ombedes*: bedes om. — 2. *veldømmende*: billig, velvillig. — 2. *Musicant*: Musikkender. — 3. *til beste holde*: holde til gode, undskylde. — 3. *Anseendis*: ud fra den Betragtning. — 5. *i slig Maade*: i den Retning. — 6. *Autor*, lat.: Forfatter. — 8. *materia*, lat.: Stof, Æmne. — 8. *genere* (Ablativ af *genus*) *dicendi*, lat.: Udtryksmaade. — 11. *arte*: føje.

Peder Syv: Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog.

14. *betenkning*: Betragtning. — 14. *Cimbrisk* og *Cimbrer* bruger P. Syv om Nordboer og Tyskere, hvis oprindelige Fællessprog han finder bedst bevaret i den oldnorsk-islandske Litteratur. *Cimbrerne*, det germanske Oldtidsfolk, som blev tilintetgjort af Marius (101 f. Kr.), henføres af senere Oldtidsgeografer til Jylland; *Himmerland* (i Jylland) synes at være beslægtet med *Cimbrer*. —

Enddog (at): skønt. — 34. *oaf*: og andre flere. — 34. *hør til*: tilkommer. — 35. *Vælsk*: italiensk. — 35. *oas.*: og andre saadanne.

Side 98.

2. *vide skyldighed*, sml. *vide Tak*. — 3. *og* og *at* foran Inf. udtales ens: [å], og et oprindeligt *at* kan derfor skrives *og*, især naar det for Betydningen er ligegyldigt, om man bruger Sideordning eller Underordning: jeg vil gaa hen *og (at)* se til ham. — 3. *sin fliid . . . forstaa*: sin Stræben efter at forstaa sin Moders Maal grundigt. — 4. *vindskibelighed* og 'lægge *Vind* paa' er beslægtet med *vinde*, oldn. *vinna*, i Betydn. 'stræbe, arbejde'. — 5. *i henseende at*: ud fra den Betragtning at, eftersom. — 7. *med sin egen . . . handtering*: til Skade for sig selv er ivrige efter at forstaa og give sig af med fremmed (o: andres) Gerning. — 8. *handtering, handtere* gennem Nty. fra fransk *hanter*: besøge hyppig; Form og Betydn. forandret ved Tilslutning til *Haand*. — 9. *uagtsom*: ligegyldig. — 10. *Enten at*: enten (derved at o:) fordi. — 15. *forseer sig med*: tager fejl i. — 15. *bogstav*, nu Nt.; dog: 'efter *Bogstaven*'. — 16. *mogsen*: næsten. — 21. *maa ske* viser den gamle Betydn. af *maa*: 'kan'; at *maaske* opr. er en Sætning, viser sig endnu ved Ordstillingen: 1) *maaske han kommer* bruges ved Siden af *maaske kommer han*, der har den normale Hovedsætningsordstilling med Verbet foran Subjektet, naar et Biled til Verbet er trukket frem i Spidsen af Sætningen; 2) *maaske han ikke kommer* viser Bisætningsordstilling, idet *ikke* er draget frem foran Verbet. — 21. *der fra*, nl. fra Jorden. — 22. *hulded*: holdt. — 23. *Barbariske*; græsk *barbaroi*: 'de der taler uarticuleret, uforstaaeligt' o: de ukultiverede ikke-Grækere; Ordet er onomatopojetisk o: dannet ved Lydefterligning, jvf. *lalle, bavle, pludre* o. a. —

24. *Valsk* = *vælsk*, egl. romansk, italiensk. — 25. *Pludervalsk*, jvf. *Kaudervælsk* o: Kræmmervælsk, *Rotvælsk* o: Tiggervælsk. — 26. *de Ægypter*; til Dels under tysk Indflydelse brugtes *den*, især i det 16. og 17. Aarh., ofte som bestemt Artikel, særlig ved Folkenavne. — 28. *Slaver* forklares maaske rigtigt af P. Syv; andre sætter nu Ordet i Forbindelse med et slavisk Verbum, som betyder 'at tale', altsaa: de (forstaaeligt) talende (modsat de stumme o: fremmede); Folkenavnet *Slaver* er det samme Ord som *Slave*, middelald. lat. *sclavus*, der kom til at bruges i Betydn. 'Træl', da i den ældre Middelalder Italienerne fik Trælle fra de sydslaviske Folk. — 29. *Niemzy*: de stumme; i Polsk og andre slaviske Sprog er endnu Ord af samme Rod som *Niemzy* Navn paa Tyskerne. — 33. *saaog*: og ogsaa.

Side 99.

1. *forestaa*: tage sig for, udrette. — 1. *lovlig*: prisværdig. — 5. *herkommende*, ty.: stammende. — 6. *bable*: tale uforstaaeligt, jvf. S. 98,23 *Barbariske*. — 6. *fable*: tale forvirret; lat. *fabula*: Fortælling. — 6. *fam(b)le*: famle, stamme. — 8. *dennem*: Ordene. — 8. *Harszdorf*; G. P. Harsdörfer, tysk Skribent fra det 17. Aarh., bl. a. Forfatter til 'Specimen philologiae Germanicae'. — 11. *Goropius Becanus*, nederlandsk Læge og Filolog fra det 16. Aarh. — 11. *foregifve*: fremstille, udtale. — 13. *Siner*: Kinesere. — 15. *Simon Stevin*, nederlandsk Forfatter fra det 16. Aarh. — 15. *ved*: henved. — 20. *førend Odin kom i disse lande* gaar ud fra den almindelige Forestilling, som allerede findes i Snorres Edda, at Odin og Aserne indvandrede til Norden fra Asien. — 24. *er af*: stammer fra, hører til. — 25. *for*: før. — 33. *Volgus*, lat.: den store Hob, Folk i Almindelighed (jvf. *vulgær*); *Folk* er

ikke beslægtet med *volgus*, men med lat. *populus*. Syvs øvrige Betragtninger over de latinske og græske Ord er rigtige nok.

Side 100.

5. *Hevreka*: „jeg har fundet det“, Archimedes' Udraab, da han havde fundet Midlet til at bestemme Legemers Vægtfylde.

Thomas Kingo: Keed af Verden og kier
ad Himmelen.

16. *bylte oppaa*: lægge paa. — 17. *hviste*: kaste; findes endnu i Folkemaalene. — 22. *Glar nord.*, *Glas ty.* — 23. *skrattende* kaldes Karrene, fordi de tænkes revnede. — 24. *Ise-skrog* = *Skrogis*: tynd, skrøbelig Is (uden Vand under). — 27. *smugende* = *smygende*: listende, umærkeligt.

Side 101.

I Vers 4—8 fremstilles Rigdom, Ære osv. allegorisk som Personer, uden at dog Allegorien er gennemført. — 5. *Mercke og Meed* er for Rytmens Skyld sat i Stedet for det sædvanlige *Maal og Med*: i højeste Maal og Med: selv i din højeste Stræben. — 11. *gleed* ∴ gik uhindret. — 14. *opførte* — *Dunst* ∴ opførte — Luftslot. — 15. *opblæsere*: som puster en op (til noget tilsyneladende stort). — 15. *hvege*: vakle, vifte; findes endnu i Folkemaalene; *hvegende*: ustadig. — 20. *alt*: ganske. — 20. *Fløy*: Fløj, Vejrhane. — 21. *heldig*: yndig, indsmigrende. — 22. *i Drøfvælsens kalk* (lat. *calix*) ∴ naar man har maattet tømme Bedrøvelsens Bæger. — 26. *Som* er Subjekt i Sætningen. — 26. *dødelig*: dødbringende. — 27. *Tynder*, beslægtet med

tænde. — Ved Tønderet og Gnisten tænkes (med Benyttelse af Esaias I,₃₁) henholdsvis paa Kvindens og Mandens Elskov. — 28. *henvvist*, se S. 100,₁₇ *hviste*.

Side 102.

3. *takke af*: opgive, lade fare. — 4. *synke* og *sænke* sammenblandes indtil den nyeste Tid (jvf. S. 135,₁₆). — 5. *bøde*: hjælpe paa; faa Bod for. — 10. *Næde*: Næ, aftagende Maane; beslægtet med *ned*. — 14. *være af idel Bestandighed fuld*: vare bestandig. — 16. *Spitzfindighed skakre mig fra*: Underfundighed fraliste mig. — 17. *Stød*: Angreb; *ald Jorderigs Stød*: al jordisk Usikkerhed. — 19. Indholdet af dette og de følgende Vers er taget fra Johannes Aabenbaring Kap. 4—7: De, som har tvættet deres Klæder i Lammets Blod ∴ som er blevet helligede ved Jesu Forsoningsdød, skal nyde evig Ære for Jesu Trone. — 21. *Kronen*: Kingo sammenblander her de hvide Klæder, som er tvættede i Lammets Blod, og de retfærdiges Sejrs-kroner (Joh. Aabenb. 4,₄). — 23. *om Satan det fortrød*: selv om Satan forbitredes derover (*det* er Subjekt). — 25. *Yndist*: Skønhed, Dejlighed. — 26. *Tal* ∴ Skare.

Side 104.

Breve fra Christian den Fjerde.

7. *Raad*, nu *Raader*: til dem af Danmarks Rigsraader, som er til Stede. — 9. *Epherdi* . . .; der kommer ingen Eftersætning; i Stedet for *derfor mener jeg* staar *Huorfor Ieg formener* (L. 16). — 9. *Io* forstærker *Mere*: stadig mere. — 10. *last uyl pabyrdis*: Byrde vil lægges paa. — 10. *fangen* = *fangne*; Sing. for Plur. af Adj. er i ældre Sprog almindelig. — 12. *Mens*: men (S. 78,₁₉). — 13. *deele*: fordele. — 13. *sa*:

saaledes. — 14. *Aldenstund*: eftersom. — 15. *mig pa-kommen*: paaført mig (uden min Vilje). — 16. *kriigs-lasten*: Krigsbyrden. — 18. *Seenisten*: nylig. — 18. *leii-ghed*: Forhold, Sag. — 19. *Betenckende*: Betænkning, Mening. — 20. *Saoch*: ligesom ogsaa. — 21. *tog til fangen*, Sammenblanding af *tog til Fange* og *tog fangen*. — 23. *fortehrer Oss selffuer*: opbruger vore Midler. — 24. *Om Sonst*, højty.: forgæves, til ingen Nytte. — 25. *Bønder Soldater*: Bondesoldater. — 25. *liist* = *lyst*, udtalt som nu. — 27. *Notificere*: meddele officielt, kundgøre. — 28. *Vale*, lat.: lev vel. — 31. *H. o: Hr.* — 31. *Christian Tommissen Sehested*, Kongens Kansler.

Side 105.

1. *falde for*: forefalde, foreligge. — 1. *dubium*, lat.: Tvivlstilfælde, Spørgsmaal. — 2. *more Antiquo*, lat.: paa gammeldags Maade. — 4. *Saiis*: saas. — 4. *in ipso actu* (lat.) *Babtismatis* (græsk med lat. Gen.): under selve Daabshandlingen. — 5. *trad*, gl. Impf. af *træde*. — 7. *dy Høiilerde o*: Universitetsprofessorerne. — 8. *Seckerst*: sikrest, bedst. — 11. *Riigens Hoffmeister*: Rigshovmesteren o: Korfitz Ulfeldt. — 13. *stycke*: stikke. — 14. *consultere*, lat.: raadslaa, overveje. — 15. *restituere*, lat.: istandsætte, helbrede. — 16. *continuerlig*: stadig. — 17. *Siiden den tyd . . . o*: siden Slaget paa Kolberger Heide den 1. Juli 1644, da Kongen blev såaret. Samme Kugle, som saarede Kongen, ramte ogsaa *Knud Ulfeldt*, der senere døde af sit Saar, og *Eiler Ulfeldt*, som blev dræbt paa Stedet. — 18. *skamfehre*, nty.: ødelægge, lemlæste. — 20. *der dog*: skønt. — 25. *sleet (Klokke)-slæt*; jvf. *Høslæt*; beslægtet med *slaa*. — 25. *flux*, nty.: rask, straks, snart, næsten, helt. — 28. *korther*: Kvarter. — 28. *och Ringer*: (og o:) eller mindre.

Side 106.

Leonora Christina Ulfeldts Jammersminde.

10. *Den 9. Augusti* (1663), Dagen efter Leonora Christinas Fængsling. *Augusti* er lat. Gen. paa *-i*; jfr. den 9. *dennes* (lat. *huius*). — 13. *Maren*, den Kvinde, der var givet L. C. til Opvartning. — 15. *tackede*: betakkede mig. — 17. *fortelte* = *fortalte*, *fortolde*. — 18. *fingerere*, lat.: opdigte; *f. sig*: (med Urette) tillægge sig. — 20. *befale*, nty., findes i ældre Sprog baade stærkt og svagt bøjet. — 20. *hender*, opr. Gen.; endnu findes i Folke-maalene *hender*, *hinder*, baade som Gen. og Afhængig-hedsform. — 30. *Taaren-Giemmer*: Fangevogter. — 32. *stønnem*: stundom. — 33. *Far . . . nicht*, nty.: Fa'r(?), han er der ikke; han er der ved Gud ikke.

Side 107.

6. *fordre*: kalde. — 12. *adware*: underrette om. — 14. *Quinde* = 'Hustru' findes i Folkemaalene endnu; den nuværende Betydningsforskel mellem *Kvinde* og *Kone* er dog alm. i Litteraturen fra Middelalderens Slutning. — 15. *Lied*: lidt (afholdt). — 16. *Gyldenløwe* — *att betienne*; til at betjene G.; U. C. Gyldenløwe var Søn af Christian IV og Vibeke Kruse; han døde under Københavns Be-lejring 1658. — 20. *for(neffn)te*: ovennævnte, nl. Sko-magerkonen. — 25. *i gemeen*: i Almindelighed. — 28. *Henders*, med [s] føjet til *hender* (S. 106,20). — 30. *be-schæfflig*, nty.: travl, støjende. — 31. *Wil . . . anholden*, nty.: Vil Fruen ogsaa have noget? Hun kan kun (*man*) sige det; saa skal jeg anmode Dronningen derom. — 34. *wel war begierendis*: nok kunde ønske. — 35. *silcke-bunden*: silkestricket el. silkeudstyret. — 36. *noppet*: tottet, nopret. — 36. *Brystug*: Brystdug.

Side 108.

3. *forderlig*, nty.: hjælpende; *med forderligste*: hurtigst muligt. — 4. *anbringe*: forebringe, forespørge. — 7. *Buddicke*: Daase med Laag. — 8. *slet*: simpel. — 8. *Slag-Balsam* ♂: Balsam mod Slag, Saar. — 16. *irre*, nty.: gøre vred, opirre. — 25. *Slag-Benck*: Slagbænk, Bænk til at slaa ud og sove paa. — 26. *da oc da*: af og til. — 26. *stackede Søffne tillige*: korte Blund tilsammen.

Side 109.

Johan Monrads Selvbiografi.

9. *Ao.*: Anno. — 10. *waar*: var jeg; Udeladelse af *jeg*, og og andre Smaaord er almindelig i Breve, Dagbøger og lignende Optegnelser. — 11. *logere*, fra Fransk. — 11. *till Brødisz*: hos Brøde's ♂: hos Brødde Poulsen, en Mand i Helsingborg. Med Gen. *Brødisz* kan sammenlignes: *hos Poulsens* osv. — 12. *logeret* = *havde logeret*; denne Brug af Perf. Part. (Supinum) i Bisætninger er endnu almindelig i Svensk; i Dansk maa i Regelen *have* eller *være* tilføjes. — 13. *saa lijgere*: saa mere ud som. — 14. *Dreng*: Tjener. — 17. *partie*, fransk. — 18. *wærett*; jvf. L. 12. *logeret*. — 18. *førig* = *førrig*. — 18. *residence*, fransk. — 18. *Mette Rosenkrantz*, Forf.s senere Svigermoder, da Enke efter tre Ægteskaber; hun ejede store Godser i Skaane. — 20. *compliment*, fra. — 20. *Anders Bille*, Søn af Mette Rosenkrantz i hendes andet Ægteskab. — 27. *Mette Sophia Krabbe*, Forf.s senere Hustru, Datter af Mette Rosenkrantz i hendes tredje Ægteskab. — 26. *bad sin Syster wilde*: bad sin Søster, om hun vilde. — 28. *windwe*, udt. [venvø]. — 30. *obligeante*, fra.: forekommende. — 30. *maaner*, fra.: Manér. —

31. *confus*, lat. og fra.: forvirret. — 33. *intett* bruges alm. af M. for *ikke*; udtalt [entəð] eller [entə] (S. 61,²⁶). — 34. *abord*, fra.: Begyndelse. — 35. *S.*: salig; da dette nedskrives, er M. R. død.

Side 110.

1. *ofwer alt*: overhovedet, helt igennem. — 2. *extraordinaire esprit och civilité*, fra.: overordentlige Aand og Dannelse. — 3. *discours*, fra.: Tale. — 3. *comportement*, fra.: Adfærd. — 5. *Om anden dagen*: den næste Dag. — 7. *dett . . . forundring* ♂: hun var Genstand for al min Beundring. — 9. *hafde alt mitt fornøden*: maatte anstrenge mig af al Magt. — 10. *da dog*: skönt. — 10. *Landet* ♂: Udlandet. — 11. *enda* brugtes = *endnu* ved Verber i Fortid. — 11. *forgylndningen er gaaet af St. Gertrud* bruges endnu om, hvad der har tabt sin Glans. Meningen her er, at Udenlandsrejsens Indtryk endnu var friske og kunde give Stof til Underholdning. — 12. *att*: for at. — 12. *fournere*, fra.: forsyne, give Bidrag. — 12. *agreable*, fra.: behagelig. — 13. *conversation*, fra. — 14. *remarquere*, fra.: iagttagelse. — 15. *innocence*, fra.: Uskyldighed. — 16. *høre dett an*, ty.: høre derpaa. — 17. *taille*, fra.: Skikkelse. — 18. *avantagieux*, fra.: fordelagtig, indtagende. — 19. *rijg*: prægtig. — 20. *choiseret*, fra.: udsøgt; *well c.*: smagfuld. — 20. *att fundett*, opr. *att finde*; Sammenfaldet af *at* og *og* til [å] (S. 98,²⁶) har gjort, at Infinitiven er forandret til Perf. Participium ved Sideordning med den foregaaende Perf. Part.; saaledes f. Eks.: 'jeg skulde have været i Byen og købt Mad'. — 22. *diverterede Compagniet*, fra.: underholdt Selskabet. — 26. *passere*, fra.: tilbringe. — 31. *Nattsætt*: Negligé, Morgenkjole. — 33. *usigelige*; bestemt Form af Adj. efter ubest. Art. er ikke ualmindelig i ældre Sprog. — 36. *leete*: ledte, søgte.

Side 111.

1. *admiration*, fra.: Beundring. — 1. *estime*, fra.: Agtelse, Ærbødighed. — 2. *passion*, fra.: Følelse, Lidenskab. — 7. *att*: idet.

Side 112.

Holberg: Barselstuen.

Else Skolemesters taler i den lærde Tids pedantiske Stil: selvbehagelig Bredde, Gentagelse af samme Begreb ved Sammenstilling af flere Ord (S. 72,⁶); sirlige Omskrivninger for at undgaa det platte eller blot almindelige Udtryk. Stine Isenkræmmers har særlig Forkærlighed for Fransken, som hun dog ikke er synderlig sikker i. Gedske Klokkers' og Barselkonens Sprog er ikke karakteriseret og giver i Almindelighed den jævne Borgerstands Sprog, saa trofast som Holberg opfatter det. — 16. *Skolemesters*, nl. Hustru. — 17. *Madame*, fra., opr. brugt i Tiltale: min Frue! senere i Almindelighed som Titel for gifte Kvinder. Da Ordet, c. 1700, blev almindeligt i Dansk, var det allerede mindre fint end *Frue*, som brugtes til og om Rangspersoners Hustruer. Især efter c. 1800 er *Madam* sunket i Værdi. — 17. *Ære og Honeur*, tysk og fransk. — 18. *hun* som Tiltalepron. bliver almindeligt i det 17. Aarh. (S. 58,²⁸). — 20. *Meriter, meritere*, fra.: Fortjenester, fortjene. — 21. *forsikkrer ty., vidner da., Contesterer lat.* — 23. *plaiseers* fra., *Fornøjelser ty., Glæder da.* — 23. *hendes Velstands Contentement*; lat. Brug af Genitiv: hendes „Velbefindendes Tilfredshed“ ∴ hendes glædelige Velbefindende. — 30. *gammel*; Adj. ofte ubøjet i ældre Sprog. — 33. *Ceremonie* ∴ pligtmæssig Høflighed. — 33. *Antipode*, græsk; en som (paa den modsatte Side af Jordkloden) vender Fødderne mod (andre), Modstander.

Side 113.

1. *Apostlernis Heste*, gammel Omskrivning for Fødderne. — 2. *Permission*, fra.: Tilladelse, Forlov. — 4. *Sendebuds . . . Afstedelse*, lat. Brug af Gen. — 7. *ej villende*, lat. Brug af Præs. Part.; Holberg selv bruger for øvrigt ofte denne Konstruktion. — 9. *lide*: taale. — 11. *gaal Amme*: Goldamme. — 13. *Etat*, fra. = *Tilstand*. — 19. *Votre Servante . . . gratule*: Hendes Tjenerinde, Madame, jeg gratulerer hende. *Servante* kan nu kun betyde Tjenestepige, og *gratuler* bruges ikke i nyere Fransk i Betydn. ‚lykønske‘. — 22. *mafoi*, fra.: min Tro! — 23. *halvdeels*: halvvejs. — 23. *Engrasered*, forkert for *engageret*, fra.: optaget, forpligtet, lovet bort. — 25. *mon cher* (forkert for *ma chère amie*, fra.: min kære Veninde. — 28. *Complisance* ∴ *Complaisance*, fra.: Velvilje, Høflighed. — 29. *Devoir*, fra.: Pligt. — 29. *Obligement* findes ikke i Fransk; af *obliger*: forpligte. — 30. *Malat* ∴ *malade*, fra.: syg. — 31. *Fisite*, tysk Udtale af fra. *visite*. — 33. *Fisentér*: Visitér, Toldbetjent. — 34. *affectivement* (urigt. Fransk): virkelig (*effectif*). — 34. *amable* ∴ *aimable*, fra.: elskelig.

Side 114.

3. *Bonchør* ∴ *bonheur*, fra.: Lykke. — 5. *Tobatiere* ∴ *tabatière*, fra.: Snustobaksdaase; *Dose* er altsaa overflødig. — 6. *Entreprise*, fra.: Foretagende; forkert brugt i Betydn. ‚Pris Tobak‘. — 7. *tres humble Valet*: meget ærbødige Tjener ∴ mange Tak. *Valet*, fra.: Tjener, kan ikke bruges af en Dame i den Forbindelse, det staar i her. — 31. *Planker*: Plankeværk. — 32. *stal*, se S. 26,²¹. — 35. *Tørklæde*: Forklæde.

Side 115.

7. *var saa god og Conserverede* = *var saa god at conservere*; Sidevirkning fra *var* har forandret Inf. til Impf. (jvf. S. 98,³ og; S. 110,²⁰ *att fundett*). — 14. *jeg vil tiene hende* betegner en Indvending: ja men . . . — 16. *kuns* findes ned i det 19. Aarh. i Litteratursproget. — 28. *ærligt*: ordentligt, godt. — 32. *pille*: Smule.

Side 116.

13. *er nu vel*: har det nu godt.

Holberg: Epistola LXIV.

29. *Galskab*: Løjer. — 31. *samme* brugt som Pronomen (= denne, ovennævnte) tilhører kun Skriftsproget; Brugen stammer fra Tysk. — 32. *sagde sig at have læset*; latinsk Konstruktion. — 32. „*Moralske Tanker*“ blev paa denne Tid oversat paa Hollandsk, og den Afhandling i M. T., i hvilken Holberg angriber den hollandske Sprogrensning, blev skarpt kritiseret af en hollandsk Anmelder. Den hollandske Sprogrensning kommer H. oftere ind paa, f. Eks. i Epistel 415.

Side 117.

1. *formalisere*: holde paa Formen; *f. sig*: besvære sig, gøre Ophævelser. — 1. *derhos*: desuden. — 2. *Purist*: Sprogrensner (lat. *purus*: ren). — 2. *Skribentere*; Ord paa trykstærkt [ænt, ant] tilføjede tidligere ofte *-ere* i Pl.; saaledes endnu ofte i udannet Tale: *Bekendtere*. — 3. *antagne*: anerkendte. — 4. *Betænkning*: Mening. — 9. *Antonius Matthæus*, hollandsk Jurist og Historiker, død 1710. — 10: *skiemtet*: satiriseret. — 13. *gemeen*: jævn; nu med sænket Betydning. — 16. *Periphrasis*, græsk: Omskrivning. — 17. *exprimere*, fra.: udtrykke. — 19.

Pensionaris, tidligere Navn for en Regeringsrepræsentant for en Provins eller større stemmeberettiget Stad i Holland. — 21. *Loon trekkende Raadsheer*: Løn-dragende Raadsherre. — 24. *Philosophis*, lat. Dat. Pl. — 26. *Eftertale*: (ilde) Omtale, Paatale. — 29. *Materie* afløses paa Holbergs Tid af *Æmne* fra Svensk. — 29. *lade ilde*: tage sig ilde ud. —

Side 118.

1. *Righed*: Rigdom. — 4. *Boter en Kaes*: Smør og Ost; fra lat. *butyrum* og *caseus*. — 5. *Tabac* stammer gennem Spansk fra Haiti-Sproget. — 8. *havende Anseelse* (Udseende) af *o*: idet han saa ud som. — 8. *Conversus*, lat.: omvendt. — 10. *Proselyt*: nyomvendt. — 11. *catechisere*: undervise gennem Spørgsmaal og Svar.

Side 119.

J. S. Sneedorff: Den patriotiske Tilskuer.

5. *Lem*, nu Nt: Medlem. — 5. *Selskabet*; en stor Del af Tidsskriftets Indhold er formet som Samtaler mellem en adelig Herremand, en rig Købmand, en Præst og en Fæstebonde, alle fire paavirkede af Oplysningstidens Ideer og ivrige for humane Reformere. — 7. *skikkelig*: dannet. — 20. *anseet*: betragte. — 26. *maadelig*: 1) (her) passende, ordentlig; 2) tarvelig. — 29. *forhverve*: erhverve, fortjene Penge. — 31. *Munterhed*: Liv, Bevægelighed (modsat Sløvhed). — 32. *adskillig*: forskellig.

Side 120.

7. *Kniv*; en Kniv over Stalddøren vægger ellers i Folketroen Køerne mod Trolddom og mod at blive malket af Hekse. — 12. *Fortegnelse*: Opskrift. — 13.

Vahre findes langt ned i det 19. Aarh. som Pl. —
28. *veed*: formaar.

Side 121.

3. *Fruentimmer*, ty.: Kvindestue, (her) Kvinderne,
en enkelt Kvinde. — 4. *Oeconomie*: Husførelse. —
8. *anstændig*: sømmelig.

Ordliste.

Side- og Linietallene henviser til Tekstbogen. Ordene er ordnede
efter deres nuværende Skrivemaade, for saa vidt de findes i Nydansk;
ellers beholdes Skrivemaaden fra de paagældende Steder. *p* se *th*.
qu se *kv*. *x* se *ks*.

A.

- a* se *eje*.
a (jvf. *paa*) 9,22; 26,23; 26,31; 29,31;
33,28; 47,29.
aabenbar 30,9.
Aand, Gen. *andæ* 31,22; 31,24.
Aar 37,23.
Aarhus 31,14.
aarlig 43,7.
Aarsag 87,23.
*abethæ*s 30,36.
abord 109,34.
Absint 36,2.
ad, *at* 11,2; 28,17; 30,31.
adfore 84,32.
Admiration 111,1.
adskillig 119,32.
af (om) 36,29; (med) 26,24. *af taka*
30,16.
af (hvis) 30,7.
af (alt for) 33,6.
Afgang 88,20.
afstaa 85,29.
Aften, *afne* 29,15.
age, *akar* 29,3.
Agern, *akarn* 29,3.
agreable 110,12.
agte 75,15.
Aks 42,12.
Aksel (Skulder) 38,20.
al, *aller* 27,3; 34,26. *alla* 10,25.
allu 27,3. *ayl* 90,1. *alt* 36,10;
101,20. *aldenstund* 104,14. *alle-*
lund 35,5. *Almindig* 28,5; 29,8.
alskens 34,25. *alwesterth* 38,29.
Alen, *alnæ* 37,36.
Alli, Mandsnavn 10,3.
Alter 33,9.
Alvor, *alffwere* 40,23.
an-, *anbringe* 108,4. *anletæ* 35,27.
anse 119,20. *anseendis* 97,3. *An-*
seelse 118,8. *Ansig*t 35,27. *an-*
stændig 121,8.
anden, *annen* 37,17; *annar* 28,9;
*anna*n 10,10; *andrum* 26,30; *an-*
dru 27,1; *annæ*r 26,21; Pl. *an-*
dræ 38,16; *andær* 32,23; *aynder*
90,23. *andærlundæ* 32,13.
angre 80,5.
Antipode 112,33.
anthug, *anthen* se *enten*.
apia 35,21.
argera 37,26.
arm (Adj.) 74,12.
arte (Vb.) 97,11.
Aslak 11,16.

Askill 10,²⁹.
 at se *ad*, og.
 at (idet) 86,²⁵; 111,⁷. (saaledes at)
 40,³³.
 atter 27,²³; 28,²⁴.
 August 106,¹⁰.
 Autor 97,⁶.
 avantageux 110,¹⁸.
 Avind 77,¹.

B.

Baand, band 26,²³; 42,¹⁰.
 bande 75,¹⁹.
 banførø 33,²⁹.
 Barbar 98,²³.
 barlic 30,¹⁷.
 Barm 29,¹.
 barmhjærtig 74,³¹.
 Barn 30,²².
 Barsel 82,⁸.
 bavle 99,⁶.
 be-. *bedrægellig* 76,¹. *bedække*,
betecke 74,³³. *befalde* 96,³³. *be-*
fale 106,²⁰. *befindes* 88,¹⁰. *be-*
gære, Pr. *beger* 91,⁹; *begæren-*
des 77,²⁴. *bekvemme* 97,¹. *be-*
rømmeligen 95,¹⁴. *besinde* 75,²⁸.
beskæftig 107,³⁰. *bestaa* 77,⁵.
besvige 77,¹¹. *betale* 40,⁵. *Betæn-*
kende 104,¹⁹. *Betænkning* 97,¹⁴.
bede; *biþia* 26,³²; *bað* 10,²³.
benedide 74,³¹.
berrya se *bærja*.
Bi 28,¹⁰; 35,²⁵.
Bibelkærne 95,²⁷.
bide, *bitæ* 28,³⁴.
Bidsel 43,²⁹.
bie; *bitha* 27,²⁷; *byde* 91,¹⁶.
bingh 42,²².
Biskop 30,²⁷.
Bjærg 11,¹; 37,²⁷.
Blad 81,²⁰.
blande 35,¹³.
blarre 76,³².

blind 38,⁴.
blive 40,¹¹.
Blomme 36,³²; 95,³³.
Bod, *böt* 10,³⁰.
Bog, *bok* (Frugt) 29,³. *Bogstav*
 98,¹⁵.
Bonde 26,²⁹; 28,²³; 32,²⁰; 92,²¹.
Bord, *boreth* 41,⁴.
Borgmester 39,²⁴. *Borger* 88,²⁸.
bort 27,⁸.
bore 34,³⁰. *boræ* (Subst.) 36,⁷.
brat 42,³³.
Brev 36,⁸.
briste 27,⁹; 43,¹¹.
Broder, *bröður* 11,⁴; *bruder* 90,⁵;
brøderens 39,²⁵.
brothfalling 34,²⁷.
Brud 33,¹⁸.
Bryde 10,¹³; 32,⁹.
bryde, *brytæ* 29,³; 33,²⁴; *brythæ*
with 33,¹⁷; *bryde* 84,²²; *brot*
 33,²¹; *bruden* 35,¹²; *brut* 75,³².
Brynde 87,⁴.
Brøst, *bryst* 90,¹⁴. *brøste* 43,¹¹.
Buddike 108,⁷.
budhæ (indbyde) 38,⁷.
Bursvend 33,¹⁴.
byde, *biupær* 27,²; *bwdhe* (Impf.
 Pl.) 41,²⁷.
bygge, *bygja* 29,²⁶; *bygher* 37,⁶.
bylte 100,¹⁶.
Byrd 39,²².
byriæ 37,¹⁰.
Bæger, *begæra* 37,⁴.
bære; *bær* 27,¹⁵.
bærja, *berya* 43,²¹; *berryæs* 38,²⁸.
bardusk 11,¹⁸.
bøde, *bøtæ* 28,¹⁵; 102,⁵.
Børnehandel 87,²⁵.
Bøsse 40,¹⁰.

C (jvf. K).

Ceremoni 112,³³.
choiseret 110,²⁰.

cimbrisk 97,¹⁴.
civilité 110,².
complisance 113,²⁸.
Crisæ 37,²⁶.

D.

da. *þā* 11,⁸; 26,²⁶; 27,¹¹; *da dog*
 110,¹⁰.
Dag, *daw* 38,³⁰.
Dam 29,⁷.
Daner 10,²⁵.
Danmark 10,²⁰; 10,²⁵.
dansk, *danskæ* 31,¹⁰.
Datum 93,³⁴.
Dejn 32,⁸; 78,⁵⁰.
dele 33,²⁸; 43,³⁴.
demme 85,¹⁷.
den. *sā* 10,⁹; *sār* 11,¹; Fm. *the*
 28,²²; 30,¹³; 34,²⁸; *þæt* 26,²⁴;
ded (som) 91,¹; *ded* (at) 90,⁴;
thet (des) 38,⁵; Dat. Ms. *þem*
 28,⁴; *þy* 27,⁷; *thyt* (desto) 33,²⁵;
dy (fordi) 90,⁹; jvf. *fordi* og *thi*.
thess 77,⁶. — Pl. *þēr*, *þēr* 10,¹⁵;
 11,³. *þe* 26,²⁴; 32,⁴; *þem* 27,⁶;
 28,⁴; *þeræ* 27,⁶; 30,³; 31,³¹; *teris*
 37,³³.
denne, *sāsi* 9,²⁶; *þānsi* 10,³; *then-*
næ 31,³. *thessæ* 30,³³. *þāssi*
 10,⁶. *þāusi* 10,⁵; *þāsi* 10,¹⁹;
dennem 76,².
der. *thær a* 33,²⁷; *thær sum* (der
 hvor) 36,¹³; *der som* (naar) 74,²³.
der dog (skönt) 105,²⁰. *thær*
 (naar, da) 35,⁶; 38,³; 87,¹⁶. *der*
 (som) 29,³¹; 30,⁴.
des jvf. *den*. *desligeste* 76,²⁰.
Diakon 32,⁸.
did 37,²²; 41,²⁹.
digte 80,¹². *Digter* 80,⁶.
Disk 43,²⁴.
Diskurs 110,³.
divertere 110,²².
dog, *tho* 33,²³.

Dom 30,²⁰. *Dommer* 43,³⁵.
Donat 80,⁹.
Draabe 84,³⁵.
drage, *draga* 10,¹⁰; *drawer* 40,²²;
dragenn 92,¹⁹.
Dragt, *dregt* 85,¹⁷.
Dreng 11,³; 109,¹⁴.
Drot 10,⁷.
dræbe 38,⁴.
Drøvelse 101,²².
du, *thu* 35,¹².
du (Vb.) 42,¹⁴.
Dyr, *diur* 28,²⁹.
dække 35,³.
dø; *do* 28,²⁸. *død* 11,⁸. *døthæ*
 Subst. 31,²⁸. *dødelig* 101,²⁶.
døbe 31,¹⁸; 31,²³.
dølge, *dyljæ* 28,⁸.
dømme 26,²⁴.
Dørtræ 36,¹².

E.

e 31,³²; jvf. *Erik*, *ihvort*.
eda 10,⁹; *æth* 30,¹¹; *ær* 33,²³.
eder (poss. Pron.) 90,¹.
efter. *æft* 9,²⁶. *æftir* 9,²⁷. *öft* 10,³.
oftir 11,¹². (efter at) 42,³⁰. *efterdi*
 75,⁴. *efterkomme* 96,¹⁴. *Eftersyn*
 83,³⁰. *Eftertale* 117,²⁶.
Ege 42,¹¹.
egen 29,²⁷.
ej 11,¹; 26,²⁵.
eje. *a* 28,⁴; *aghæ* 33,¹², 19; *atæ*
 28,²⁷.
ek se *jeg*.
eksprimere 117,¹⁷.
ekstraordinær 110,².
elendig 74,²⁰.
eller 30,²⁵; = *ellers* 28,⁴.
Elskov 30,⁵.
Embede 30,¹⁹.
en (men) 10,⁶; 26,²⁴; 28,¹⁶; 29,²⁶;
 31,²⁴.

en; yen 91,³. *Enfoldighed* 77,⁴.
enwaldugh 34,⁴.
end 38,⁵; 40,¹². *endda* 110,¹¹.
enddog 97,³³.
endelig 78,¹³.
Eng 29,¹².
engelsk 40,¹⁸.
Enke 32,¹⁸.
Enkiridion 95,³⁰.
enten; *antugh* 32,²²; *anthen* 75,¹³.
er, es (som) 9,²⁶; 26,²²; 28,²⁶.
Erik 11,⁷; jvf. *e*.
Eske 11,²¹.
Eskil 10,²⁹.
Esprit 110,².
Estime 111,¹.
Etat 113,¹⁶.
Evangelist 36,⁶.

F.

faa; *far* 26,²²; *finge* 41,³².
fable 99,⁶.
Fader 10,⁵; Gen. *fathær* 31,²⁹;
fathærs 31,²¹. *fæthærnae* 31,³².
fager 39,⁸.
Fald 27,¹⁰. *falde*; *falder* 27,²².
fulde 88,³³; *fallende* sot 84,³⁵.
fare; *far* 26,²²; *fore* (Impf. Konj.)
 40,³. *fordhæ* 42,¹¹. *farinn* 11,¹³.
faræ æftir 26,²⁷; 28,¹².
fast 87,¹².
fattes 87,¹⁶.
fattig, fatøk 30,²².
Ferle 78,²⁶.
fighes 41,²⁴.
finger 106,¹⁸.
fire, fyuræ 34,².
Fisentér 113,³³.
Fisk, fiskum 29,⁹.
Fjed, fiat 27,¹⁵.
Fjende 75,²¹.
Flage, flakæ 28,⁶.
fledføre 32,⁹.
flue se *flyve*.

fluks 105,²⁵.
fly; *flō* 11,¹.
fly 90,¹³; 91,⁷.
flyde 36,³²; 37,¹¹; *flwthet* 37,¹⁷.
flyve, flue 38,¹⁸.
Fløj 101,²⁰.
Fod, Fødder 36,²⁷.
Folk 36,²⁶; 99,³².
folæ 30,².
for, fore 26,³¹; 27,²⁵; (før) 85,⁹;
 93,¹⁹; (fordi) 38,¹⁵. *forbitret* 88,³¹.
forbygge 86,³³. *fordi* (derfor)
 29,³²; 30,³. ³¹; 75,¹²; *fordi* at
 37,¹ (jvf. *den* og *thi*) *forfan-*
gæ 30,⁶. *forfærde* 78,³³. *for-*
færdige 96,¹⁷. *forfølge* 77,¹⁰. *for-*
hverve 119,²⁹. *forkleinre* 96,³⁴.
forkludet 83,⁸. *formaa* 79,²⁷.
formaledide 84,². *formalisere*
 117,¹. *formedelst* 95,¹⁸. *for-*
melde 95,²⁰. *formelodie* 96,³⁰.
fornumst 79,¹⁶. *forse* 98,¹⁵. *for-*
sikre 112,²¹. *forskrevne* 40,¹⁴.
forsmaa 40,¹⁸. *forsomme* 88,⁷.
Fortegnelse 120,¹². *fortrudhen*
 41,¹⁴. *fortælle, fortelte* 106,¹⁷.
fortære 40,⁸. *forvandle* 74,⁹.
forveksle 95,²⁰. *forwælle* 34,²⁰.
forderlig 108,³.
fordre 107,⁶.
fore jvf. *for*. *foregive* 99,¹¹. *fore-*
staa 99,¹.
form, forn 80,².
forrig, førig 109,¹⁸.
fran 27,²¹.
Fred, frith 30,³².
frelse 30,²⁰. *Frelse* 31,¹.
frem 38,¹. *fremmerst* 88,¹¹.
from 83,¹¹.
Fruentimmer 121,³.
frygte 81,²⁶.
Frynt 88,¹⁹.
fræghnæ 33,²⁶.
Frænde 31,³²; 32,¹⁷. *Frænke* 33,²⁶.

fuld 27,¹⁹. *fuldbordh* 39,²⁴. *fuld-*
komme 30,³. *fullæ* 28,²¹.
Full 11,¹⁷.
fundament 80,¹¹.
funerne 110,¹².
Fyrjærn 86,²³. *Fyrtoj* 86,²².
fyrretve 31,⁸.
Fæ 26,²¹; 28,²³; 36,¹³.
Fædrene se *Fader*.
fælde 27,¹⁷.
Fælle, fælles 11,³.
Fængsel 76,²⁷.
Færd; *pa* *Færde* 87,²⁷.
Færøer 85,³.
fæste 29,⁷; 33,²⁶; 36,³⁰.
føde 42,³⁶. *Fødsel* 32,¹⁶.
føje (Adj.) 76,⁴.
før se *for*. *førra* 27,¹⁶. *førmere*
 36,¹³. *første* 40,¹⁷.

G.

gaa, gangæ 27,⁸; *gar* 28,⁷; *gær*
 30,²³; *gor* 37,¹. *gingu* 11,⁴.
Gaard 91,¹⁵.
gabe 38,²².
galen 87,¹⁷.
Galge 83,²⁸.
gammel, gamblæ 43,³³; 74,³⁴.
ganske 75,²¹.
Gavl 87,³⁴.
gemen 117,¹³.
gemme, gømæ 30,²⁰; 35,²².
gen 30,¹⁸. *gennem* 28,³⁸.
Gevalt 96,²¹.
Gift 32,³¹.
gild 86,⁹.
gildri 28,²⁹.
give, gyve 90,⁵.
gjaldæ ater, se *gælde*.
Glar, Glas 100,²².
glømæn 30,³⁵.
god, gōdr 11,⁹. *gud* 91,⁸. (Gen.)
goz 30,⁶.
Gode, godi 9,²⁶.

Gods 32,¹².
Goldamme 113,¹¹.
Gorm 10,¹⁹.
Grav 28,¹⁸; *graffue* (Gen.) 41,¹;
Graffsens 88,¹⁶. *grave* 28,¹⁴.
Gravitet 96,²⁸.
gribe 29,³².
Grif 37,²⁸.
groth 40,⁵; 40,³⁴.
Gryde 34,²⁶.
Gunvald 9,²².
Gunst 39,²⁴.
gyrdighedh 41,²².
gælde, gialdæ 28,²⁴.
gæszleman 30,²⁶.
gøre; gærwa 10,⁵; *gorwa* 10,²³;
gærði 10,¹⁹.

H.

Haab 44,².
Haand, hand 27,¹¹; *alle hande*
 80,⁴. *handløs* 28,³¹. *Haand-*
tering 98,⁸.
Haar, har 27,¹²; 40,²².
haard, hart 87,³¹.
halna 27,¹².
halvdels 113,²³. *halvæ* 32,²³.
han Ac. 26,²³; *hayn* 90,⁵; *hanum*
 26,²⁴; 34,²⁵. *hans* 10,⁶. *hans*
 31,¹⁰.
Handel 87,²⁵.
Handske 28,³⁵.
Hanstholm 38,³².
Harald 10,²³.
harda 11,⁹.
Hat 28,³⁵.
Hav, haweth 37,²⁹.
have; hagde 79,²⁷; Impf. Konj.
hafuæ 29,³¹.
hedde 28,⁸; 37,²⁶.
Hedeby 11,⁸.
hedensk 44,¹⁰.
hel 35,¹⁰. *helbred* (Adj.) 92,¹⁵. *hele*
 (Vb.) 35,²¹.

heldig 101,²¹.
 heller 27,²⁹; 30,²⁵; 90,²³. helst
 75,²¹.
 hellig 30,²⁷. Helligdom 33,¹⁴.
 hemþegi 11,⁷; jvf. *hjemme*.
 Henseende 98,⁵.
 her, *hæræ* 31,¹⁰. *herkommende*
 99,⁵.
 Herred, *hæræþ* 27,². Herredsting
 26,³¹.
 hevreka 100,⁵.
 hin 27,¹; N. Pl. *hini* 29,¹⁶.
 hitte 28,².
 hjælpe 11,²²; 87,⁵.
 Hjærte, *hiarthæ* 77,¹².
 Hjørne 33,⁹; 85,¹.
 hlewagastir 8,¹.
 Hob, til Hobe 40,¹⁷.
 hodh 42,².
 Hold 87,². holde, *hollæ* 38,²⁶;
 91,¹⁷, 19; *hulded* 98,²².
 holtiŋar 8,¹.
 Honning 35,¹³.
 Honnør 112,¹⁸.
 Horn, *horna* 8,¹.
 hos 85,¹²; 91,¹.
 Hosedjævel 83,⁹.
 Hovedlod 32,²⁵.
 Hovmester 105,¹¹.
 Hu 30,⁴.
 hudstryge 79,¹¹. Hudstrygelse
 78,²⁵.
 hugge, *høggæt* 28,¹¹. Hugorm 81,³.
 huld 10,³⁰.
 hun 33,¹⁰; hende 27,¹²; 32,²⁶; 35,²⁸;
 hender 106,¹⁹; henders 107,²⁸.
 huræ, *hvr* 32,¹².
 Hus-38,¹⁶.
 Husbond 32,²⁰.
 Hustru 32,²⁰.
 hvad, *wat* 31,²⁰; 90,¹⁷ (jvf. *hví*).
 hvad heller 27,²⁹; 90,⁸; jvf. *hvo*.
 hvas 77,²⁷.
 hvege 101,¹⁵.

hver anden 42,¹⁵.
 hvi 42,⁴.
 Hvid 40,³⁰.
 hvilken 83,¹³.
 hvis (hvad) 87,²⁵; 95,¹².
 hvis se *hvo*.
 hviste 100,¹⁷; 101,²⁸.
 hvo, *hwa* 31,¹⁹; *hoo* 37,²; *huas*
 28,¹⁸.
 hvor (hvorledes) 36,²⁴; 37,⁵; 93,¹⁰.
 hvor, *hwaræ* 29,²⁹.
 hvort 93,¹.
 hwærghæn 26,²⁹.
 Hæder 39,²⁸. *hæiðwerðr* 10,⁴.
 hæghnæþ 28,².
 hænge 79,².
 hæriændæ 32,⁵.
 Hævd, *hæfpum* 26,²⁶.
 Høg 28,².
 høj, *høw*, *høøth* 37,²; 37,²⁹; 44,¹⁶.
 højlærd 105,⁷.
 høre an 110,¹⁶. høre til 97,³⁴.
 høsum 30,³⁰.
 Høvding 30,⁶, 30,³².
 høvisk 75,³⁵.

I.

i (altid) 89,⁵ (jvf. *e*).
 I 39,⁷.
 idel 95,³⁴.
 ihjel 41,²⁶.
 ihvort 89,⁵.
 ikke 27,¹²; 29,²⁸. ikkun 86,²⁴.
 ilde 37,¹⁷. *ilwærki* 30,²³.
 indblæse 95,²². *indpasse* 96,²⁹.
 inden 28,²⁴; 35,⁸.
 ingen 31,³¹; jvf. *ængæn*.
 Innocence 110,¹⁵.
 insighle 27,²⁵.
 inte, *intet* 40,¹¹; 91,¹⁴; 109,³³ (jvf.
 ikke).
 irre 76,²⁹; 108,¹⁶.
 Iseskrog 100,²⁴.

J.

ja 32,²¹; 81,⁵. (Vb.) 32,²¹.
 iafnæth 29,²⁷.
 jage; *yeed* 90,³³.
 Jakobs Dag 34,³.
 iamlangæ 34,⁵.
 ieg; *ek* 8,¹; *æc*, *jak* 31,²³.
 Junker 31,¹².
 Jærn 27,¹¹.
 Jærtegn 41,²³.

K.

kalde 27,⁴.
 Kalk (Bæger) 101,²².
 Kannik 95,⁸.
 Kapel 39,³¹.
 Kapellan 33,¹⁸.
 Karine 39,²⁸.
 karsk 88,¹⁸.
 kaste 75,²⁰; 86,²⁹.
 Kasus 80,¹⁰.
 katekisere 118,¹¹.
 Kaudervælsk 98,²⁵.
 Kende, *kyennde* 92,¹⁹. *kende* 26,³⁵;
 44,¹⁸.
 Kilde 37,¹².
 kilta 29,¹.
 Kirke 30,²⁷; *kirkins* 31,¹. Kirke-
 mænd 33,¹².
 Klenodie 87,²⁶.
 Klofløg 35,¹.
 Kloster 32,⁷.
 Klæde 27,¹⁸. Klædebon 83,²⁷.
 Knud (Lavard) 39,³³.
 Ko; *konnæ* 36,⁸.
 kold 39,². Koldesyge 85,¹⁹.
 komme, *komber* 27,²⁶; 35,¹⁹;
 kamst 93,²³.
 Kompliment 109,²⁰.
 Komportement 110,⁸.
 Kone 10,⁶; 10,¹⁹; 107,¹⁴.
 Konge 10,¹⁹; 74,¹⁹.
 konsultere 105,¹⁴.

Kontement 112,²⁴.
 kontestere 112,²².
 kontinuerlig 105,¹⁶.
 Konversation 110,¹⁸.
 Kort 79,²².
 Kost 26,²¹; 33,¹³.
 Krage 28,³.
 Krebs 34,²⁹.
 kristen; *kristna* 10,²⁶; *kristet* 74,²³.
 kristne 31,²¹.
 Krog, *krok* 28,⁸.
 Krone 34,⁸; 95,²².
 krybe, *kryffwe* 77,¹⁷.
 Kræft 34,²⁹.
 kumbl 10,⁵.
 kummer 82,⁸.
 kun 86,²⁴. *kuns* 115,¹⁶.
 kunne; *kuyde* 90,³¹.
 Kunst 78,²⁰.
 kure 44,¹⁹.
 Kurtisane 77,¹⁵.
 Kvarter, *korther* 105,²⁸.
 Kvide, *qwith* 37,³³.
 kvik 82,¹.
 Kvinde 37,³³; 107,¹⁴.
 Kvæg 82,¹.
 kvæmlík 30,⁹.
 kvær 34,²².
 kær, *kyer* 92,¹².
 kære (Vb.) 29,¹⁶. Kære 32,²².
 Kætter 74,⁶.
 købe; *køfft* 79,¹⁴. Købstad 92,²¹.
 Køn 34,²⁵.

L.

lade, *late* 27,⁶; 27,²⁵; *l. til* 33,¹⁴;
l. ilde 117,²⁹; Impf. *löt* 31,⁸;
 Part. *ladthet* 77,⁴.
 Lag 39,²⁷ (jvf. *Lov*).
 laghstæfna 29,¹⁷, 18.
 Land 37,²¹, 25; *landæ* 29,³¹; *lan-*
dæns 30,⁶; *laynd* 90,⁸. *Land-*
skab 37,¹⁵. *Landsting* 34,¹.
 lang 39,⁶.

Lav 39,27.
 lede, letæ 29,30.
 Lege; lēka 10,13.
 Lejlighed 93,16; 104,18.
 Lejr 92,20.
 Lektie 79,4.
 Lem 119,5.
 Lempe 79,8.
 leppet 83,8.
 Lev 42,27.
 leve, liva 10,16; liuæ 30,24.
 leye (Løve) 38,1.
 lide (gaa) 92,28.
 ligge; iouæ 37,3.
 Lod 36,15.
 Loft 87,33.
 logere 109,11.
 lokke 30,5.
 Loppe 36,2.
 Lov (Ære) 74,10. lovlig 40,5; 99,1.
 Lov (Tilladelse) 39,24.
 Lov; logh 26,28; 28,26; 29,26; 32,24;
 lox 30,26; loghe 33,29.
 lukke 76,31 (jvf. lyckæ).
 lumpet 83,24.
 lund (Maade) 28,9.
 lybsk 40,9.
 lyckæ 35,3 (jvf. lukke).
 lyde 82,11. lythæn 30,30.
 Lykke 74,15.
 lyse, liusæ 34,1.
 Læ 8,1.
 Læbe 38,22.
 lægge 29,17; laugh 34,7.
 Lægmand 32,8.
 længe 10,16.
 lærd 32,7.
 Læs 44,16; 86,27.
 løfte 27,14.
 Lørdag 27,25.
 Løve 38,1.

M.

maadelig 119,26.
 Maalstævne 33,4.
 Maane 39,13.
 maaske 98,21.
 maatte; ma 26,26; 28,16; moeth
 77,16; mughæ 30,10; mue 38,12;
 78,13; matæ 29,31.
 machrobii 37,38.
 Madame 112,17.
 mafoi 113,22.
 man, Mand 28,2; 29,28; mæn
 27,7; mænsz 30,12.
 Manér 109,30.
 mange; margha 28,34. mangel
 41,23.
 Mark (Penge) 28,23; 33,22.
 Mark (Jord) 10,20; 28,15.
 Materie 97,8; 117,29.
 Med 101,5.
 medens 78,19 (jvf. men, mens).
 megen; mekæl 36,5; møghet 37,1
 (jvf. mere).
 mellem; mællæ 33,7.
 men 78,19; 103,11; (kun) 42,27.
 men, menig 39,25; 76,19.
 mene; meen 75,13.
 Menneske 38,3; 78,12.
 mens (jvf. medens, men) 104,12.
 mere, myere 90,15. mest, myes
 90,34.
 Meriter 112,20.
 Messe 39,30.
 mig, mek 39,7.
 Mikkelsmesse 29,15.
 Minde 35,22.
 miskunde 42,32. Mistydning 96,21.
 Mistykke 77,26.
 mjok 10,16.
 Moder, mōður 10,24.
 moksen 39,15; 98,16.
 monne 10,15.
 mu(gh)æ se maatte.
 Mund 38,20.

myklikæ 33,10.
 Myrra 36,9.
 mærke 28,6. Mærke 28,10.
 Møbarn 32,15.
 Mødrene 32,1.
 Mølladam 29,9.

N.

naar 38,3.
 Natsæt 110,31.
 Navn 36,6.
 ned, niþær 29,14. nede, nithræ
 36,14. nedermere 39,11.
 nivi 31,31.
 Node 84,18.
 nogen 41,14; nokær 27,4; noget
 40,3.
 nok 76,25. nogh 42,22.
 noppet 107,26.
 Nora 9,26.
 Norge; Norwegr 10,25; norwæ
 39,2.
 notificere 104,27.
 noue 37,31.
 num 26,27; 28,3; 30,12; 33,9, 10.
 nyde 29,27.
 nytte 28,20; 29,27.
 Næ 102,10.
 nærmere 31,32.
 næst 11,4; 31,31.
 nævne 27,2. Nævne 27,2.
 Nød, Pl. nytær 28,34.
 nøje, nøge 79,31.

O.

o.a.f. 97,34.
 o.a.s. 97,35.
 obligeant 109,30.
 of (hvis) 30,7; 33,8.
 of (alt for) 36,5. Jvf. af.
 ofna 27,1; 36,7.
 ofre 40,2.
 og; auk 10,5; ok 10,24; ok æi 27,5;
 (heller) 30,13; = at 98,3.
 Oldefader 31,29.

Oldermænd 39,25.
 Olje 35,26.
 omkring 36,25.
 om moth 36,20.
 om (= æm) 39,15.
 ombedes 97,1. Omhygge 74,35. om-
 sider 42,2. omsont 104,24.
 ond 43,19; 44,18; 92,14. Ondskab
 30,3.
 Onsdag 34,2.
 op 27,22; 35,18 (jvf. paa). Opblæser
 101,15. oppe 37,2. oppebære 40,14.
 Orlov 79,21.
 orsage bogh 75,6.
 oruæs 29,27.
 Os 35,1.
 otte 37,35.
 overalt 110,1. overgive 87,10. over-
 maadig 85,16. overmere 39,10.
 Overtøj 83,22.
 Ovn, oen 42,13; 86,12.

P.

paa, ā 9,22; vppaa 38,19; oppo
 39,23. appo 40,20 (jvf. ā).
 panis 36,10.
 Pant 41,29.
 Parti 109,17.
 passere 110,26.
 Passion 111,2.
 pater noster 36,10.
 Patron 75,5.
 Pave 30,27.
 Peber 34,32.
 Pebling 78,30.
 Penge 90,10.
 Pergament 36,7.
 Permission 113,2.
 Pestilents 84,25.
 Pilgrim 30,22.
 Pille (Smule) 115,32.
 pine 30,7.
 Pinse 29,14.
 Plage 42,23; 78,25.

Plaisir 112,23.
 Pluddervælsk 98,25.
 Poet 80,6.
 Popelsi 85,1.
 Prang 85,16.
 Proselyt 118,10.
 Prædiker 76,16.
 præjudicerlig 96,31.
 Prælat 95,6.
 Præst 27,31.
 Psalter 95,28.
 Purist 117,2.
 Penitents 85,27.

Qu se Kv.

R.

Raad (et) 31,11; 39,24; (en) 104,7.
 raadet 90,18.
 Ragnhild 10,3.
 Rede 86,24. rede (Vb.) 82,8. redelig 76,5.
 Reffue 86,11.
 Regn 38,15.
 Regnskab 79,32.
 rejse; rēsa 10,13; 11,16. rise 43,8.
 remarkere 110,14.
 Residens 109,18.
 restituere 105,15.
 Ret 27,31; 30,1; 41,6. ret 29,30,32.
 retsinninges 41,8. retta 10,9;
 rætæ 30,15,24. rætæræ 30,29. Ret-
 terting 75,30.
 rig 110,19. Rige 74,22; Riigens
 105,11. Righed 118,1.
 Rim 96,29.
 Ringsted 33,5.
 rise se rejse.
 rives, rywes 38,23.
 Roald 9,22.
 Rolv 9,26; 11,16.
 Romæ rige 38,28.
 rose 85,5.
 Rotvælsk 98,25.
 rue 84,20.

Rug, rŭ 42,12.
 Rune 10,6; 11,2.
 Rygen, Rø 34,9.
 ræddes 30,2. Rædsel 30,5
 ræddelig 76,5.
 Ræveunge 28,14.
 rømme 92,34.
 røre 36,30; 76,25; 84,30.

S.

saa, swa 30,21; 35,9; 36,26; 40,7.
 Saar 35,21.
 Sag 27,3. sagesløs 27,8; 28,17.
 Sallev 9,22.
 Salme 95,28.
 samme 116,31.
 sammen 32,17.
 sanke 28,34.
 Sankt 31,4.
 sannænd 29,39.
 sā se den.
 sāsi se denne.
 se; Fort. saage 79,2; saais 105,4.
 Part. syet 90,36.
 sejle 37,22
 seks 28,15; 33,30.
 Selskab 39,26.
 selv 86,13.
 senisten 104,18.
 sidde; sātu 11,8.
 siden 27,5.
 sidsten 90,19.
 sig; sik 27,2; sār 10,25.
 sige; siæ 39,6; sy 93,20; syer 37,5;
 sighi 26,31; saghæ 31,20; sawth
 39,7. s. god 91,21. s. aff 39,6.
 s. til 29,17. s. udaf 85,28.
 sigte 27,1.
 silkebunden 107,35.
 simpel 75,34.
 sin 10,8; 27,11; 27,31; 30,34.
 Siner 99,19.
 Sjæl 32,21; sāl 11,22.
 Sjællandsfar 33,5.

skade; scharr 93,22. Skade 28,27.
 skadeløs 28,4,20.
 Skaffer 41,10.
 Skalk 74,32.
 skamfere 105,18.
 Skarabæ 35,17.
 Skardi 11,12.
 ske, skie 77,28.
 Skel 41,25; 42,1; 74,31; 76,5.
 Skib 93,15.
 skifte 32,19; 37,7.
 skikkelig 119,7.
 Skjold 87,20.
 Skjorte 41,1.
 skrattende 100,23.
 Skribent 117,2. Skrift 33,36. skrive
 30,3.
 Skrin 34,7.
 Skudsjærn 27,15.
 skulle 27,26.
 Sky 37,30.
 skyde, sciutæ 27,16.
 skyld (Adj.) 27,30. skyldig 30,29.
 skær, skæræ (rense) 33,22.
 skære; Impf. skoræ 42,12.
 skærmydse 86,8.
 skøde, skøtte 88,32.
 skøn 81,16.
 skøt 85,24; 96,26.
 slaa; slaweth 41,28,33. Slag 84,36.
 Slagbalsam 108,8. Slagbænk
 108,25.
 Slaver 98,28.
 slemme 85,17.
 slet 108,8.
 slig 27,8.
 slykke 87,12.
 Slægt, 38,8.
 slæt 105,25.
 smaa 35,18. Smaabørn 31,28.
 smyge 100,27.
 Snarhed 86,31.
 snæra 28,29.
 som; sum 26,27; 29,8; sam 30,39;
 (hvor) 36,13; 85,8.
 somme 27,17.
 sort, swort 35,16.
 Sōti 10,6.
 spag 30,1.
 Spand (et) 38,24.
 Spe 83,25.
 spedalsk 84,33.
 Spids 86,15.
 spille 29,13; spiællæ 33,10. spial
 29,19.
 spise 81,5.
 Spot 83,25.
 Prolog 84,21.
 spy 40,27.
 spæcth 30,1.
 staa; stande 27,20; stænd^R 9,26;
 stær 31,10; star 27,1; stodhe
 76,31. s. efter 87,12.
 Stad se Sted.
 Stalbroder 86,14.
 Stav 10,15; 27,21.
 Sted, Stad 27,6; 34,31; 38,30; i
 steth 38,4. stede 42,8; 93,5.
 stekkræ 37,22.
 Stemæst 40,32.
 Sten; stæinn 9,22; stæin 10,3;
 stēn 10,13.
 stichte, stifte 39,26.
 Stigbord 29,13.
 stige 27,16.
 stikke, stinge 39,4; 43,35.
 stind 43,22.
 stjæle; stal 114,32; stolæt 26,21.
 Stjærne 39,16.
 straffe 79,12.
 Studium 78,19.
 stundom 106,32.
 Styresmand 11,9.
 stævne 26,22.
 stødæn 11,2.
 støde, støtæ 34,24.
 sulte 42,17.

Superintendent 95,7.
 sva se saa.
 Svar. soyv 90,5. svare, sworæ 30,36; 76,21.
 svar 77,3.
 Swellie 38,33.
 Svend 11,7. swænbarn 32,13.
 swongh 43,26.
 svælte 42,17.
 sværge, swærie 27,7,8; 28,9; 85,32.
 syde, siuthæ 34,25.
 syg, siug 40,10.
 sylte 38,7.
 Synðfod 85,9.
 synke 102,4.
 syv, syutyughe 34,14.
 Sæd 39,1; 43,7; 82,4.
 sælge, sælæ 30,33; 79,15; sæl 32,16;
 sæli 28,26. saldæ 30,34. s. logh 29,5.
 sær se sig. særdeles 85,11. serlestes 37,25.
 sætte 26,23; 27,25; 33,4; Impf. sætte 42,20; 88,3; sattu 9,27.
 Sølv 32,18.
 Søn; sunr 9,22; suns 31,22; syni 9,27; synær 31,11.
 sønder 33,33.
 Sålwa 10,3.

T, þ (th).

taalelig 30,8.
 Taarngemmer 106,30.
 tabe, taue 90,29.
 tage, tækæ 26,27; af t. 30,16; t. withær 30,14.
 Taille 110,17.
 takføre 26,27.
 takke 106,15; t. af 102,3.
 Tarv 29,28. jvf. thurfæ.
 tawido 8,1.
 Teglsten 35,3.
 telig 39,4.
 tha se da.

thaghær se thæghær.
 ðegn 10,4.
 thi 29,32; 41,24; 90,9 (jvf. den, fordi).
 thiuf se Tyv.
 tho se dog.
 thorthifil 35,17.
 thrøswær 34,27.
 Þulr 9,22.
 thurfæ 29,28; 90,26. thyrft 30,12.
 thyrftlik 30,9. jvf. Tarv.
 thy se den.
 thyr- se tør-.
 thæghær 26,22; 27,24 (jvf. der).
 Tidende, tyner 93,15.
 til 26,23; 33,14; 33,16; 35,9. t. forn 90,2; t. hobe 40,17; t. pas 40,13.
 tillokes 85,11. tilbyde 41,27.
 Tilladelse 39,25.
 Time 27,28.
 Ting 26,23. Tingmand 26,24.
 tit; tithæst 30,23.
 tjene 115,14. thianægh 30,31. Tjeneste 30,26.
 to; tve 27,18; tu 31,7. tvende 39,30.
 to, thwa 27,11.
 Tobak 118,5.
 Tog 93,1.
 Toke 10,29.
 Tor 10,8.
 Torbist 35,17.
 Torgun 10,13.
 Torn 35,16.
 Torolv 11,7.
 Tove 10,13.
 Trane 37,32.
 tre 27,4. threthugh 31,6. trende 37,8.
 trind 36,25.
 tro (Vb.), true 90,11.
 Trug, tru 38,17. trugsiarn 27,20.
 Træ 81,6.
 træde; trad 105,5.
 Træl 32,9.
 træsk 81,3.

tugtelig 39,1.
 turde 30,3; 90,26.
 tve, tvende se to.
 Tvivl 87,8.
 tvinge 30,21.
 tyk, thioc 35,30.
 tykke; totæ 37,3. tyckthet 76,23.
 Tyre; pyrwi 10,19.
 Tyv, þiufær 26,25,32. þiufnæth 28,9.
 Tyvssag 26,30.
 tække 35,3.
 Tøjle 84,5.
 Tønder 101,27.
 tørre; thywrde 42,13. thørræ (Subst.) 42,7. thyrckæ (Vb.) 35,6.
 Tørklæde 114,35.
 tøsswer 43,16.

U.

u-. uagtsom 98,9. ubesindig 74,5.
 ubeskemmet 74,6. udæthæ 30,25.
 ufør 38,7. umensureret 96,29.
 uret 30,2. uskylder 27,30. uskær 27,32. Ustyr 40,17. Utid 43,30.
 Uven 27,4. uvigelig 77,29. uvil- dig 77,23.
 ud-. udgaa 96,13; utlandz 30,22.
 udsætte 83,14; 96,17. Udø 85,3.
 uden 26,29; 27,22; 38,24.
 Uge, ukæ 34,6.
 undkombnæ 76,27.
 under-. underbrænde 87,33. un- dærdan 30,31. undergaa 74,16; 89,1. understandæ 30,10.
 underlig 87,19.
 undæn 27,5.
 Ungdom 78,17.
 Upsala 11,2.
 Urt, yrt 35,12; 42,16.
 urthinga 27,27.

V.

Vaade 28,32; 88,26.
 vade 42,11.
 Vadmel 43,29.

vale 105,8.
 Valland 38,28 (jvf. vælsk).
 Vand; vatn 29,7; 36,32; wadhan 37,19; wanth 39,1.
 Vane 30,9.
 Vante 27,24.
 vanvittig 79,10.
 Vare 120,13.
 warlæ 35,6.
 warthæ (vogte) 28,22,31.
 warthæ se vorde.
 ved; wither 27,28; 28,7; 30,14; with 29,28; 31,11; 32,23; 92,20.
 withær logh 30,6.
 Vegne 36,26.
 Vegt 11,21.
 Vej 33,30.
 Vejr, væthær 37,2.
 vel-, veldømmende 97,2. Vellyst 79,26. Velmagt 88,15. Velstand 112,23.
 weldel haff 37,18.
 Vendsyssel. wændlæ 31,1.
 werða se vorde.
 Verden 37,6; wærlidz 30,32.
 werr 10,6.
 vest 11,13.
 wethæ (yde) 33,11.
 wī (Helligdom) 10,4.
 vi; vos 90,31.
 Vid 43,32.
 widdawæ 30,21.
 vide 30,10; 98,2.
 vidne 27,18.
 vie; wigja 10,8; wighæn 33,12; wigh 33,8; wit 36,10.
 viis 43,8.
 Vikan 96,26.
 wild (Subst.) 30,12; 74,10. wildigh 30,36.
 ville; uiliæ 26,24; 38,35. Vilje 74,33.
 vinde; wann 10,25; unnæt 34,9.
 Vindskibelihood 98,4.

Vindue 109,²⁸.
Vinter 31,⁶; 37,³⁵.
wirthning 28,²⁴.
Visit, Fisite 113,³¹.
wither se *ved*.
Voks 40,²¹.
vokse 35,²⁴.
Vold (Magt); wald 30,²¹; *vold*
 36,³²; 41,²².
vor 31,⁶; 36,²⁷.
vorde; werða 10,⁹; *warthæ* 32,²³;
uarþær 26,²¹; *ward* 11,⁸; 31,⁶.
Vordingborg 31,⁹.
Vortaffel 79,²².
vove 88,¹⁷.
Vraa 77,¹⁷; 89,⁵.
vrage 33,¹⁹.
vride 35,¹⁸.
vulgær 99,³³.
wædh (Pant), wædde 41,²⁹.
wægre 91,²⁷.
wælsk 97,³⁵; *walsk* 98,²⁴ (jvf. *Val-*
land).
wærd. werdes (Vb.) 90,³.
wære (Konj.) 30,¹¹; 37,²; *was* 9,²⁶;
wor 74,¹⁹; Impf. Konj. *waræ*
 29,³⁰; *wore* 40,³.
wærgæ; vorde 88,⁵. *Værgæ, wæriæ*
 31,²⁸. *wærgeløs* 30,²¹.
wærpæ; orpæn 34,³⁰.
Værtskab 38,¹².
wætta 27,¹².

Y.

ydmyselig 90,¹.
yppæ 76,²⁹.
yrt se *Urt*.

Æ.

æde 81,⁵
ædel 74,¹⁴.
æf (hvis) 30,⁷.
ælte 10,⁹; 28,¹⁸.
æm 39,¹⁵. *æmgoth* 29,²⁸. *æmskyld-*
æch 32,¹.
æmboth se *Embede*.
æn se *en*.
ængænkyns, ænskyns 34,²⁵; 36,³¹.
ænnæn 30,¹¹.
ær se *er* og *æða*.
Ære 39,²⁸; 112,¹⁷. *ærlig* 30,⁸; 76,¹⁴.
ærffuæ (Arv) 42,²⁰.
Ærinde 76,¹⁸.
Ærkebisp 33,⁵.
æske 96,¹⁹.
æth, ær se *æða*.
æuæ 29,²⁹.

Ø.

Øgøt 11,¹⁶.
Øje; øwen 38,¹⁹; 43,¹²; *øyen* 81,¹².
Økonomi 121,⁴.
Øl. øll skudh 41,¹⁶.
Øland 39,³.
Øre (en) 28,⁸.
Øre (et); ørnæ 77,²².
øst 11,¹⁷.